

845M54

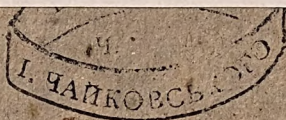
OcaUr

LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF ILLINOIS
AT URBANA-CHAMPAIGN

ELIAS CZAYKOWSKY
COLLECTION OF
UKRAINIAN CULTURE

845M54

OcaUr

П. МЕДИМЕ

КАРМЕН

БІБЛІОТЕКА ПЕРЕКЛАДНИХ АРХИТВОРІВ
„ГОРИКВІТ”

СЕРІЯ І.

КНИЖКА І.

ПРОСПЕР МЕРІМЕ

КАРМЕН

І ИНШІ ОПОВІДАННЯ

ПЕРЕКЛАД З ФРАНЦУСЬКОЇ МОВИ
І ПЕРЕДМОВА МИХАЙЛА РУДНИЦЬКОГО

МАРКУ ЗЛАДИВ
ЮЛІАН МАКСИМЧУК.

З друкарні М. Бойчука в Коломиї.

ПРАВО ПЕРЕДРУКУ ЗАСТЕРІГАЄТЬСЯ.

1926.

СТРИЙ.

НАКЛАДОМ УКРАЇНСЬКОГО БАЗАРУ, КООПЕРАТИВИ
— — — З ОБМЕЖЕНОЮ ПОРУКОЮ В СТРИЮ. — — —
ВИДАВНИЦТВО „ГОРИКВІТ.”

845 M 54

Оса Ил

ПРОСПЕР МЕРІМЕ.

Письменник, якого кілька найкращих зразків творчости найде читач у цьому томі, має кілька даних на те, щоби його прізвіще залишилось у пам'яті пересічного нашого читача. Не з огляду на його величину у французській та світовій літературі. Таких прізвищ було би надто багато для голови людей, які найменше звертають уваги на те, від чого книжка починається: на автора.

Може дехто з аматорів музики пригадає собі мимохіть, що бачив це прізвіще на афіші опери „Кармен“, покладене поруч композитора? Одна з найкращих новель Проспера Меріме відома більше з оперового лібретта, як з оригіналу; недурно славу уявляють собі при акомпаніаменті сурм. Хто пригадає собі тут текст опери, може бути здивований в якій мірі ідея „Кармени“ була *зоперована*. Ще більше може його здивувати звістка, що Меріме після Вольтера, був першим великим західно-європейським письменником, який основніше поцікавився нашою бувальщиною і що до цього часу ніхто не зробив цього краще. Крім студії „про українських козаків“ написаної в 1857 р. видав кілька літ пізніше книжку „Давні козаки“.

Симпатії Меріме для козацького руху не були випадкові. Він стежив пильно за політичними подіями свого часу і мав найкращі дані на те, щоби відрізнити переходові, ефимерні явища від тих, що виростали з ґрунту якоїсь країни з природною конечністю, мов її фльора. Взаємини Росії з Францією у його добі давали привід прислуху-

ватись дбайливо до підземельних голосів російської імперії. Меріме вже тоді не помилявся щодо ваги „козацької нації“ в долі цієї штучної держави. Крім цього він шукав від першої молодости різко-барвистих літературних сюжетів. Козаччина захопила його шириною вільного життя, повного самозривних пристрастей, неуговканих темпераментів, безпосередніх проявів енергії свобрідних зайдиголов.

Та яким далеким від таких сюжетів було життя та зовнішній портрет Проспера Меріме! Ось кілька біографічних даних про нього.

Він уродився 1803 р. у Парижі; батько його був професором Політехнічної школи і артистом-малярем; еднав дві професії, досить різні, все життя, так само, як пізніше син його Проспер. Критики письменника добачують уже в діточих літах Проспера одну характеристичну рису його вдачі: він свідомо скриває перед своїм середовищем ворухання чутливої душі. Проспер мав також малярський талант, але згідно з волею батька проміняв його на кориснішу карієру — правника. Та вже підчас університетських студій найбільше часу присвячує літературі. Тим, що звязує нахил до літератури з його майбутньою професією дипломата є нахил до товариства. Меріме буває в демократичних артистичних колах і аристократичних салонах, не нехтуючи забавами, без яких на порозі романтичної доби не можна було уявити собі ні розквіту таланту, ні перших джерел натхнення.

У гурті аристократичної молоді родяться його перші драматичні спроби. Та ці плоди 21-літньої уяви не мають нічого спільного з його пізнішим талантом і не входять у список творів, який починається щойно 1825 роком, збірником п. з. „Театр Кляри Газюль“. Меріме придумує таке призвище, буцім-то еспанської письменниці, попереджує її том фіктивним житєписом, а навіть портретом, сам переодягнувшись за жінку, і передає читаючій публиці

зразки її творів, під псевдонімом, буцім-то у власнім перекладі. Містифікація вдається; критика вірить в автентичність творів еспанської авторки і висловлюється про них прихильно. Меріме стає славним у гурті „молодих“. Чому ж би не стрібувати нової штуки? Його кортить помандрувати через усю Італію, Неаполь, Трієст, удовж Адрійського моря, аж до Рагузи. Але не має грошей. Покищо помандрує туди в уяві. Вишукує книжки з інформаціями про Дальматію, з граматик чи етнографічних матеріалів позичає трохи ілірійських слів, бере за зразок народні грецькі пісні у французьким перекладі і при помочі цього матеріялу складає народні балади, буцім-то перекладені зфранцузженим Італійцем, з уродження „Морляксом“ — мешканцем Дальматії. Ця збірка називається „Guzla“ — сам заголовок вказує, що є це нова форма „Gazul“; але це значить „Гусла“ і має страшенне фаховий підзаголовок: „або вибір ілірійських поезій, зібраних у Дальматії, Боснії, Кroatії та Герцеговині“. А щоби її оригінальність була імовірнішою, Меріме видає її в Штрасбурзі. Щойно в наміреній подорожі по Дальматії, куди він вибирається їхати за гроші придбані за збірку, хоче мати приємність перевірити, як геніяльно відтворив він „народнього духа“ екзотичної, невідомої йому країни.

Та хто зважиться читати таку „спеціальність“? Чейже не широка публіка. Меріме рахує на рекляму спеціалістів. Штука вдається ще краще, як за першим разом. Може вже тоді в його душу запало зерно правди, яку так різко висловив Бернард Шоу, що „кожний спеціаліст мусить бути ідіотом“. Найшовся не тільки німецький професор, який доказував, що з ритмічної прози Меріме можна відбудувати поетичний розмір оригіналу, але сам Пушкін був захоплений цим фікційним перекладом і в свою чергу переклав кілька цих балад по російському. Мабуть завдяки цьому випадкові Меріме вперше

почув про Пушкіна. Та замість утратити для нього пошану, пізніше з півтизмом, (а може й з деяким почуванням вдячності за рекляму) писав про нього та перекладав деякі його псеми. „Гусли“ ніхто не читає і не купує, але всі про неї балакають. Доля не одного фальшованого наукового твору. Так рідше починається літературна кар'єра. Такі успіхи видаються Меріме надто легкими. В 1828 р. пише революційну пєсу „Жакерія“*) — складену з 36-ти безладніх, темпераментних сцен, повних крови та жаху.

Твори Меріме, що залишились тривко в літературі починаються від 1829.: „Хронікою панування Карла IX.“, де в низці картин з XVI. віку він умів поєднати незвичайну живучість малюнку з питомим йому стилем — ядерним, простим, майже неособистим, а проте легко іронічним. У парі з багатством уяви йде наскрізь реалістичний тон оповідання. Ця риса його стилю лишилась основною в усіх його новелях. Меріме написав мало як новеліст. Приблизно в 40-ім році життя перестав бути письменником від „чистої“ літератури. Останній новелістичний архитвір „Кармен“ є з 1847 р. Те, що придбало йому славу одного з найбільших новелістів XIX. віку, можна змістити в чотирох томах. Між 1830 р. і 1841 появляються: Матео Фальконе, Здобута редуґа, Візія Карла XI., Таманто, Етрурійська ваза, Партія у тріктрак, Венера з Іль, Кольомба, Подвійна помилка, Душі з чистилища...

Хоча яким великим був успіх цих оповідань, Меріме, який глядить на власну славу трохи крізь плече, почував в собі потребу виявити талант ще

*) Тут у первіснім значінні слова: бунту французьких селян, званих „Жаками“ проти шляхти, в 1385 р. Пізніше це слово стало однозначне з бунтом, повстанням. У Франції пєса Меріме не мала успіху. Минулого року хтось з наших молодих письменників переробив її і вона йшла в одному з наших театрів на Радянській Україні.

в інших напрямках. Він цікавиться надто великою кількістю справ, щоби обмежитись до списування оповідань. Чималу, якщо не першорядну, ролю грав недостача великого захоплення. Неодно оповідання Меріме повстало для розривки його „вибраних“. Коли перші пориви кохання проходили, його захоплення жіноцтвом зупиняється на межі дружби. Це здебільша надто слабкий вогонь для піддержання творчого полум'я. Крім цього на перепоні літературної праці стає суспільна кар'єра. Меріме надто сильно приваблює сучасне життя, хоча в царині уяви він утікає від нього на сотки миль. А втім, у Франції письменники від найдавніших часів уміли єднати найживішу суспільну діяльність з найживішою, та найбільше особистою творчістю. Меріме надто сильно зв'язаний своїми нахилами та товариськими взаєминами з колами, де почуває себе свobodно та вигідно і де знаходить надто сильні спокуси суспільної кар'єри.

Його література відпочиває кілька років. Меріме засідаючи по сальонових та каварняних фотелях, — а навіть міністерських! — здобуває собі непорушну маску джигуна, дипломата та *dandy*, з легкою, ледве примітною іронічною усмішкою супроти дивного світа, в якому не слід нічому дивуватись. Приходить недовгий любовний епізод з розкуйовдано-жагучою Жорж Занд; про нього оповідає „Подвійна помилка“. В р. 1835. Меріме стає державним генеральним інспектором історичних пам'яток. Від цього менту історія та археологія притьмарюють літературу, яка звичайно йде в парі з коханням і яка без „історій“ стає, так само як кохання, надто часто археологією. Література стає тільки розвагою після офіційної та поважнішої праці. Меріме залюбки мандрує. Найрадше по Еспанії, що стає для нього другою батьківщиною. Там, у 1840 р. робить знайомість з графінею Монтейо, якої дочка в 1853. стане жінкою Наполеона

III, а він завдяки цьому приятелем королевої. З Іспанії їде до Італії, Греції, Туреччини, і скрізь цікавиться історичними пам'ятниками, минулим та сучасним даної країни, збирає матеріяли до студій („Студії над римською історією“, „Геленські пам'ятники“, „Середньовічна архітектура“.) Його новелі одчиняють йому ворота Французької Академії („безсмертних“), його наукові студії роблять його членом Академії Наук. З такою самою легкістю вмів він поєднати від 1848 р. різні становища: офіційного сенатора, яким став завдяки впливам королевої, і приятеля королівської родини та двору. Від 1845 до 1853 р. їздить крім згаданих країн, по Франції, як інспектор від охорони пам'яток старовини та творів мистецтва, далі: по Німеччині, Швеції, Англії, і весь час веде живе листування з впливовими особами на чужині, не забуваючи й про інтимні листи до жіночтва. Студії про французьку архітектуру, стінні церковні малюнки, римські надписи або про провенсальську поезію переплітаються з історичними студіями про Іспанію та Росію, з перекладами Пушкіна та Гоголя і оповіданнями (Арсен Гійо, Отець Обен, *Il Viccolo di Madama Lucrezia*, Кармен).

Меріме знає крім французької мови: англійську, італійську, іспанську та російську. Він засвоїв їх собі не з дипломатичної потреби [і нині дві, навіть одна європейська мова вистачає дипломатам!] а з цікавості артиста, для якого явища різних мов є одним з найкращих джерел розуміння різниці національного духа. Ця фільольогічна прага дає йому змогу відтворити кількома рисами *couleur locale* — питому атмосферу чужинного середовища. Він почував себе прегарно в готелях усіх європейських столиць, де має звязки та знайомих, і так само захистно у найтемніших вуличках міст, де не знає нікого і не хоче знати, згубившись у юрбі як прохожий. Париж, Мадрид, Берн, Льон-

дон, Льованна, Екс (Aix), знову Лондон, Фонтенебль, Фльоренція, Кан (Cannes) — ось чергові етапи його мандрів. Від року 1853. до 1860 Меріме пише чимало, але в цій добі нема вже ні одної новелі (Студії про Мормонів, про українських козаків, про Стендаля — письменника, що заважив сильно на його духовім розвитку і був його довголітнім другом; про інших французьких письменників; про Филипа та Дон Карльоса.)

Між 1860 і 1866 р., коли його здоровля стає щораз слабше, твори рідшають; з важніших слід згадати тільки „Давніх козаків“ і „Петра Великого“. Після цього придуть ще статті про Юлія Цезара, Пушкіна, Тургенева, (і один переклад його оповідання, два власні оповідання „Блакитна кімната“ (1866) і „Льокіс“ (1868). Остання новела „Джуман“ залишиться в його посмертних рукописах. Умирає в 1870 р., будучи ще свідком страшної війни з Німеччиною, до останньої хвилини з воружким умом і пером в руці.

Додаймо до згаданих тут творів, — полишаючи на боці чимало студій з археології і дрібних статей з історії та літератури — „Нарис про соціяльну війну“, „Дмитра Самозванця“, „Історично-літературні нариси“ (Mélanges) і кілька томів цікавого листування, між якими „Листи до одної невідомої“ і „Листи до другої невідомої“ можна читати як найкращий житєпис. З двох малих комедій з першої доби творчости („Нагода“ сильно неприлична), одна „Карита Святих Тайн“, що в р. 1850. проти волі автора перейшла пробу вистави в державнім театрі „Comédie Française“ і зазнала повної невдачі, ожила кілька літ тому, завдяки геніяльному акторові та режисерові Копо (Copeau): що давав її у своїм театрі „du Vieux Colombier“ у Парижі, з найкращим успіхом.

II.

Читач цих оповідань не відчуватиме потреби бачити перед собою портрету Проспера Меріме на тлі його доби, у зв'язку з течіями та напрямками французької літератури. Сказати хоча би, що Меріме в одному з найкращих представників реалізму, це вносити пояснення, що затемнюють читачеві неодно просте, безпосереднє вражіння. Хто зна, чи навіть сам житєпис автора в потрібний для збільшення привмности в лектурі. Меріме осягнув у відношенні до пересічного читача більше, як сподіювся, коли не хотів його цікавити своєю особою. За те ця цікавість зростає непомірно у тих, для яких усяка творчість в деякому розумінні житєписом.

Кожний, хто почуває в собі поруч письменського таланту ще й хист до іншої діяльності або просто нахил до солодкого безділля, мусить заздрити Меріме його слави як письменникові. Писати так, немов би це було забавкою, для вибраного гуртка друзів, не почуваючи ні потреби зусилля, ні безсмертності, — глядіти на твір як на додаток до життя, що без огляду на свої куці рямки, полуди та примхи, перевищає свою ріжноманітністю та привабами всі творчі зусилля та довершення — ось ідеал для тих, для яких слово „дилетант“, „аматор“ мало завсіди кращий зміст, ніж „професійний письменник“. Меріме був дилетантом-аматором у тому кращому розумінні: — що його талант та духові потреби виходили поза межі одної спеціальності і не накладали на нього пут неприємного обов'язку; ні духового супроти суспільности, ні матеріального супроти себе самого, з необхідности заробітку на буденний проживок. Він писав так, немов би оповідав якусь пригоду, принагідно за ідальним столом, приймаючи буцім-то як самозрозумілу тезу, що ні оповідач ні слухачі не мають

причини хвилюватись трагедіями зовсім чужих їм людей. Це було оповідання бувальця, для якого дана історія виринає в уяві як закінчена цілість, не сперше оповідана, без зайвого красномовства та ще більше зайвих ліричних вставок для інтелегентних слухачів.

Таким як був його стиль та тон оповідань, він хотів бути в житті: — назовні холодно-стриманий, майже діловий, настільки ліричний, що іронічний, застьобнутий на останній гудзик, в імені естетичного імперативу та дипломатичної мудрости. Його англійське обличчя та зовнішній вигляд ішли в парі з дорогим для всіх Англіїців принципом: „Не виявляй назовні своїх почувань“. Є в такому принципі чимало аристократичної гордості, а навіть дещо з погорди для щоденного оточення, яке не любить аналізувати вчинків своїх ближніх, а залюбки осуджує їх на підставі зовсім поверховних „аж надто людських“ проявів. Зовнішня вдача Меріме давала привід поверховним критикам до обвинувачень у нещирости, облуді. Французи не належать до породи людей, які входячи в товариство накладають на себе конвенціональні шнуровиці, заздроскривають свої звички та нахили або лякаються інтимних признань. Навпаки: вони вміють казати про найбільше особисті переживання з такою свободою, а інколи й безоглядністю, немов би ці переживання були справою загальною, першорядною суспільної ваги. Коли у Франції попадаються такі характери як Меріме, що свідомо плекають у собі прикмети найбільше протилежного національного типу — Англіїців, не диво, що для їх психології критики підшуковують годинникарських ключиків.

Меріме був індивідуальністю складної психології, тому, що мав широку скалю духових потреб, а не тому, що подекуди подавав на актора в двох суперечних ролях, нестійних у головних напрямках світогляду та моралі. Його оповідання є зразком

сповіди людини, яка не вважав літератури сповідальницею в тому розумінні, що першим обов'язком письменника в простягнути на столі перед читачем, мов у просекторії, втасну душу. В „Етрурійській вазі“ знайдете в особі Сен-Клєра схоплену кількома реченнями дуже правдиву, не дуже підлесну характеристику поведінки Меріме супроти людей. У його переніжненій вражливості, яка видавалась гордістю, було чимало соромязливої ніяковості джентельмена, який попав у товариство, де розмовляють руками та п'ястуками. „Кармен“ і „Венера з Іль“ є характеристичними зразками історій, як він починає оповідати з нагоди своїх наукових мандрівок. Передана ним пригода є немов би причіпкою до важнішої справи, якою на жаль, не можна нудити людей незацікавлених спеціальними дослідями.

Меріме знає, чим зацікавити пересічного читача — оповідання мусить бути в першій мірі пригодою без надмірного вантажу ерудиції, філософії, а навіть чепурних описів природи. Постаті його героїв є тільки начеркнені кількома рисами. Меріме як маляр розуміє, що скількисть зужитих артистом фарб не рішає про точність та живучість портрету. Історії, з яких можна би зробити довше оповідання він зачинає у рамки мініятурного нарису; пригоди, яких матеріял вистачив би на довшу повість, він вичерпує в оповіданні.

Це є одна з дуже сучасних рис Меріме як письменника: перетворити психологічний матеріял на анекдоту, з анекдотичної пригоди добути кілька психологічних моментів, а одночасно кинути їх немов би мимохіть, на бік, в остраху, щоби читач не вважав письменника педагогом-педантом. Меріме, що стояв поза боротьбою літературних шкіл та напрямків, був проречистим представником містецтва, яке не признає над собою ніякої вищої влади понад своєрідні домагання творчості. Своєрідні, тому що (і дарма, що) творені кожним вели-

ким талантом зокрема. Хто гадав би, що ця царина у безлічі своїх меж незалежна від суспільности є доступна тільки для людей позбавлених темпераменту, світогляду та суспільного нерву, цей нелегко дасть відповідь: чому Меріме виявив саме найбільше темпераменту, найбільше ідей, найбільше своєї індивідуальности в літературі, а не в політичній та дипломатичній праці. Літературна праця була для нього тільки тому принагідною, що він сам не прив'язував до неї більше ваги. А проте вона була вислідком усього придбаного ним життєвого досвіду, загальної освіти і не на однім камені гостреного пера.

Меріме писав для вибраних одиниць, які розуміють півтони і мав вироблені погляди щодо самої письменської техніки. Коли читачеві й не прийде в голову підчас лектури його оповідань, що в них можуть грати ролю якісь спеціальні літературні питання, то це тим кращий доказ мистецтва Меріме. Кожному своє: — пересічному читачеві цікава історія, критикам літератури — психологічні проблеми. Його оповідання можуть подишати вражіння (річ ясна: в оригіналі, не перекладі, який не в силі передати оригіналу), що Меріме не мав власного стилю, а може й власного світогляду. Саме тому, що у пері та поглядах був надто самостійним, щоби відчував приемність зазначувати цю самостійність. Він не був, як Бодлер або Барбей д'Оревілі, закоханий у позі. Ні чудаком, що під студеною маскою циніка скривав спочутливе серце. В одному з його листів читаємо: „На мою думку краще кохати занадто, ніж за мало“. А що люде, які кохають занадто стають часто смішними, Меріме, лякаючись, щоби не впасти жертвою своєї чутливости, вибрав з двох шляхів уже в молодости той, який краще все життя лицював з його життєвою ролею, що стільки літ минала на офіційній сцені. Волів видаватись байдужим як смішним. Свідоцтво

Його „дружнього кохання“ чи „кохаючої дружби“, залишене в листах з двома знайомими жінками, є найкращим доказом як у його душі боролись два голоси однаково сильні, однаково ними плекані: ніжної вірності супроти людей і потреби бути гордим, навіть ціною не одної втраченої хвилини щастя.

Коли комусь з цілого Меріме найбільше припаде до вподоби те, що автор „Кармени“ уже тричверти століття тому відкрив козаччину, Гоголя та М. Вовчка, нехай не дивується ні авторові ні собі самому. Навіть не дивне те, що Меріме відкрив на раніше, як ми його. Для цікавості послушайте його висновків на кінці книжки „Давні козаки“ (написаної на підставі Костомарова), коли описує смерть Хмельницького:

„Народи залюбки віднаходять у провідниках, яких собі вибирають, прикмети, а на іть хибі свого національного характеру. Богдан Хмельницький був наче довершеним типом козака. Він був сміливий, хитрий, проворний і мав воєнний інстинкт. Його невтриманість, дійсна чи прибрана брутальність не більше шкодили йому в очах Українців, як залицання Генрика IV. вражали Французів. Мало володарів було більше самовладних, та ні один не шанував уважливіше законів і звичаїв своєї країни. Здалось, що в запорозькій армії він є тільки покірним виконавцем вічевих рішень. Уся його сила лежала в пересвідченні всіх козаків про його непохитне привязання до їх інтересів. Правду кажучи, його амбіцією був патріотизм, чи радше безоглядна відданість для цього дивного об'єднання (association), яке називали запорозькою армією. Її установи були єдині, які він у силі був розуміти, а плян до якого прямував був завсіди: створити не націю, а полки жовнірів, з яких кожний мав би під своїм наказом кілька прислужників, що самі могли би стати жовнірами. Він хотів створити щось у роді польської аристократії, але менше жорстоку і до-

ступну всім сміливим людям. Ідеї зняти селян до рівня козаків він не мав ніколи, але він розбуджував її скрізь довкола себе, і то до такої міри, що Німеччина, для якої славянські звичаї були чужими, поважно нею схвилювалась. Занадто слабкий, щоби сам міг здобути свою самостійність, він мусів приймати союзників, яких приносили йому обставини, одначе вибирав завсіди таких, які не могли би його завоювати. Ми бачили, що він щойно в останній крайности погодився на царський протекторат, та здається, що хутко за це каювся. З дуже слабкими засобами, зі союзниками, які його завсіди підозрівали і які покидали його так само легко як він їх, він зумів на протязі десяти літ удержати Україну вільною від чужинного ярма. Йому може вдалось би створити свою самостійність, якби він був дійшов молодшим до влади або якби міг був передати свій авторитет такому зручному провідникові, яким він був сам. Він умирав утративши надію на майбутність своєї батьківщини і ясно бачучи, що його син Юрій не в силі продовжувати його праці. Якби Хмельницький був жив за часів такого короля як Стефан Баторій, він без сумніву поміг би йому зреформувати безглузду конституцію Польщі і завести сильну монархію замість анархічної аристократії, такої згубної для тої країни. На жаль, він найшов тільки хитких і легкосердих князів, а вони бачили тільки бунтаря в людині, що могла бути їх найкориснішим знаряддям. Хоча Хмельницький щадив Польщу, яка двічі лежала при його ногах, він завдав їй найбільше лиховісний удар, відбираючи їй Україну і, так мовити, вводячи Москалів у тайну слабощів республіки. В одному дні свого гніву він підготував її розбір.

В оцьому „якби“ — 1000 розяснень на 1001 причин кожної нашої трагедії. Якби ми мали істориків та діячів, що вміли би цікавитись психологією інших народів і розуміти її так само як Ме-

ріме, тоді Меріме не потребував би перекладати історії Костомарова, а Костомаров перекладав би новелі Меріме.*)

М. Рудницький.

*) Про зацікавлення Меріме нашою бувальщиною помістив ширшу студію Федір Савченко п. з. „Козаччина у французькому письменстві та козакофільство Меріме.“ („Україна” вид. Всеукр. Академії Наук, Історична секція. 1925. кн. 5. Київ.) Я не вважав потрібним цитувати тут усїєї літератури про Меріме, тим більше, що не мав під рукою найкращих його критиків і деяких його творів, давно вичерпаних, а неперевиданих.

КАРМЕН

*Πᾶσα γυνὴ κόλος ἐστίν· ἔχει δ' ἀγαθὰς δύο ἑρας
Τὴν μίαν ἐν θαλάμῳ, τὴν μίαν ἐν θανάτῳ.*

PALLADAS.

Кожна жінка — зла; і в дві лише хвилини
Добра; раз у ліжку, вдруге, коля гине.

I.

Я завжди підозрівав, що географи самі не знають, що кажуть, коли поміщують поле битви Мунда в країні Бастулі-Пені, біля новітньої Монда, на яких дві милі на північ від Марбеля. Згідно з моїми власними здогадами, на підставі тексту анонімового автора *Bellum Hispaniense*, і кількох вказівок знайдених у прегарній бібліотеці князя Осуна, треба було саме в околицях Монтіля шукати памятного місця, де Цезар в останнє поставив усе на одну ставку проти оборонців республіки. Попавши під осінь 1830 р. в Андалюзію, я вибрався в досить довгу прогульку, щоби розяснити сумніви, які мені ще лишилися. Меморіал, який незабаром видам, розсіє, сподіюсь, усі неясности археологів доброї волі. Та заки моя розвідка розв'яже нарешті географічну проблему щодо якої осуд усіх європейських учених є нерішучий, я оповім вам маленьку історію; вона не передрішує нічим цікавого питання про осідок Монди.

У Кордові, найняв я провідника та два коні і взявши як увесь багаж „коментарі Цезаря“ та

кілька сорочок, подався я в дорогу. Одного дня блукаючи на горбовині рівнини Кашена, охлялий з утоми, вмираючи від смаги, распечений сонцем, мов оливом, від щирого серця посилав я до сто чортів Цезаря і синів Помпея, коли доглянув досить далеко від стежки, якою йшов, маленьку зелену мураву сям-там з очеретом... Це віщувало мені не-далеке сусідство джерела. І справді, підійшовши блище, я побачив, що ця буцімто мурава була трясовинням, де щезав потічок, який, як здавалось, випливав з вузького провалля між двома високими ланцюгами гір Сієрра де Кабра. Я зробив висновок, що йдучи вверх найду свіжішу воду, де буде менше п'явок та жаб, а може й трохи тіни між скелями. При вїзді в провалля мій кінь заржав, і як стій йому відповів інший кінь, якого я не бачив. Ледве сто кроків далі, провалля нежданно поширилось і передімною простяглось щось у роді природної арени, довкола прегарно затіненої схилами вершин. Мандрівник не міг би найти приємнішого місця для зупинки. У підніжжя стрімчастих скель кипіло джерело і падало в басейник вкритий піском, білим мов сніг. Пять-шість гарних зелених дубів, що заховались від вітрів і відсвіжувались джерелом, знімались по боках і кидали густіську тінь; а довкола басейну ніжна, м'яка трава стелилась ложем кращим, ніж можна би найти його в якійнебудь коршмі на десять миль довкола.

Чесьть відкриття такого гарного місця не належала до мене. Якийсь чоловік уже там відпочивав; напевно спав, коли я ввійшов туди. Прокинений іржанням, він устав і наблизився до свого коня, який користаючи зі сну свого пана, добре нагодувався поблизу. Це був молодий парубок, середнього росту, але кремезний, з'похмурим та гордим поглядом. Його чере, яка могла бути гарною, стала під впливом сонця, темнішою, ніж його волосся. Одною рукою він держав уздечку своєї коняки, а другою

жороткий, грубий, мідяний кріс. Признаюсь, що кріс і дикий вид його власника спочатку трохи мене збентежили; але я не вірив уже в злодіїв, тому, що постійно чув про них, а ніколи їх не зустрів. Зрештою, я бачив стільки чесних хуторян узброєних по вуха, коли вибирались на торг, що вид зброї не давав мені ще підстави сумніватись щодо чесноти мого незнайомого. — А далі — казав я собі — що він зробив би з моїми сорочками та моїми ельзевірськими*) „Коментарями“? Тому я поздоровкався з ним звичайним кивом голови, спитавши з усміхом, чи не перебив йому сну. Не відповівши мені, він змірив мене з голови до ніг, відтак, немовби вдоволений своїми оглядинами, він оглянув так само дбайливо мого провідника, який ішов за мною. Цей поблід і зупинився з явним страхом. Погана зустріч! погадав я. А проте розум радив не виявляти ніякого затривоження. Я зсів з коня, казав провідникові його розгнзудати і нахилившись над джерелом пірнув у нього з головою та пригорщами; а потім положившись на живіт, мов лихі жовніри Гедеона, ковтнув я добре водиці.

Одночасно стежив я за своїм провідником і незнайомим. Перший наблизився з великою нехитю; другий, здалось, не мав лихих намірів проти нас, тому, що пустив на волю коня, а кріс, який держав до цього часу поземно, звернув просто до землі.

Уважаючи, що краще залишити формальности, коли на мою особу звернули так мало уваги, я простягнувся на траві, і свобідним тоном поспитав чоловіка з крісом, чи він не має при собі кресала. Я подав йому мою папіросницю. Незнайомий, все ще мовчки, понишпорив у кишені, добув кресало і хутко передав мені вогонь. Видко було, що він

*) Ельзевири — прізвисько славних голяндських друзів XVI в; ельзевір — дрібний друк по голяндському зразку.

освоюється: сів напроти мене, хоча все ще не розставався зі зброєю. Запаливши цигару, я вибрав між рештою одну з найкращих і спитав його, чи він курить.

— Так, пане — відповів.

Це були його перші слова і я запримітив, що він не вимовляв „с“ по-андалюському*); з цього я вивів, що це подорожник, так само як я, хіба що не археолог.

— Це повинно вам досить смакувати — кажу, передаючи йому справжнє гаванське регалія.

Він кивнув мені легко головою, запалив цигару від моєї, подякував мені ще одним кивом і почав курити з ознакою повного вдовolenня.

— Ах! — озвався він, випускаючи поволі перший клуб диму устами та носом, — як давно вже я не курив!

Почастувати в Еспанії когось цигарою і прийняти її це навязати взаємини гостинності, так само як на Сході поділитись з кимсь хлібом та сіллю. Виявилось, що мій сусід в більше говірким, як я сподіявся. Дарма, що назвав себе мешканцем Монтілії, якимось досить погано знав цю країну. Він не знав як називається чудова долина, на якій ми сиділи; він не міг назвати ні одного довколичного села; вкінці, коли я спитав його, чи він не бачив в околиці знищених мурів, широкої загнутої черепиці та різьбленого каміння, він признався, що ніколи не звертав уваги на такі речі. За те він виявив себе знавцем коней. Він скритикував мого, що не було важко; відтак подав мені родовід свого, який вийшов зі славної стадниці в Кордові: це було справді благородне звіря, а таке видержливе

*) Андалюзійці вимовляють „с“ крізь горло і часто у вимові переплутують його з мягким „д“ або „з“, які це букви Еспанці вимовляють так само як Англіїці „th“. З одного слова „Сеніор“ (пане) можна пізнати Андалюзійця.

на втому, що, як упевняв його господар, раз зроби́ло трийцять миль на протязі днини, то навскач то повним трюхом. По середині цієї промови, незнайомий знечевя зупинився, начеби здивувався та розсердився, що забалакався за далеко. — А це було тому, що я дуже квапився до Кордови — продовжував він, трі́хи збентежений. — Я мав бути в суді в справі одного процесу...

Кажучи це, він глядів на мого провідника Антонія, який спустив очі.

Тінь та джерело приваблювали мене настільки, що я нагадав собі кілька клаптиків знаменитої вуженини, яку мої приятелі з Монтілії поклали до дзьобенки мого провідника. Я кавав її принести і запрохав чужинця до цієї заімпровізаної закуски. Якщо правдою було, що він давно не кури́в то тим більше вірив я в те, що він не їв нічого щонайменше дві добі. Він лигав мов виголоднілий вовчище. Я подумав, що моя зустріч зі саракою була для нього оком Провидіння. Одначе мій провідник мало їв, ще менше пив, і зовсім не обзивався, хоча від першої хвилини нашої подорожі він дав себе пізнати як першорядний базіка. У присутности нашого гостя він почував себе ніяково; вони держали себе осторонь, в якомусь недовіррі, якого справжньої причини я не міг відгадати.

Щезли останні округлишки хліба та мяса; ми курили другу цигару; я приказав мійому провідникові загнзудати коні і хотів уже прощатися з моїм новим приятелем, коли він спитав мене, де маю намір провести ніч.

Заки я встиг запримітити знак мого провідника, я відповів, що їду до заїзду дель Куерво.

— Поганий захист для такої людини як ви, пане... Я їду туди, і коли ви дозволите вас супроводити то поїдемо разом.

— Дуже радо — кажу, всідаючи на коня. Мій провідник, піддержуючи мені стремено, моргнув на

мене вдруге. Я відповів йому знизавши плечима, щоби впевнити його, що я зовсім спокійний, і так вибрались ми в дорогу.

Таємні знаки Антонія, його несупокій, кілька слів, що вихопилось незнайомому, а головню його перегін на трийцять миль і мало імовірне розяснення, яке він додав мені — вже з цього всього я виробив собі погляд про мого товариша подорожі. Я не сумнівався, що маю до діла з контрабандистом, а може й злодієм; та це було мені байдуже. Я знав досить добре вдачу Еспанців і був певний, що не маю причини лякатись людини, яка їла та курила зі мною. Саме його присутність була для мене певною безпекою проти всякої поганої зустрічі. Зрештою, я був дуже вдоволений, що дізнаюсь, що це таке розбишака. Не так легко зустріти його на гладкій дорозі і є дещо приваби в тому, що находимось біля небезпечної істоти, головню тоді, коли почувасмо, що вона лагідна та приборкана.

Я мав надію, що поволі спонукаю незнайомого до деяких признань, і не вважаючи на моргання мого провідника, я почав розмову про розбишак з битого шляху. Само собою, що я висловлювався про них з пошаною. У тім часі жив в Андалюзії славний бандит Хозе-Марія, якого подвиги були на устах усіх.

— А коли я в саме біля Хозе-Марія? — питає я себе...

Я оповідав пригоди, які знав про цього героя, — всі похвальні для нього, — і я висловлював голосно мій подив для його лицарства та великосердя.

— Хозе-Марія це тільки ледащо — сказав холодно чужинець.

— Чи він справедливо судить себе, чи це тільки надмір скромности з його боку? — питає я себе в думках, бо коли я довго приглядався мійому товаришеві, згодом почав віднаходити в ньому всі характеристичні риси опису Хозе-Марія, який я

Бачив росклевний на воротах у неодному андалюзійському місті. — Так, це справді він.. Волосся біляве, блакитні очі, великі уста, гарні зуби, малі руки; ніжна сорочка, оксамитний піджак зі срібними гудзиками, гетри з білої шкіри, гнідий кінь... Нема ніякого сумніву! Але треба вшанувати його інкогніто.

Ми приїхали до заїзду. Він був такий, яким він мені змалював його: один з найнужденніших, які я колинебудь бачив. Одна велика кімната була одночасно кухнею, їдальнею та спальнею. По середині розпалювали огнище на гладкій камінню, а дим виходив дірою покрівлі, а радше задержувався хмарою на кілька стіп від долівки. Вдовж стін, на землі, лежало п'ять-шість покривал з мулів; це були ліжка для подорожних. На двацять кроків від хати, чи пак: єдиної згаданої мною кімнати, стояло щось у роді шопи, яка була стайнею. У цій чарівній обстановці не було ніяких інших людських істот — бодай покищо — крім старої жінки та дівчинки десяти-дванадцяти років, які були коліру сажі і мали на собі страшенне лахміття.

— Ось і все — казав я собі — що лишилось з населення старинної Мунда Боетіка! О, Цезаре! О, Сектусе Помпее! як ви здивувались би, колиб вернулись на цей світ!

Стара, побачивши мого товариша, не стримала оклику здивування:

— Ах! сеньор дон Хозе!

Дон Хозе зморщив брови і підніс руку авторитетним жестом, який стримав жінку як стій. Я повернувся до свого провідника і непримітним знаком дав йому зрозуміти, що він не може мені сказати нічого нового про чоловіка, з яким маю провести ніч. Вечера була краща, ніж я сподіявся. На маленькій столі, заввишки одної стопи нам подали старого когута вивареного з рижом і силою індійського перцю, відтак індійський перець на оливі,

а на кінець gaspacho, рід салати з цього-ж перцю. Три страви з такою приправою приневолювали нас часто заглядати до міха з розкішним монтілійським вином. Попоївши, а побачивши на стіні завішену мандоліну — в Іспанії в скрізь мандоліни, — я спитав дівчинку, яка поралась біля нас, чи вона вміє грати на ній.

— Я ні, — відповіла — але дон Хозе грає так гарно!

— Будь ласка, — кажу до нього — заспівайте мені щось; я страшенно люблю вашу національну музику.

— Не можу нічого відмовити такому чесному панові, який дав мені такі знамениті цигари — гукнув дон Хозе, прибравши тон доброго гумору; сказав подати собі мандоліну і співав у власнім супроводі. Його чолос був різкий, але при цьому приємний, мотив якийсь дивний та мелянхолійний; з тексту я не зрозумів ні слова.

— Коли не помиляюсь — кажу до нього — то те, що ви співали не в еспанським мотивом. Це нагадує zorzicos, які я чув у „Провінціях“*) і слова в, здається, у мові баській.

Так — відповів дон Хозе похмуро. Він поклав мандоліну на землю і склавши руки на хрест, з дивним висловом смутку почав придивлятись догораючому огню. Освітлений лампою, що стояла на маленькім столі, він нагадував мені своїм обличчям, одночасно шляхотним і диким, Сатану з поеми Мільтона. Може й мій товариш, так само як тамтой, думав про місце побуту, яке покинув і про вигнання, на яке засудив себе своєю виною. Я пробував оживити розмову, але він не відповів, зайнятий своїми сумними думами. Стара вже лягла у кутику кімнати, за діравим покривалом завішеним на мо-

*) „Упривілеєні провінції“, які мають спеціальні fueros це Алява, Біская, Івіпузкоа і частина Наварри. Там говорять по-баському.

тузі. Дівчинка пішла за рею до цього захисту, призначеного виключно для гарного полу. Тоді мій провідник, вставши, запропонував мені піти з ним до стайні; дон Хозе, почувши це, немов прокинений на рівні ноги, спитав його різким тоном, куди він іде.

— До стайні — відповів провідник.

— Навіщо? коні мають, що їсти. Лягай тут, твій пан тобі дозволить.

— Боюсь, чи кінь мого пана не занедужав; я хотів би, щоби пан його оглянув: може буде знати, що треба зробити.

Було ясно, що Антоніо хоче розмовитись зі мною на самоті; але я не мав наміру прокидати підозріння в дон Хозе, і був тої гадки, що в даний момент найкращим виходом було дати доказ якнайбільшого довіря супроти нього. Тому я відповів Антонієві, що зовсім не розуміюсь на конях і хочу спати. Дон Хозе пішов за ним до стайні і хутко вернувся сам. Він сказав мені, що моєму коневі нічого не бракує, але мій провідник вважає це звіря таким вартісним, що натирає його своїм піджаком, щоби кінь спитнів і що хоче провести всю ніч на цій приємній роботі. За той час, я розложився на покривалах з віслюків, а щоби їх не доторкатись, загорнувся уважно у свій плащ. Попрохавши в мене вибачення за сміливість, що лягає поруч мене, дон Хозе поклався перед дверми, не забувши підложити свіжого порошу до своєї рушниці, яку поклав дбайливо під дзьобенку, що заступала йому подушку. Побажавши собі доброї ночі, ми, оба, п'ять хвилин пізніше заснули глибоким сном.

Я вважав себе досить утомленим, щоби заснути й на такім леговищі; але може годину пізніше, дуже неприємне свербіння вирвало мене з першого сну. Коли я тільки зрозумів у чому річ, я встав, пересвідчений, що краще провести решту ночі голотіч, ніж під цим негостинним дахом. Ідучи

навспиньки до дверей, я перескочив ложе дон Хозе, який спав сном праведника, і мені вдалось це так зручно, що я вийшов з хати, не розбудивши його. Біля дверей стояла широка дерев'яна лавка; я розложився на ній якомога краще, щоби доспати ночі. Я мав уже заплющити очі, коли мені здалось, що бачу перед собою промайнувшу тінь людини та коня, що йшли безшумно. Я присів і мав вражіння, що це Антоніо. Здивувавшись, що в цій порі він не в стайні, я встав і пішов йому назустріч.

— Де він? — спитав мене Антоніо тихцем.

— У хаті, спить; він не лякається тарканів. Навіщо ви вивели цього коня?

І тоді я запримітив, що Антоніо, щоби не робити шелесту при виході із шопи, дбайливо обв'язав ноги коняки обривками старого покривала.

— Говоріть тихше, ради Бога! — відповів Антоніо. — Ви не знаєте, що це за чоловік. Це ж Хозе Наварро, найславніший бандит в Андалузії. Весь день я давав вам знаки, а ви не хотіли зрозуміти.

— Бандит чи ні, це мені байдуже, — кажу — він нас не обікрав і можу побитись об заклад, що не має такого наміру.

— Гарзд! — але двіста дукатів дають тому, хто його видасть. Я знаю одну стійку кавалерії на півтретя милі звідсіля; заки пічне світати я приведу сюди кількох здоровенних юнаків. Я був би взяв і його коня, але він такий сердитий, що ніхто, крім Наварра, не може до нього підійти.

— Чорт би вас побрав! — кажу йому. — Що злого зробив вам цей бідолаха, що ви хочете його зрадити? Зрештою, чи ви в певні, що це саме він той бандит про якого кажете?

— Зовсім певний. Коли він пішов за мною до стайні то сказав мені: „Ти, немов би знав мене; якщо ти скажеш цьому доброму панові, хто я такий то я стрілю тобі в лоб“. Лишіться, пане, ли-

шіться біля нього; не маєте чого лякатись. Як довго він бачитеме вас — не догадається нічого.

Так розмавляючи, ми віддалилися від заїзду, вже настільки, що не можна було чути підкованого коня. Антоніо в одну мить роспутав лахміття, яким обв'язав його ноги і мав сісти верхом. Я пробував стримати його проханнями та погрозами.

— Я, пане, бідний чоловігя — відповів він мені. — Двіста дукатів на дорозі не найдеш, тим більше, коли тут діло в тому, щоби визволити країну від такої зарази. Але бережіться: коли Наварро прокинеться і хопить за свій кріс, горе вам! Щодо мене то я вже за далеко загнався, щоби тепер відступати; радьте собі як можете.

Ледящо сидів уже на сідлі; вдарив осторогами і хутко щез мені з очей.

Мій провідник роздратував мене сильно і я був трохи схвильований. Хвилину надумавшись, я рішив і вернувся до заїзду. Дон Хозе ще спав, мабуть відрубляючи втому та безсонність кількох нічних приключок. Я мусів його добре сіпнути, щоби прокинувся. Ніколи не забуду його дикого погляду і жесту, яким він хотів ухопити свій кріс, який я, на всякий випадок, поклав оподалік його леговища.

— Вибачте, пане, що вас буджу, але хочу поставити вам одно дурне питання: чи ви були би вдоволені, якби сюди приїхало з пів тузина кавалеристів?

Він скочив на весь ріст і спитав страшенним голосом:

— Хто вам це сказав?

— Байдуже, звідки йде пересторога — щоби тільки була добра.

— Це ваш провідник мене зрадив. Але це буде його коштувати дорого. Де він?

— Не знаю... Здається у стайні... але мені сказав хтось...

— Хто такий?... Адже не стара?

— Хгось, кого я не знаю... Коротко кажучи, чи ви маєте якусь підставу не чекати тут на жовнірів, чи ні? Коли так — то не гайте часу, коли ні — добраніч і вибачте, що я перебив вам ваш сон.

— Ех! цей ваш провідник, цей провідник! Я зразу не довіряв йому... але... він перерахується зі мною! Бувайте здорові, пане. Нехай Бог заплатить вам те, що я вам винен. Я не зовсім такий злий, як ви може собі гадаєте... ні; в мене в ще щось такого, над чим шляхотна людина може милосердитися... Бувайте здорові, пане... Жалую лише одного, що не можу вам віддячитись.

— За ціну послуги відданої вам мною обіцяйте мені, дон Хозе, що ви не будете підозривати нікого і не будете думати про помсту. Ось, возьміть цигара на дорогу і щасливої дороги!

І я подав йому руку. Він стиснув її мовчки, взяв свій кріс та дзьобенку, і сказавши кілька слів до старої жаргоном, якого я не міг розуміти, побіг до шопи. Кілька хвилин пізніше я почув як він жене вскач по полі.

Я положився знову на лавку, але не міг ніяк заснути. Я думав над тим, чи я зробив добре, що спас від шибениці злодія, а може й убийника, і то лише за те, що я їв з ним вуженину та риж по-валяняському. Чи я не зрадив свого провідника, який стояв на сторожі законів; чи не наразив я його на помсту злочинця? Та де обовязки гостинности?!... Це пересуди дикунів — казав я собі; я буду відповідальний за всі злочини, які цей бандит ще накоїть... А проте: чи той інстинкт совісти, який іде проти всіх міркувань в пересудом? Можливо, що в даній делікатній ситуації важко було мені вийти з неї без докорів совісти. Я колихався так на-повних хвилях непевности щодо моральности моєї поведінки, коли побачив з шістьох їздців з Антонієм, що їхав обережно з заду. Я вийшов проти них і попередив їх, що бандит утік уже дві години тому. Ста-

ра на розпиток капрала відповіла, що вона знає Наварра, але що живе сама то ніколи не зважилась би наразити свого життя, видавши його. Докинула, що коли він заїзжав до неї то мав звичку відїзджати завсіди о півночі. А я, я мусів їхати кілька миль, щоби показати свій пашпорт і підписати заяву в алькада.*) Щойно тоді дозволили мені продовжувати археологічні досліди. Антоніо скривав у серцю жаль до мене, підозріваючи, що я перешкодив йому заробити двіста дукатів. А проте ми розстались у Кордові по-товариському; там я дав йому таку винагороду на яку лише дозволив стан моїх фінансів.

II.

У Кордові провів я кілька днів. Мені дали вказівку, що в бібліотеці Домініканів є якийсь рукопис, де можна найти цікаві інформації про старинну Мунда. Добрі братчики прийняли мене дуже чемно і я сидів увесь день у монастирі, а вечером прохожувався по місті. У Кордові, перед заходом сонця, блукає сила бездільників правим надбережжам Гвадальквівіру. Там люде віддихають випарами гарбарні, що живе ще давньою славою країни відомої з лагодження шкури. За те можна насолоджуватись видом, який справді має свої прикмети. На кілька хвилин перед вечірнею сила жіноцтва збирається на березі ріки. внизу досить високої надбережної. Ні один мущина не зважився би приста-ти до цієї громади. Коли лише віддзвонили на вечірню це знак, що починається ніч. З останнім згуком дзвону, всі ці жінки починають роздягатись і входять до води. Тоді чути крики та сміхи —

*) Городський суддя або урядовець в Еспанії.

пекольний гам. Зверху, з надбережної, мущини подивляють купальниці, витріщають очі, але не бачуть багацько. Одначе ці білі, невиразні постаті, відбиті на темнім блакиті ріки розворушують поетичну душу і при дрібці уяви не важко добачити в купелі Діяну та німфи, не лякаючись долі Актеона.

Казали мені, що кілька зайдиголов склались одного разу на хабаря дзвонареві із собору і казали йому задзвонити на вечірню на двадцять хвилин раніше, перед обрядовою годиною. Хоча це було зовсім ясно, німфи з Гвадальквіру навіть не завагались і довіряючи більше вечірнім дзвонам, як сонцю, зі спокійною совістю виконали свою купіль, яка в завсіди незвичайно простою. Мене не було при цьому. За моїх часів дзвонар був непідкупний, смерк не дуже ясным, і хіба кіт міг би відріжнити стару продачуку помаранч від найгарнішої кордовенської гризетки.

Одного вечора, коли вже зовсім стемніло, а я курив, обпершись на поручча надбережної, якась жінка йдучи по сходах, що ведуть до ріки, сіла поруч мене. Волосся мала завітчане великою китицею жасмину, якого листочки вечером запоморочують своїм пахом. Вона була вбрана звичайно, може навіть бідно, вся в чорній сукні, — як здебільша гризетки одягаються вечером. Жінки з товариства вбираються в чорне лише рано, а вечером à la française. Підійшовши до мене, купальниця спустила на свої плечі мантилю, яка вкривала її голову і „при темній ясности, що сходить від зір“, я побачив, що вона була невеличка, молода, мала гарну стать і дуже великі очі. Я кинув мерщій свою цигару. Вона зрозуміла цю форму чемности супроти неї, наскрізь французьку, і зараз відповіла мені, що вона любить дуже запах тютюну і що навіть сама курить, коли може дістати дуже легкі *parfaits*. На щастя, я саме мав такі у своїй папіросниці і не гаявся їх подати їй. Вона зволила взяти одну

і запалила її кінцем горючого шнурка, який приніс нам якийсь дівчак за одного сотика. Змішуючи клуби свого диму, я розмовляв з гарною купальницею так довго, що згодом ми опинились майже самі на надбережній. Мені здавалось, що не буду недискретним запрохуючи її на морожене до neveria*). Хвилину скромно завагавшись, вона згодилась, але заки рішилась, хотіла знати: яка година. Я накрутив свій годинник, щоби видзвонив годину і це її здивувало.

— Які-то винаходи ви маєте в себе панове чужинці! З якого ви краю, пане? Певно Англівець?**)

— Француз, до ваших ласкавих послуг. А ви пані, чи панночко, ви мабуть з Кордови?

— Ні.

— Але бодай Андалюзка. Мені здається, що пізнаю це по вашій мягкій мові.

— Коли ви так добре пізнаєте акцент, то ви повинні відгадати, хто я.

— На мою думку ви походите з країни Ісуса, віддаленої на два кроки від раю.

(Цієї метафори, яка означає Андалузію, я навчився від мого приятеля Франціска Севіля, відомого пікадора).

— Ех! рай... тутешні люде кажуть, що він не є сотворений для нас.

— У такому разі ви — Мавританка, або... — і я зупинився, не зважившись сказати: Жидівка.

— Стривайте! ви-ж самі бачите, що я циганка. Чи хочете, щоби я сказала вам la bajі?**) Чи ви чули щонебудь про Карменчіту? Це — я.

*) Каварня, в якій є ледівня, чи пак: збірник свігу В.Еспанії майже в кожному селі є neveria.

**) В Еспанії кожного подорожника, що не носить зі собою вразків перкалю або шовку вважають Англійцем, Inglesito. Так само на Сході.

**) Ворожба.

У тих часах, п'ятьнайцять літ тому, я був таким невірою, що не відступив з жахом, побачивши, що сиджу біля чарівниці. — Гаразд! — кажу собі. — Минулого тижня я вечеряв з розбійником з битого шляху, нині можу піти на морожене зі служительською чорта. У подорожі треба бачити все.

Я мав ще й иншу причину, щоби піддержати з нею знайомість. Коли я скінчив гімназію — признаюсь до цього соромлячись — я протратив трохи часу на студії окультних наук і навіть кілька разів пробував викликувати духа темряви. Хоча я вилічився віддавна з пристрасти для таких дослідів, проте в мені залишився з неї деякий нахил привабливої цікавості для всіх пересудів і мені було приємно дізнатись, до чого дійшло мистецтво магії між циганами.

Продовжуючи розмову, ми ввійшли до невеликої і сіли за маленький стіл, освічений свічкою, вкритою скляною банею. Тоді я міг зовсім свobodно оглянути свою gitana*), дарма, що якесь порядне товариство, заідаючи морожене, чудувалось бачучи мене в такій компанії.

Дуже сумніваюсь, чи панна Кармен була чистої раси; зате вона була безмежно гарніша, ніж усі жінки її національності, які я колинебудь бачив. Еспанці кажуть, що гарна жінка повинна еднати в собі трийцять прикмет, або ще инакше: щоби її можна зясувати при помочі десяти прикметників, з яких кожний торкався би трьох частин її особи. Нпр. вона повинна мати три річі чорні: очі, вії та брови; три річі ніжні: пальці, уста, волосся, і т. и. Щодо решти загляньте до Брантома**). Моя циганка не могла мати претенсій до такої кількості повних прикмет. Її шкіра, зрештою ідеально гладка, сильно наближувалась до мідяної чери. Очі мала

*) Еспанська назва „циганки“.

***) Брантом, французський письменник в XVI віку. Натяк на відому його повість „Життя гаянтних дам“.

скісні, але з чудовим вирізом; уста трохи грубі, але гарної лінії, крізь які видко було зуби біліші, ніж мигдаль очищений зі шкірки. Волосся, хоча може дещо за грубе — чорне, з блакитним відтінком, мов крила ворона, довге та лискуче. Щоби не томити вас надто балакучим описом, скажу, що врешті решт: на кожну недостачу мала вона одну прикмету, яка виходила може ще краще, саме завдяки контрастові. Це була дивна та дика краса, постать, що спершу дивувала, а якої не можна було забути. Головно її очі мали вислів одночасно пристрасний та дикий, якого я не надібав у погляді ні одної людини. Циганське око — вовче; ця іспанська приповідка основана на добрій обсервації. Коли не маєте часу піти до звіринця, щоби приглянутись поглядові вовка, зверніть увагу на kota, коли зачався на горобця.

Ясно, що було би смішно казати собі ворожити в каварні. Тому я прохав красуню-чарівницю, ащоби дозволила мені відвести її додому. Вона легко згодилась, але раніше хотіла ще знати, чи хутко минув нам час і знову прохала видзвонити її годину на моєму годиннику.

— Чи він із щирого золота? — спитала, оглядаючи його з незвичайною увагою.

Коли ми вийшли була вже повна ніч; крамнички здебільша зачинені; а вулиці майже опустілі. Ми перейшли міст Гвадальквівіру і на кінці передмістя зупинились перед домом, який нічим не подобав на палату. Якесь дитина одчинила нам двері. Циганка сказала їй кілька слів незрозумілою для мене мовою, як згодом я дізнався: циганською говіркою, званою *gompán* або *chipe callí*. Дитина негайно щезла і залишила нас самих, у досить просторій світлиці, де стояв малий стіл, два стільці та скриня. Ага! я забув би ще дзбанок з водою, жупу помаранч та вязанку цибулі.

Коли ми лишилися самі, циганка витягнула

зараз зі своєї скрині карти, які очевидячки вислужили довгу службу, магнет, засушеного хамелвона і кілька інших причандалів потрібних для її мистецтва. Потім вона сказала мені перехреститися ліворуч, з монетою в руці, і ворожбитський обряд почався. Зайвим було би повтаряти її пророцтва. А її операції стверджували ясно, що вона не була чарівницею на половину.

На жаль, нам хутко перешкодили, Неждано з розмахом одчинились двері, і якийсь мущина, закутаний аж по очі у брунатне пальто, ввійшов до кімнати, накинувшись на циганку не дуже чемними словами. Я не розумів його слів, але тон його голосу вказував, що він був у дуже поганім настрою. Побачивши його, циганка не виявила ні здивування, ні гніву, але підбігла напроти нього і незвичайною скороговіркою залепетіла до нього кілька фраз у таємній мові, якою говорила вже раніше. Слово *paullo*, яке повтарялось дуже часто, було одиноким, яке я зрозумів. Я знав, що так називають цигане кожного чужинця, не їх походження. Догадуючись, що тут діло йде про мою особу, я був приготований на дражливу виміну гадок; я держав уже руку на ніжці одного стільця і я міркував над тим як відгадати найкращий момент, коли треба буде кинути ним на голову влізлого гостя. Цей, відштовхнув грубо циганку і пішов просто на мене. А потім відступившись увад, сказав:

— Ах, це ви пане?!

Поглянув і я на нього, і пізнав свого приятеля дон Хозе. У цій хвилині, я жалкував трохи, що не дозволив його повісити.

— О! це ви козарлюго! — крикнув я, сміючись яко мога природно — ви перебили цій панночці саме в той мент, коли вона віщувала мені дуже цікаві речі.

— Завсіди така сама! Та цьому буде край — шпроцідив кризь зуби і кинув їй скажений погляд.

Тимчасом циганка говорила до нього далі своєю мовою. Вона хвилювалась поступенно. Її око набігло кровю і виглядало страшно, її обличчя поморщилось, вона стукала ногою. Я мав вражіння, що вона сильно налягала, щоби він щось зробив, щодо чого він вагався. Мені здавалось, що аж надто добре зрозумів у чому діло, коли вона погладжувала його під бороду своєю ручкою. Я готов був повірити, що діло йшло про відрізання голови і я мав деякі сумніви, чи не мові.

На весь цей струмінь красномовства, дон Хозе відповів лише двома-трьома обривистими словами. Тоді циганка зирнула на нього поглядом глибокої погорди; відтак, сівши потурецькому в кутику кімнати вибрала помаранчу, обібрала її і почала їсти.

Дон Хозе взяв мене за рамя, відчинив двері і вивів мене на вулицю. Ми пройшли яких двіста кроків у повній мовчанці. Потім простягнув руку і сказав:

— Увесь час навірямки, аж дійдете до мосту.

І негайно повернувся та хутко відійшов. Я вернувся до свого заїзду трохи зажурений і в досить шоганім настрою. Найгірше було те, що роздягаючись побачив я, що не маю годинника.

Ріжні мотиви стримували мене від того, щоби на другий день домагатись його звороту або вжити заходів у кореджідора*), щоби він приказав шукати за ним. Я скінчив свою працю над домініканським рукописом і поїхав до Севілі. Після кількох місяців блуканини по Андалюзії, я хотів вернутись до Мадриду і мусів знову переїзжати через Кордову. Я не мав наміру затримуватись там довше, тому, що це гарне місто разом з купальницями

*. Кореджідор — в давнину найвищий суддя у кожному еспанському місті.

з Гвадальквівіру остогидло мені. Одначе я мусів побачити кількох приятелів та поладнати кілька орудок і для цього мусів провести щонайменше три-чотири дні у старинній столиці мусулманських князів.

Коли я тільки зявився в монастирі Домініканів, один з братчиків, який завсиди виявляв живе зацікавлення моїми розшуками над місцем, де лежала Мунда, привитав мене з вітвертими обіймами та окликом:

— Слава Тобі, Господи! Милості просимо, мій дорогий друже! Ми вважали вас уже помершим і я, як ось тут мене бачите, відмовив не одно „Отче наш“ і „Богородице Діво“... — чого тепер не жалую! — за спасення вашої душі. Отже вас не вбили? бо що вас обікрали — про це ми знаємо.

— А це як? — питаю його трохи здивований.

— А так... памятаєте той гарний кишеньковий годинник, яким ви видзвонювали час у бібліотеці, коли ми почували, що вже пора йти на хори. Аякже він віднайшовся і ви одержите його назад.

— Ви хочете сказати — перебив я йому трохи збитий з пантелику — той, який я загубив...

— Цей злодюга сидить уже в холодній, а що всі знають його як такого, що може застрілити християнина задля одної монети, ми всі вмирили зі страху, що він вас забив. Я піду з вами до кореджідора і відберемо ваш гарний годинник. А вернувшись до рідного краю, можете вже казати, що законів справедливости не виконується в Еспанії як слід!

— Признаюсь вам — кажу — що я волів би втратити свій годинник, ніж виступати як свідок на суді на те, щоби повісити якогось там бідолаху... ще й тому... з огляду на те...

— О! щодо цього можете бути супокійні; він в добре записаний і двічі його повісити не можна. Коли кажу: „повісити“, помиляюсь. Цей ваш зло-

дій — шляхтич; тому позавтра його задушать*) без милосердя. Отже бачите, що одна крадіж більше чи менше не змінить нічим його справи. Дав би Бог, щоби він лише крав! але він має на совісті чимало вбивств, з яких одно гірше ніж друге.

— Як він називається?

— У нас називають його Хозе Наваро; але він має ще инше прізвище, баське, яке ні ви ні я ніколи не зможемо вимовити. До речі: цього чоловіка варта побачити; ви так любите пізнавати своєрідні прикмети кожного краю, що не повинні проминути нагоди, щоби побачити як пройдисвіти прощаються зі світом. Він є в каплиці; отець Мартінез заведе вас до нього.

Мій Домініканин так напирив на мене, щоби я поглянув на приготування на „маленькі вішане туже харне“, що я не міг викрутитися. Я пішов відвідати злочинця, взявши зі собою пачку цигар, які, мав я надію, виправдають мене перед ним за мою недискретність.

Мене ввели до дон Хозе в мент, коли він їв. Він привитав мене досить холодним кивом голови і подякував мені чемно за дарунок. Перерахувавши цигари в пачці, яку я передав у його руки, частину з них вибрав, а решту повернув мені, заявивши, що більше він не потребує.

Я спитав його, чи за невеликі гроші або через вплив моїх приятелів я не міг би вивдати для нього деякого злагіднення його долі. Спочатку він знизав плечима, сумно всміхнувшись; але хутко надумавшись, попрохав мене дати на Службу Божу за спасення його душі.

— Чи ви не хотіли би — спитав він несміливо — дати на ще одну, за особу, яка вас образила?

*) Garrote — такою була давня кара в Іспанії та Португалії. Автор додає таке пояснення: В р. 1830 шляхта ще користувалась цим привілеєм. Нині за конституційної влади і „голова“ здобула собі право до „задушення“.

— Певно, мій дорогий — відповів я. — Але наскільки знаю, ніхто мене в цім краю не образив.

Він взяв мене за руку і стиснув її поважно. Хвилину помовчавши, почав знову:

— Чи можу зважитись прохати вас ще одної послуги?... Коли ви будете вертатись до свого краю, може будете переїзжати через Навару; у кожному разі переїдете через Віторію, недалечко від неї.

— Напевно переїзжатиму через Віторію — кажу. — Та не в виключене, що зверну в бік до Пампелюн і думаю, що для вас я радо набавив би дороги.

— Гарзд! коли поїдете до Пампелюн, побачите там неодно, що вас зацікавить... Це гарне місто... Я вам дам цю медалью (він показав мені срібну медальку завішену на шиї), ви загорнете її в папір... — тут він зупинився на мить, щоби заволодіти над своїм зворушенням — і ви передасте її або скажете передати одній добрій жінці, якої адресу вам скажу. Ви скажете їй, що я помер, але не скажіть: як.

Я обіцяв виконати це доручення. На другий день, я побачив його знову, і провів частину дня разом з ним. З його уст почув я сумну пригоду, яку тут передаю.

III

Я уродився — оповідав він — в Елізондо, в долині Базтан. Я називаюсь дон Хозе Лізаррабенгоа і ви, пане, знаєте настільки Еспанію, щоби зараз з прізвища догадатись, що я в Баском і старим христіянином. Коли я вживаю „дон“ — то маю до цього право і колиб я був в Елізондо то показав би вам мою генеальогію на пергаменті. Дома хотіли, щоби я пішов у духовний стан — відда-

ли мене на науку, але небагацькo користав я з неї. Я занадто сильно любив грати в мячик, і це було моєю згубою. Коли ми, Наварійці граємо в мячик, ми забуваємо про світ божий. Одного разу, коли я виграв, один парубок з Алява почав зі мною суперечку; ми хопили за maquilas*. І тут взяв я верх; але за те мусів покинути батьківщину. Я надибав драгунів і вступив добровольцем до регіменту з Альманци, до кінноти. Люде з моїх гір хутко вчать ся військового ремесла. Унедовзі став я капралем і вже обіцювали мені, що стану завідующим коша, коли на мов нещастя мене приділили до варти при фабриці тютюну в Севілі.

Коли ви були в Севілі, то ви мусіли бачити цей великий будинок, за мурами міста, над Гвадальквівром. Маю вражіння, що ще тепер бачу ворота, а біля них відділ вартових. Коли Еспанці є на службі, тоді грають у карти або сплять; та я, як щирий Наварець, завсіди пробував чимсь зайнятись. Я виплітав ланцюшок з мідяного дроту, для моєї панівки в рушниці. Аж ось раз товариші кажуть: „Дзвонять дзвони; дівчата будуть вертатись до роботи.“ Треба вам знати, пане, що у фабриці працює яких чотири до п'ятьсот жінок. Вони крутять цигари у великій салі, куди мущинам не вільно входити—хіба за дозволом „Двайцятьчотирогого,“ (***) — тому, що вони там роздягаються, головню молоді, коли гаряче. По обіді, коли робітниця вертаються, багато молодих людей іде приглядатись їм і завертати їм голову. Дуже мало є між цими дівчатами таких, які не прийняли би тафтової мантилі, і при цій ловлі вистачить аматорам лише зігнути ся, щоби зловити рибку. Коли мої товариші приглядались я лишався на своїй лавці, біля воріт. Я був тоді молодим, думав усе про багьківщину і не міг уяви-

*) Оковані палиці, яких уживають Баски.

**) Голова поліції і городської управи.

ти собі гарних дівчат без блакитних спідниць і без кос розпущених на плечех.)* Крім цього я лякався Андалюзок; я ще не звик до їх поведінки: — завжди глузують, ніколи поважного слова. Так я сидів з похнюпленим носом, довбаючи над своїм ланцкшком, коли чую мішухів на вулиці: ось жітаніля! Я підніс очі і побачив її. Було це в п'ятницю — не забуду цього ніколи. Я побачив ту Кармен, яку ви знаєте, в якій я зустрів вас кілька місяців тому.

Вона мала червону спідничку, дуже куцу, з поза якої визирали білі шовкові панчішки, добре подіравлені, і манюсенкі червоні сапянці, перевязані стяжечками, ясними мов огонь. Вона відхилила свою мантилю, щоби показати свої плечі і велику китичку акації за сорочкою. Ще один квіт акації держала вона в кутику уст і йшла ровколихана на бедрах, мов жеребець з кордовенської стадниці. У моїх сторонах люде побачивши жінку в такім убранні хрестились би. У Севілі кожний звертався до неї з чемним жартливим словом, натякаючи на її стать; вона відповідала кожному, завертаючи очима, з рукою на боці, безлична, мов справжня циганка, якою й так була. Спочатку вона мені не подобалась і я продовжував свою працю; але вона, як це буває з жінками та котами, які не приходять, коли їх кличемо а які приходять, коли їх не кличемо, зупинилась передімною і забалакала перша:

— Побратиме — каже до мене, по андалюзійському звичаю — може би ти мені дав твій ланцюшок на ключі від моєї скриночки?

— Я роблю його для моєї панівки, при рушниці — відповідаю їй.

— Для панівки?! — зареготалась.

— Пан мережать собі мережку для панівки!

Всі довкола почали сміятись, а я почував, що червонію, а не міг нічого їй відповісти.

*) Звичайна ноша наварських селянок і баських провінцій.

— Гей, серденько -- казала вона далі — ви-
мережай мені сім ліктів мережки для моєї мантилі,
мережо душі моєї!

І взявши квіт акації з уст, кинула мені його
палюхом просто між очі. Вірте, пане, що так, наче
би хто влучив мене кулею... Я не знав, чи провали-
тись під землю і сидів непорушно, мов бовван. Коли
вона ввійшла до фарики, я побачив, що квіт акації
лежить на землі, під моїми ногами. Я не знаю, що
мене напосіло, але я підняв його нишком перед
товаришами і сховав його до піджака, мов дорого-
цінність. Перша дурниця!

Дві чи три години пізніше, я все ще думав
про неї, аж тут до нашої сторожі, прибігає зади-
ханий сторож, з не своїм видом... Каже він нам,
що у великій салі від цигар лежить убита жінка
і що треба туди вислати вартових. Комендант ка-
же мені взяти двох жовнірів і піти туди подивитись.
Беру людей і входжу по сходах. Уявіть собі, мій
пане, що входжу до салі, де в триста жінок у со-
рочках, або майже у сорочках, і всі кричать, ревуть,
розмахують руками — счинили такий гам, що на-
віть громів з ясного неба не можна би почути.
А тут одна лежить, горілиць, з задертими ногами,
вся в крові, на лиці з великим X від двох ударів
ножа. Напроти раненої, біля якої пораються най-
кращі з тої цілої банди, бачу Кармен, яку придер-
жує п'ять чи шість приятельок. Ранена жінка кри-
чить: „Сповідатись! сповідатись! я вмираю!“

Кармен не казала нічого; вона заціплювала
зуби і завертала очима, мов хамелеон.

— У чому річ? — питаю.

Але важко було розібрати, що зайшло, бо всі
робітниці говорили в один голос. Кажуть, що ра-
нена жінка мала чванитись буцім-то має в кишені
стільки гроша, що на ярмарку в Тріяна могла би
купити віслюка.

— Ого! — на це їй Кармен, яка мала гострий язик — а тобі не вистачила би мітла?

Тамта, вражена таким натяком, може й тому, що це добре приставало до неї, відповідав їй, що вона не розуміється на мітлах, бо не має чести бути циганкою, ні похресницею чорта, але за те панна Карменчїта небавом познайомиться з її віслюком, коли кореджідор повезе її на прохід, з двома лакеями позаду, які будуть відганяти від неї мухи.

— Гарзд! — каже Кармен — а я тобі зроблю леп на мухи на пиці і намалюю на ній шахівницю.*)

І на це: хляп-хльость! ножем, яким обрізувала кінчики цигар починає на її лиці розрисовувати святоандрїївський хрест.

Справа була ясна. Бєру Кармен за руку і кажу до неї чємно:

— Моя сєстро, мусиш іти за мною.

Вона обкинула мене поглядом, немов би пізнала мене; але потім каже з резигнацією: — Ходім. Де моя мантиля?

І закинула її собі на голову так, що з під неї визирало лише одно її велике око, і пішла за моїми двома жовнірами лагідно, мов ягнятко. Коли ми прийшли до сторожі, комендант заявив, що це справа поважна і що треба її відставити до вязниці. І знову випало на мене відводити її. Вона йшла між двома драгунами, а я йшов позаду, як у таких випадках слід капралєві. Вибрались ми до міста. Циганка спочатку мовчала; але на Гадючій вулиці — ви знаєте її, ту, що так веться, добре її назвали! — вона починає спускати зі своїх плечей мантилю, щоби показати мені своє манїжне личко і відвертаючись до мене, як тільки може, каже:

— Панє офіцир, куди ви мене ведете?

— До вязниці, моя бідна дитино — відповідаю яко мога лагідно, у таким тоні, яким тільки добрий

*) Поодинокі поля на естанській шахівниці є здебільша червоні та чорні.

жовнір може промовляти до в'язня, а ще й до жінки.
— Мое лишенько! що-ж зі мною буде? Офіцире добродію, змилуйтесь надімною. Ви такі молоді, такі гарні!...

А згодом трохи тихше каже: Дай мені втекти, я дам тобі кусень *bar lachi*, яким зєднаєш собі серце всіх жінок.

Bar lachi, пане, це магнетний камінь, яким, як упевняють цигане, можна робити силу чарів, коли хто вмів ним користуватись. Дайте при його помочі випити жінці щипочку свіжого винограду у склянці білого вина, а вона не встоїть перед вами. Я відповів їй на це, яко мога поважно:

— Тепер не пора, щоби плести банелюки; мусимо йти до в'язниці — такий наказ і нема на це ніякої ради.

Ми, мешканці баської землі, маємо акцент по якому легко відрізнити нас від Еспанців, зате нема тут ні одного, який міг би навчитись вимовити бодай *ba i, ja ona* (так, пане). Тому Кармені не було важко відгадати мое провінціяльне походження. Вам відомо, що цигане, неприналежні до ніякого краю, невпинно у мандрах, говорять усіма мовами і чимало з них почуває себе дома в Португалії, Франції, у баських провінціях, у Каталонії, скрізь; вони вміють порозумітись навіть з Муринами та Англійцями. Кармен знала баську мову досить добре.

— *Laguna, ene bihotsarena*, друже мого серця, — звертається вона знечевя до мене — чи ти мій краян?

Наша мова, пане, така гарна, що коли ми чуємо її на чужині, мимохіть тремтимо... „Я хотів би мати сповідника земляка“ — докинув бандит тихше. А по мовчанці продовжував:

— Я з Елізондо — відповідаю їй по-баському, сильно зворушений, що чую рідну мову.

— А я з Етчаляр — каже вона. — Це чотири:

години дороги від мене. — Мене пірвали цигане в Севілі. Я працювала у фабриці, щоби заробити на поворот до Навари, до моєї мами, яка має тільки мене одну як піддержку і малий barratsea (городець) з двадцять яблінками призначеними на яблочник. Ах! якби я була дома, перед своєю білою горою! Мене тут зневажили, тому, що я не походжу з цього краю шахраїв, продавців гнилих помаранч; і всі ці заволоки станули проти мене, тому, що я сказала їм, що всі їх севільські Jacques (юнаки, чваньки), зі своїми ножами не залякали би одного нашого легіня у блакитній крисані, з його maquila. Товаришу, друже, чи ти нічого не зробиш для своєї землячки?

Вона брехала, пане, як брехала завсіди. Не знаю, чи за весь свій вік ця дівчина сказала слово правди; але коли вона говорила — я вірив їй: я не міг перебороти себе. Вона калічила по-баському і я вважав її Наварійкою; та самі її очі, уста і її чера казали, що вона циганка. Я зіхав з глузду і не звертав на ніщо уваги. Я думав над тим, що якби Еспанці зважились сказати зле слово про мій рідний край то я порізав би їм пику, зовсім так само як вона своїй товаришці. Одно слово: я був як п'яний; я почав верзти дурниці і не багато вже мені бракувало, щоби наробити їх.

— Якщо я би тебе штовхнула, мій земляче, а ти впав, — казала вона далі по баському — то не цим двом кастілійським рекрутам стримати мене...

Бігме; я забув про наказ і про все, і кажу їй:

— Що-ж?! приятелько-землячко, стрібуй, і нехай Гірська Богородиця допоможе тобі!

У цей мент ми переходили одну з вузьких вуличок, яких в стільки у Севілі. Ненадійно Кармен відвертається і п'ястуком валить мене в груди. Я напрошне паду горілиць. Вона одним скоком через мене і навтікача, що тільки пару ніг видно!.. Недурно кажуть: баські ноги; — її ноги були ще кра-

щі... такі прудкі і такі гладкі. Я схоплююсь як стій; але повертаю свій спис*) наперек, щоби загородити вулицю, так, що мої товариші мали відразу перепону у своїй погоні. Починаю і я бігти, а вони за мною; — та як її доженеш! З нашими острогами, шаблями та списками — не було страху! Швидше, ніж ссь-тут про це вам оповідаю, моя увязнена щезла. Зрештою всі баби тої дільниці помагали їй утікати, ще й сміялись з нас, показуючи нам фальшиву дорогу. Переїхавши кілька разів сюди і туди, треба нам було вертатись до сторожі, не маючи посвідки завідуючого вязницею.

Мої жовніри, щоби оминати кари, сказали, що Кармен розмавляла зі мною по-баському; і кажучи правду, не дуже-то видавалось природним, щоби один удар п'ястком такої малої дівчини міг так легко повалити такого сильного хлопа як я. Все це видалось неясним, чи пак: аж занадто ясным. Коли-я зійшов з варті, мене розжалували і заслали на місяць до вязниці. Це була моя перша кара від часу, як я служив. Прощайте відзнаки „управляючого,“ які я вже бачив на собі!

Перші дні моєї вязниці проминули дуже сумно. Коли я вступив на військову службу, я уявляв собі, що стану щонайменше офіцером. Адже мої земляки Льюнга та Міна є штабскапітанами; Шапалюгара, який є мурином, так само як Міна, і так само втікачем у вашій країні був полковником і я десятки разів грав у мяч, з його братом, таким самим бідолохом як я. Тепер я казав собі: Весь той час, що ти прослужив без кари — пропав. І ось віднині ти погано записаний; щоби направити свою славу в очах наставників, ти мусів би працювати вдесятеро більше, ніж раніше, коли ти прийшов як рекрут! І завіщо я дав себе покарати? За якусь ледащицю циганку, яка глузувала з мене і яка в цій хвилині краде десь по місті.

*) Вся еспанська кавалерія має списа.

Та таки я не міг прогнати думок про неї. Чи ви повірите мені, пане? Її діраві шовкові панчохи, якими вона засвітила мені, втікаючи, вони все стояли перед моїми очима. Я глядів крізь вязничі ґрати на вулицю і між усіма жінками, що проходили, я не бачив ні одної, яка варта була би цієї диявольської дівчини! А крім цього, проти своєї волі, я вдихав квіт акації, який вона мені кинула і який, хоча вже зів'яв, усе ще зберігав свій приємний запах... Якщо існують чарівниці — то нею була саме оця дівчина!

Одного дня вязничий сторож входить і передає мені хліб з Алькаля.*)— Ось — каже — це пересилає вам ваша сестріниця. Я взяв хліб, неабияк здивований, бо я не мав у Севілі ніякої сестріниці. Може це помилка, гадаю, дивлячись на хліб; але він був такий смаковитий, такий запашний, що не журячись тим від кого він і для кого, я рішив його зїсти. Коли я хотів надрізати його, мій ніж надібав на щось тверде. Розрізую і нахожу маленький англійський пильник, який поклали до тіста, ще заки хліб випекли. У хлібі були ще два піястри золотом. Не було ніякого сумніву, що це був дарунок від Кармени. Для людей її раси — свобода є всім і кожний з них підпалив би місто, щоби вкоротити собі вязницю на один день. Кума була дотепна: хто мав такий хліб — міг глузувати собі з вязничних сторожів.

На протязі години найгрубша ґрата була перерізана пилочкою; а за два піястри я перемінив свою сьлдатську шинелю у якогонебудь тандитника на світське вбрання. Ви розумієте добре, що хто вибирав з гнізд вірлята на скелях, не мав великого клопоту, щоби скочити на вулицю з вікна

*) Алькаля де льос Панадерос, село на дві милі від Севілі, де пекуть чудові булочки. Кажуть, що якість цих булок залежить від алькальської води і їх привозять щодня до Севілі у великій кількості.

не вищого як трийцять стіп; але я не хотів втікати. Я мав ще в собі честь жовніра і дезертирство видавалось мені злочином. А проте я був зворушений цим доказом пам'яті. Коли сидимо у в'язниці, приємно подумати, що на світі є друг, який нами цікавиться. Гроші були мені трохи непонутру і я хотів уже віддати їх; але як знайти мого вірителя? — Це не видавалось мені легким.

По церемонії мого розжалування, я гадав, що більшого терпіння вже не зазнаю. Але я мав проковтнути ще одно пониження, коли по виході з в'язниці, мені наказали знову служити і поставили мене на варту як звичайного рядового. Не можете собі уявити, що відчуває в такому випадку людина, що має трохи серця. Мені здається, що я волів би піти на розстріл. Бодай машерую тоді попередю свого відділу, почувую себе чимсь і люде на мене дивляться.

Мене поставили на варті при дверях полковника. Він був молодий, багатий, добрий хлопчисько і любив забавитись. У нього бували всі молоді офіцери, сила панів з міста, також і жінок, як казали: акторок. Я мав таке вражіння, що діле місто назначувало собі зустріч при його дверях, щоби на мене зглядатися. Аж ось раз приїзжає повіз полковника, а на козлах сидить його лакей. І хто вилізає? жітаніля. На цей раз прибрана, мов свята скринька: причепурена, пообвішувана, — все золото та стяжки. Сукня у пацьорках, блакитні черевички також у пацьорках, скрізь квітки та тороки. У руках мала баський барабан. З нею були ще дві інші циганки: одна молода та одна стара. Їх завсіди водила одна стара; крім цього був один старий з гітарою, також циган, щоби пригравати їм до танцю. Вам відомо, що пани часто так забавляються, що замовляють циганки, щоби танцювали *gomalis*, їх рідний танок, а часто також і ще до чогось иншого.

Кармен пізнала мене і ми перекинулись по-

глядом. Не знаю, але в тій хвилині я хотів би провалитись під землю. А вона: — *Agug laguna*, добридень товаришу! Мій офіцире! ти робиш варту як рекрут.

І заки я встиг найти слово відповіди, вона щезла в домі.

Все товариство було в „*patio*“*) і хоча народу було багато, я бачив менш-більше все те, що там діялось — через огорожу. Я чув кастаніети, барабан, сміхи та оплески; вряди-годи я бачив її голову, коли вона скакала зі своїм барабаном. Крім цього я чув іще офіцирів, які казали їй багато такого, від чого кров заливала моє обличча. З того, що вона відповіла я не знав нічого. Гадаю, що саме з цього вечора я почав її кохати надобре. Бо три або чотири рази кортіло мене ввійти на подвіря і встромити шаблю у животи тих вітрогонів, які до неї підлабузнювались. Мої муки тривали яку добру годину; пізніше цигане вийшли і позіз відвіз їх. Кармен, проходячи, глянула ще на мене очима, які ви самі добре знаєте, і каже до мене тихцем:

— Земляче! хто любить добре попоїсти, іде до Ліляс Пастія, в Тріяні.

Легка, мов коза, вона вскочила до повозу, візник ударив мули батогом і вся весела банда поїхала, куди — невідомо.

Догадується мабуть, що коли я тільки зійшов з варту, пішов до Тріяні. Але раніше я виголився та вичистив, мов на парад. Вона була у Ліляс Пастія, старого властителя ресторанику, цигана, чорного як мавр, до якого чимало панів заходило на смажену рибу, головню, як гадаю, від тоді, коли там розтаборилась Кармен.

*) Більшість домів у Севілі має внутрішнє подвіря, окружене портиками. Там пересиджують у літку. Це подвіря в покриті полотном, яке днем звивається, а вечером стягається. Ворота від вулиці в майже завсіди відчинені, а перехід на подвіря, *zaguan*, в зачинений залізною огорожею, дуже гарно викінченою.

— Ліляс — каже вона до нього, побачивши мене — нині я вже не роблю нічого. Завтра — буде новий день.*) Ходім земляче, на прохід.

Вона махнула своєю мантилею йому під носом, і ми миттю були на вулиці. Але куди йду, я не знав.

— Пані — кажу їй — мені здається, що це вам маю подякувати за дарунок, який ви мені прислали до в'язниці. Хліб я зїв; пилка придасться мені, щоби гострити мій спис і я заховаю її на спомин від вас; але гроші віддаю.

— А диви! — зареготалась вона на весь голос — а він удержав при собі гроші! Та щож? тим краще, бо я не в при капіталах... Байдуже! Собака що бродить — кість находить.***) Ходім, зїмо за це все. Ти мене частуєш.

Ми вернулись дорогою до Севілі. На початку Гадючої вулиці вона купила з тузин помаранч, які казала мені завязати в мою хустину. Трохи далі вона купила ще хліба, ковбаси, пляшку манцанілі; накінець поступила до цукорні. Там кинула вона на облавок золоту монету, яку я повернув їй, ще й другу, яку добула з кишені разом зі срібними грішми, ще й казала мені дати все, що маю. Я мав тільки одну монету і кілька четвертаків, які я віддав їй; сильно засоромлений, що не маю більше. Я гадав, що вона хоче закупити всю крамницю. Вона брала все, що було найкраще та найдорожче: уenas,***) turon,***) цукровані овочі, — як довго стало гроша. І все те я мусів ще нести у паперових мішках.

Ви знаєте може вулицю Candilejo, де в го-

*) Manana sera otro dia. — Еспанська приповідка.

***) Chuquel sos pirela, social terela. — Циганська приповідка.

****) Цукровані яйця.

*****) Рід пугату.

лова короля Педро Справедливого.*) Ця вулиця повинна була прокинути в мені деякі думки. Ми зупинились у цій вулиці перед старим домом. Вона ввійшла до алеї і застукала на партері. Якесь циганка, справжня служениця Чорта, одчинила нам. Кармен сказала їй кілька слів у мові готані.***) Стара спочатку ворчала. Щоби її втихомирити, Кармен дала їй дві помаранчі, жменю цукорків та дозволила їй посмакувати вина. Потім вона покляла їй на плечі свою мантилю, відвела її до дверей,

*) Король дон Педро, якого ми називаємо „Жорстоким“, а якого королева Ізабеля Католичка не називала інакше як „Справедливим“, залюбки прохочувався вечером по вулицях Севілі, шукаючи пригод, мов Каліф Гарун-аль-Рашид. Одної ночі він вдався у пересправи, в самотній вулиці, з якимсь чоловіком, що виспівував серенаду. Прийшло до бійки і король забив закоханого лицаря. Стривожена брязкотом шпак, якась стара жінка виглянула через вікно і освітила всю цю сцену лямпочкою, т. зв. *sandilejo*, яку держала в руці. Треба знати, що король дон Педро не вважаючи на свою зручність та кремезність, мав своєрідну хибу у будові тіла. Коли він ішов, його коліна сильно тріщали. Стара жінка пізнала його по цьому без труднощів. На другий день голова поліції прийшов зі справозданням до короля: „Ваше Величносте! цієї ночі, у такій-то вулиці бились у поєдинку і один з них мертвий“. — Чи ви відкрили вбивцю? — Так, Ваша Величносте. — Чому-ж ви його вже не покарали? — Чекаю на ваш наказ, В. Вел. — Зробіть по закону.“ А король видав саме декрет, який проголошував, що кожному учасникові в поєдинку, мають відрізати голову і цю голову виставити на місці бійки. Голова поліції вийшов з цієї ситуації дотепно. Він казав відрізати голову королівській статуї і виставив її в ніші, по середині вулиці, на арені вбивства. Королеві і всім Севіліянкам припало це дуже до вподоби. Вулицю назвали від лямпочки старої жінки — єдиного свідка пригоди — „вулицею Ліхтарні“. — Так каже народне повіря. Зуніга оповідає історію трохи інакше. (Гл. *Anales de Sevilla* т. II. ст. 136). Як там не є, у Севілі існує ще вулиця *Sandilejo*, а в ній камінне погруддя, бущім-то портрет дон Педро. На жаль, це погруддя — новітнє. Старе було сильно знищене в XVII в. і тодішня мійська управа рішила заступити його новим, яке бачимо нині.

**) Циганській.

які зачинила деревляною засувкою. Коли ми тільки лишилися самі, вона почала танцювати та сміятись, як божевільна, підспівуючи: — Ти мій „гом“ (муж), а я твоя „гомі“ (жінка). А я стояв посередині хати, навантажений усіма її закупками, не знаючи, де їх покласти. Вона кинула все на землю і обв'яла мене за шию, кажучи: — Я сплачую нині свої довги, сплачую довги! так велить закон Калес.*) Ах, панє! що це був за день! що за день!... Коли його згадаю забуваю свій завтрішний.

Бандит замовк на мить; а запаливши ще раз цигару, продовжував:

Ми провели вкупі весь день, їдючи, пючи, і все инше. Коли вона наїдалась цукорками, мов шести-літна дитина, вона вкладала їх повними жменями до дзбанка на воду. — Я хочу старій зробити шер-бет — казала вона. Вона розбивала „емас“ кидаючи ними до стіни. — Це на те, щоби мухи не чіпались нас — казала...

Не буко штуки та дурниці, якої би вона не зробила. Кажу їй, що хочу бачити як вона танцює; але звідкіла взяти кастанієтів? Вона не надумуючись бере єдину тарілку старої, розторощує її на куски, і починає танцювати „ромаліс“ на кусках фаянсу так добре, немов би витріскувала кастанієтами з гебану або слоневої кости. Впевняю вас, що з такою дівчиною не можна було занудитися. Прийшов вечір — чую як бють барабани „наспочинь.“

— Мушу йти до міста на поклик — кажу їй.

— До міста? — питає вона з погордою — ти негр чи що, щоби давати собою крутити під батогом? Ти справжній канарок, з вигляду та вдачі.**)

Йди, ти з курячим серцем.

Я лишився, заздалегідь приготований на арешт.

*) Calés множина від calo - чорний; так називають себе самі цигане

***) Еспанські драгуни мали жовтий одяг.

Вранці вона перша почала казати про те, що треба розстатись.

— Слухай, Хозейто, каже — чи я не частувала тебе? По нашому закону я не винна була тобі нічого, бо ти в *raullo* (чужинець), але ти гарний хлопець і ти мені сподобався. Тепер ми поквітувались. Прощавай.

Питаю її, коли побачимось знову.

— Коли ти не будеш таким дурним — відповідає, сміючись. І додав у поважному тоні: — Чи ти знаєш, мій синку, мені здається, що я тебе трохи люблю? Але це не може довго тривати. Собака та вовк не можуть довго жити зі собою в згоді. Може, якби ти прийняв єгипетський закон, я згодилась би стати твоєю „ромі.“ Та це нісенітниця: це неможливе. Що-ж? мій хлопче! вір мені, що ти поквітувався зі мною легким коштом. Ти зустрів чорта, так, чорта; він не завсіди чорний і не скрутив тобі голови. Я маю на собі вовну, але я не вівця.*) Іди, постав свічку перед твоєю „таґарі;“**) вона заслужила на це. Ну йди, ще раз бувай здоров. Не думай більше про Карменіту, бо вона ще вженить тебе з вдовою на деревляних ногах.***)

Так промовляючи, вона відсунула деревляну засувку, що зачиняла двері. Вийшовши на вулицю загорнулаась у свою мантилю і наживала пятами.

Вона казала правду. Якби я був мав розум, я не думав би про неї; а проте з того дня на вулиці Ліхтарні, я не міг думати про щонебудь інше. Я проходжувавесь весь день, сподіючись її зустріти. Я розпитував за неї у старої і власника ресторанику. Обое відповідали, що вона виїхала до Ляльоро.****) Так вони називають Португалію. Імовірно вони казали так на доручення Кармени, та я не-

*) Циганська приповідка.

**) До Святої себто Матері Божої.

***) Шибениця, яка є вдовою останнього повішеного.

****) Дослівно: червона земля.

бавком довідався, що вони брехали. Кілька тижнів по моїм дні на вулиці Ліхтарні я стаяв на варті при одному з воріт міста. Недалеко від цих воріт був пролом у мурі міських фортифікацій; над ним працювали днем, а в ночі ставили ґарту, щоби перешкодити контрабандистам. У день бачив я Ліляса Пастю, який проходив сюди і туди біля нашої сторожі і розмовляв з деякими моїми товаришами; всі знали його, а ще краще: його рибу та налисники. Він прийшов до мене і спитав, чи я чув щонебудь про Кармен.

— Ні — кажу йому.

— То почувте, побратиме.

Він не помилявся. Ніччю поставили мене на варті при проломі. Коли лише капраль відійшов, я побачив, що до мене йде якась жінка. Серце казало мені, що це Кармен. Одначе я кричав:

— Стій! Неча переходу!

— Не прикидайся суворим — каже вона мені, відкриваючись.

— Що?! Кармен, ти тут?

— Так, мій земляче. Пабалакаймо коротко, але розумно. Чи хочеш заробити одного дура?*) Тут прийдуть люде з пачками. Не займай їх.

— Ні — кажу. — Я не можу дозволити їм перейти; такий наказ.

— Наказ! наказ! Але на вулиці Ліхтарні ти якось не тямив його.

— Ех! — відповідаю, тремтючи від цього спомину — тоді варта було забути про наказ, але грошей від контрабандистів я не хочу.

— Слухай: якщо ти не хочеш грошей, може хочеш ще раз піти разом зі мною на вечеру до старої Доротеї?

— Ні! кажу і почуваю, що від зусилля душусь.
— Не можу.

*) Еспанська монета вартости приблизно 5 карбованців

— Гарзд. Якщо ти такий перебірчивий то я знаю до кого звернутись. Я запропоную твому офіцерові піти до Доротеї. Він на вид добрий хлопчисько і поставить на варті юнака, який буде бачити лише те, що треба. Прощавай, канарку. Я буду сміятись тоді, коли прийде наказ, щоби тебе повісити.

Я був настільки без волі, що кликнув за нею і обіцяв пропустити, якщо треба, всіх циган, з застереженням, що одержу єдину винагороду, якої я бажав. Вона присягла мені як стій, що додержить слова від завтрішнього дня і побігла повідомити про це своїх приятелів, які були під боком. Їх було п'ять з Пастівю; всі добре навантажені англійським крамом. Кармен чатувала. Вона мала дати знак кастаніетами, якщо запримітила би, що наближується зміна варті, але до цього не прийшло. Пачкарі справились зі своїм ділом миттю.

На другий день я пішов на вулицю Ліхтарні. Я ждав на Кармен і вона прийшла в досить поганім настрою.

— Я не люблю людей, яких треба прохати — сказала. — Ти прислужився мені краще перший раз, коли ти не знав, чи будеш щось з цього мати. Вчора ти зі мною торгувався. Не знаю, навіщо я сюди прийшла, бо я тебе вже не люблю. На маєш, — ось один дура за твій труд.

Не багато бракувало, щоби я не кинув їй цим червінцем у голову і я мусів добре взяти себе в руки, щоби її не побити. Після годинної сварки я вийшов скажений. Я блукав якийсь час по місті, плентаючись сюди і туди, мов божевільний. Накінець я зайшов до церкви і станувши в найтемнішій кутику плакав горячими слізми. Аж ось чую голос:

— Крокодилеві сльози! давай їх, зроблю з них любовний напій.

Підношу очі, а передімною Кармен:

— Ну щож, земляче? ти ще гнівався на мене? А я таки тебе мабуть люблю, всупереч тому, що зі мною діється, бо від часу як ти мене покинув сама не знаю що таке зі мною... Ну, слухай: тепер я тебе прохаю піти зі мною на вулицю Ліхтарні.

І ми помирились. Але Кармен мала таку вдачу як погода в нашім краю. Ніколи буря не висить у наших горах над головою так близько, як тоді, коли сонце сьє якнайкраще. Вона обіцяла, що зустрінеється зі мною у Доротеї ще раз і не прийшла. А Доротея сказала мені як нічого не бувало, що вона поїхала до Ляльоро „в єгипетських справах“.

Знаючи вже з досвіду, як до цього ставитись, я шукав за Карменою скрізь, де лише сподіявся її найти і двацять разів на день проходив вулицею Ліхтарні. Одного вечора я сидів у Доротеї, яку я трохи приборкав, частуючи її вряди-гори чаркою ганусівки, аж ось входить Кармен у товаристві якогось молодця, поручика нашого полку.

— Йди геть, мершій, — каже мені побаському.

Я задубів, а в душі накіпала скажена лютя.

— А ти що тут робиш? — питає мене офіцер. — Ноги на плечі, гайда!

Я не міг зробити ні кроку, — сидів як побитий параліжем. Офіцер розгніваний, бачучи, що я не відходжу і що навіть не зняв перед ним своєї шапки, вхопив мене за обшівку і сильно сіпнув. Не тямлю, що я сказав йому. Він добув шпагу, а я свою шаблю. Стара вхопила мене за руку, а поручик вдарив мене в чоло, на якому ще до цього часу лишився знак. Я відступився в зад і одним ліктем кинув Доротею коміть головою; а потім, коли офіцер ішов на мене, я приклав вістря до його тіла і він пробився на ньому. Тоді Кармен загасила лампу і сказала старій на своїй мові, що би втікала. Я сам вибіг на вулицю і почав гнати

наперед себе, невідомо куди. Мені здавалось, щохтось за мною біжить. Очунявши, побачив я, що Кармен увесь час мене не покидала.

— Ех ти, жовтодзьобий канарку! — кричала до мене — ти вмієш робити лише дурниці. Я добре тобі казала, що принесу тобі нещастя. Але стривай! на все є рада, коли хто мав за доброго друга Флямандку з Риму.*) Перш усього прикрий голову цією хусткою і скинь цей ремінь. Жди на мене в цій алеї. Я вернусь за дві хвилини.

Вона щезла і небаком принесла мені рябу мантию, за якою ходила невідомо куди. Вона казала мені скинути свій мундир і вбрати мантию на сорочку. Так перекабачений, з хустиною, якою вона обв'язала мені рану на голові, я подавав чимало на валенсієнського селянина, одного з тих численних, які приходять до Севілі продавати свою оршаду з хуфаса**). Відтак завела вона мене до домику дуже подібного до хати Доротей, у глибині якоїсь вулички. Вона і ще якась циганка обмили мене, обв'язали мене краще, ніж це міг би зробити полковий хірург, дали мені щось пити, що сам не знаю, і положили мене на матрац. І я заснув.

Імовірно ці жінки домішали до мого напою якихсь усипляючих порошоків, яких тайна лише їм відома, бо я збудився щойно на другий день, дуже пізно. Мене сильно боліла голсва і я мав малу гарячку. Треба було якогось часу, що я міг згадати страшну сцену, в якій я брав участь напередодні. Перев'язавши мою рану, Кармен і її прия-

*) *Flamenca de Roma*, термін циганської говірки, яким називають себе самі цигане. „Рома“ — „Рим“ не є тут містом Римом, але означенням народу „*Romi*“ себто „людей жоватих“, як звать себе цигане. Мабуть перші еспанські цигане примандрували з Флямандії і здвiдтіля ця назва Флямандців.

**) „Хуфас“ рослина, — (житниця чи подорожник), з якої роблять досить прийнятний напій, т. зв. оршаду (милдальне молоко).

телька, скулиніг при моім матраці обмінялись кількома словами в „chipe cali“, які, як я догадувався, були лікарською діагнозю. Потім обі впевнили мене, що я хутко видужаю, але що мушу покинути Севілю якого мога швидше, бо коли мене зловлять — розстріляють без пардону.

— Мій хлопче — каже до мене Кармен — треба, щоби ти за щось узявся: тепер, коли король не дає тобі вже ні рижу ні тарані*), треба, щоби ти подумав як прожити. Ти занадто дурний, щоби красти хитрощами**). За те ти зручний та сильний; якщо тебе тягне до цього, йди на надбережну і стань контрабандистом. Чи-ж я зрештою не обіцяла тобі, що тебе пішлю на шибеницю? Це краще, ніж бути розстріляним. А коли ти мавш хист — житимеш як князь, так довго, заки minons***) і прибережна сторожа не вхоплять тебе за обшивку.

Такими словами заохочувала мене ця чортівська дівчина до нової кар'єри, яку мені вибрала, єдиної, кажучи правду, що мені полишилась, коли я наразив себе на присуд смерти. Чи признатись вам, пане? вона намовила мене без труднощів. Мені здавалось, що цим життям несподіванок і бунту зживаюся з нею блище. Від цього менту: я вірив, що запевню собі її кохання. Я чув нераз про контрабандистів, які переїзжають Андалазію на добрім коню, з крісом у жмені і біля своєї любки. Я бачив себе вже як лечу у розгоні через гори та долини а за мною вродливу циганку. Коли я її казав про це, вона взялась під боки від реготу і сказала мені, що нема нічого кращого як ніч проведена у полі, в таборі, коли кожний „ром“ відходить зі своєю „ромі“ під шатерце з трьох кол, накинене одним рядном.

— Коли я тільки видержу в горах — сказав:

*) Звичайна страва еспанського жовніра.

***) Ustilar a pastesas, красти зручно, без насильства.

***), Вільні партизани.

я їй — я буду певний щодо тебе! Там нема пору-
чка, з яким я мусів би ділитися.

— Ах! ти заздро! — відповіла вона. — Тим
гірше для тебе. Невже-ж ти настільки дурний?
Чи ти не бачиш, що я тебе кохаю? адже я ніколи
не домагалась від тебе грошей.

Коли вона таке говорила, мене кортіло її за-
душити.

Кажучи коротко, пане, Кармен роздобула для
мене панське вбрання, в якому я вийшов зі Севілі,
ніким незапримічений. Я йшов до Жерес, з листом
від Пастії до одного продавця ганусівки, де збира-
лись контрабандисти. Мене представили цим лю-
дям, яких голова, — Данкаір називався — прийняв
мене до своєї громади. Ми виїхали до Гусен, де я
застав Кармен, яка визначила мені там зустріч.
У виправах вона сповнювала у наших людей ролю
шпигуна і кращого за неї не було ніколи. Вона
була в повороті з Гібральтару і вже добалакалась
з одним провідником корабля, щодо навантаження
англійського краму, який ми мали одержати на
побережжю. Ми виїхали, щоби ждати на нього біля
Естепони і потім сховали з нього частину в горах;
з рештою вантажу ми поїхали до Ронди.

Кармен виїхала туди перед нами. І знову її
завданням було вказати нам момент, коли маємо
віхати до міста. Ця перша подорож та кілька ин-
ших з черги, скінчились щасливо. Життя контра-
бандиста подобалось мені більше як військове; я
робив Кармені різні дарунки. Я мав гроші та любку.
Я не мав ніяких докорів совісти, бо як кажуть ци-
гане: Прказа при привмности не свербить*). Скрізь
праймали нас добре; мої товариші поводитись зі
мною добре і навіть виявляли мені докази пошани.
Причина в цьому була та, що я вбив чоловіка, а
між ними були такі, які не мали на своїй совісти

*) Sarapia sat pesquita] ne puzava.

такого подвигу. Та більше всього привязувало мене до цього нового життя те, що я бачив часто Кармену. Вона виявляла мені більше почувань дружби, ніж колинебудь инше; а проте вона не признавалась перед товаришами, що була мовою любовою, а навіть казала мені присягати всякими клятвами, що нічого не скажу про неї. Я був настільки слабим супроти цього сотворіння, що я слухав усіх її примх. Зрештою вона вперше поводитись супроти мене стримано, як чесна жінка і я був настільки наївний, що вірив, буцім-то вона справді направила свою стару поведінку.

Наша громада складена з вісьми до десяти люда збиралась лише у моментах рішачих, а звичайно була розсипана, у двійку та трійку, по містах та селах. Кожний з нас мав буцімто якесь ремесло: один був котляр, другий коновал. Я був купцем тканин, але я зовсім не показувався у більших центрах, з огляду на мою севільську історію. Одного дня, чи пак: ночі ми назначили собі зустріч у підніжжа Веже. Данкаїр і я, ми прийшли раніше, ніж инші. Він мав вид веселий.

— Ми мати мемо одного товариша більше — каже він мені. — Кармен доказала одної із своїх найкращих штук. Вона звільнила свого „рома“ з вязниці в Таріфа.

Я починав уже розуміти циганську мову, якою розмавляли майже всі товариші і це слово „ром“ стиснуло мене за серце.

— А це як? Її чоловіка! невже-ж вона замужна? — питаюсь капітана.

— Так — відповів він — за Гарсія Одноким, таким самим підкованим на всі ноги циганом як вона. Бідний хлопчисько був на галерах. Кармен так обмотала вязничного хірурга, — що ввєднала свободу для свого „рома“. Ого! це дівчина на вагу золота. Від двох літ шукає вона способів, щоби він міг утікати. Нічого не

помагало, аж заки не впали на ідею, що треба змінити лікаря. З цим, здається, вона хутко найшла спосіб як порозумітись.

Ви можете уявити собі як мені було привмно почути цю новину. Небавком побачив я Гарцію Одинокого; це була мабуть найпідлійша потвора вигодована циганами — чорний на шкурі та душі, найщиріший злочинець, якого я надибав у своєму житті. З ним приїхала Кармен; і коли вона називала його в моїй присутности своїм „ром“, треба було бачити як вона глипала до мене очима і як кривилася, коли Гарція відвертав голову. Я був обурений і на протязі ночі не обзивався до неї. Вранці ми зробили пачки і вже вибрались у дорогу, коли запримітили, що з тузин їздців наступає нам на п'яти. Андалюзійські чваньки, які балакали лише про те як усе будуть розбивати на своїй дорозі, як стій поквасили губи. Кожний спасався як умів. Данкаїр, Гарція, один гарний хлопець з Ечії, на імення Ремендадо та Кармен не забули голови. Решта полишила віслюків і кинулась у провалля, де не могла взяти зі собою коней. Ми не могли задержати при собі звірят і квапились розв'язати найкращу частину нашої добичі, щоби взяти її на плечі, а потім силкувались утекти через скелі, по найбільше стрімких узбіччах. Ми покидали наші пачки поперед себе і сховзувались за ними як тільки могли, на п'ятах. А тимчасом ворог обстрілював нас із засідки; тоді перший раз чув я, як свищать кулі, але я не робив собі з цього багато. Коли на нас глядять жінка — невелика це заслуга кепкувати собі зі смерті.

Ми спаслися, з виїмком бідного Ремендадо, якого пострілили в крижі. Я кинув свій клунок і старався його взяти зі собою.

— Ідіоте! — кричав до мене Гарція — навіщо нам стерва? добий його і не губи вовняних панчіх.

— Кинь його! — кричала Кармен.

Утомлений, я мусів положити його на хвилину, на краю скелі. Підбіг Гарція і стрілив йому з кіса в голову.

— Хитрий буде той, хто тепер пізнасть його — сказав він, оглядаючи його обличчя, пошматоване дванайцять кулями.

Ось, мій пане, те гарне життя, яке я вів. Вечером опинились ми в чагарнику, виснажені втомою, не маючи що з'їсти, і зруйновані, втративши свої віслюки. Що-ж робить цей з пекла родом Гарція? Добував з кишені талію карт і починав грати з Данкаіром при сьйві розведеної ватри. А я тимчасом ляг, задивлений у зорі, в думках про Ремендада, кажучи собі, що я волів би бути на його місці. Кармен сиділа скулиніг при мені, і вряди-годи постукувала кастаніетами, підспівуючи. Відтак, нахилившись, немов би хотіла мені сказати щось на вухо, поцілувала мене, майже проти мові волі, двічі чи тричі.

— Ти є чорт — кажу до неї.

— Це правда — відповіла.

Після кількох годин відпочинку, вона вибралась до Госен, а на другий день уранці малий вівчарик приніс нам хліба. Там ми перебули весь день, а ніччю наблизились до Госен. Ми ждали на звістку від Кармени. Нічого не приходило. Досвітком побачили ми віслюка з наганячем, який віз якусь жінку добре одягнену, з парасолькою і дівчинкою, яка подавала на її служанку.

Гарція каже:

— Ось два віслюки і дві жінки, які посилав нам святий Миколай. Я волів би чотири віслюки... Та нічого не вдієш!... я беру вже їх на себе!

Він узяв кіс і зійшов на стежку, сховавшись між хащами. Данкаір і я, ми йшли за ним, у невеличкому віддаленні. Коли ми підійшли на вистріл, ми показалися і крикнули наганячеві, щоби станув. Жінка, побачивши нас, замість перелякаться — а

вже самого нашого вигляду було досить! — голосно зареготалась:

— Ех! ви lilipendi (ідіоти) гадаєте, що я e ganі (порядна жінка)!

Це була Кармен, але так добре перебрана, що колиб вона забалакала іншою мовою, я не пізнав би її. Вона зістрибнула із віслюка і розмавляла якийсь час пшешки з Данкаіром і Гарцією, а потім каже до мене:

— Канарочку! ми ще побачимось, заки тебе повісять. Я їду до Гібральтару, в єгипетських справах. Ви хутко почувете за мене.

Вона вказала нам одно місце, де ми можемо на протязі кількох днів найти захист, і ми розстались. Ця дівчина була провидінням нашої громади. Внедовзі ми одержали від неї деякі гроші, разом з повідомленням, яке було для нас ще більше вартат: — що такого-то дня два англійські мільорди, їдучи з Гібральтару до Гренади, проїзжати муть такою-то дорогою. Не треба лізти до голови го розум. Вони мали сила дсбрих гвіней. Гарція хотів їх убити, але Данкаір і я, ми противились цьому. Ми взяли від них лише гроші та годинники, крім сопочок, яких ми дуже потребували.

Пане мій! людина став падлюкою, навіть не думаючи про це. Гарна дівчина закрутить тобі голову, бешся за неї, — трапляється нещастя, треба жити в горах і з контрабандиста ставеш злодієм, і не зглянешся. Ми рішили, що після справи з мільордами повітря для нас не було добре в околицях Гібральтару і ми пішли в глиб сієрра де Ронда. Ви згадували мені про Хозе-Марію; знаєте: я саме там познайомився з ним. Він брав на свої виправи свою любку. Це була гарна дівчина, розумна, скромна, з добрими манерами; ніколи поганого слова не сказала, а яка віддана!... За те він зробив її дуже нещасливою. Він бігав завсіди за всіма дівчатами, поводився з нею грубо, а інколи

ще й находив способи грати заздрісного. Одного разу він ударив її ножом. Та що-ж? вона ще більше за це любила його. Жінки вже так сотворені, головню Андалюзки. Отта гордилась рансю завданою їй у руку і показувала її як найгарнішу річ у світі. Та крім цього всього Хове-Марія був якнайгіршим товаришем!... В одній виправі, нами зорганізований, він улаштував усе так добре, що весь зійськськ лишився для нього, а нам прочухани та клопоти.

Але я вертаюсь до своєї історії. Ми більше не чули про Кармену. Данкаїр каже: — Треба, щоби один з нас поїхав до Гібральтару за новинами; вона мусіла там приготувати якийсь інтерес. Я радо поїхав би, але мене занадто знають у Гібральтарі.

Одноокий каже: — Мене також знають; я натворив там стільки штук морським Ракам,*) а що крім цього маю лише одно око, мені важко перебраться.

— Отже я маю туди їхати? — питаю з черги, захоплений самою думкою, що побачу Кармену — скажіть, що треба робити?

Інші мені сказали таке: — Роби так, щоби переїхати морем або перебраться через Сен-Рок, як волітимеш, а коли вже будеш у Гібральтарі респитай у пристані, де мешкав продавчука чоколяди на імення Рольона; коли ти її найдеш, знатимеш, що там діється.

Ми згодились, що втрійку поїдемо до сіера де Госен і що там я лишу своїх двох товаришів, а сам поїду до Гібральтару як торговець овочами. В Ронда один наш чоловік роздобув для мене паспорт, у Госендали мені осла і я навантаживши його помаранчами та кавунами, вибрався в дорогу. Приїхавши до Гібральтару, я ствердив, що там знали добре Рольону, але вона вмерла або пішла до finibus

*) Так простолюддя в Іспанії називає Англіїців за для коліру їх уніформи.

terrae*), а те, що вона щезла розяснювало, на мою гадку, чому ми втратили спроможність листуватись з Карменою. Я поставив свого осла у стайні, а взявши помаранчі, пішов по місті, буцім-то їх продавати, а в дійсності побачити, чи не зустріну якийсь знайоме обличчя. Наволочі там сила, з цілого світа, це справжня вавилонська вежа — що десять кроків на вулиці чуєш стільки-ж мов. Я бачив чимало людей з Єгипту, але не зважився їм довірити — я мацав їх, а вони мене. Ми добре догадувались, що ми шахраї; але вся вага була в тому, щоби знати, чи ми з одної банди. Провівши два дні на безцільній біганині, я не довідався нічого ні про Рольону, ні про Кармен, і гадав уже вернутись до своїх товаришів. Зробив деякі покупки, коли прохажуючись по вулиці, при заході сонця, чую жіночий голос з якогось вікна:

— Торговче помаранчами!

Підношу голову і бачу на балконі Кармену, як сперлась на ліктях, поруч якогось офіціра в червонім, зі золотими еполетами, гарно вистриженого, з виду — великого мільярда. А вона одягнена — величаво: шаль на плечех, золотий гребінець, уся в шовках — і хитра штука! завсіди та сама: сміялась узявшись під боки. Англієць верзякав по-еспанському, кричав, щоби я ввійшов наверх, бо пані хоче помаранч. А Кармен каже до мене по-баському: — Ходи наверх і не дивуйся нічому.

І я справді не повинен був нічому дивуватись з її боку. Не знаю, чи я її більше зрадів, чи посумнів, коли її віднайшов. При вході стояв великий виголений англійський лакей, який впровадив мене до пишного сальону. Кармен каже до мене зараз по-баському:

— Ти не розумієш ні слова по-еспанському і ти мене не знавш.

*) До галер або до всіх чортів.

А повертаючись до Англіїця:

— Чи не казала я вам? — я мигком пізнала, що це Баск; почувте яка це смішна мова. Правда, який він має смішний вид? Подавав на kota прихапаного в коморі.

— А ти — кажу я до неї на рідній мові — ти виглядаєш як безсоромна ледащиця і мене аж свербить рука, щоби перепороти тобі пику в присутності твого любка.

— Мого любка? — каже вона — а диви! і ти це сам відгадав? Ти заздрісний за цього ідіота? Ти ще дурніший, ніж раніше, заки ми сходились ввечорами на Ліхтарній вулиці. Чи ти не бачиш, йолопе один, що я полагаджую тепер єгипетські інтереси, ще й з яким успіхом. Цей дім — мій, гвінеї цього морського рака будуть мої — я його воджу за ніс і заведу його туди, звідкіля більше не вернеться.

— А я тобі кажу від себе, що коли ти так далі вести меш єгипетські інтереси то я тобі завдам такої, що ти більше не пічнеш.

— Ось-як! Чи ти мій муж, щоби мною командувати? Коли Однооккий уважав, що я роблю добре, то що ти маєш до цього? Чи ти не повинен бути вдоволений тим, що ти в єдиним, який назвати може себе моїм *min chogg* (*?)

— Що він таке каже? — питається Англієць.

— Він каже, що спрагнений і випив би чогось — відповіла Кармен і гримнула на канапу аж заливаючись від свого перекладу.

Мій пане, коли ця дівчина сміялась, не було способу розм'яяти розумно. Тоді всі сміялись з нею разом. Цей грубий Англієць почав також сміятись, по ідіотському, бо инакше і не міг би! — і сказав, щоби мені принесли пити.

Коли я пив, вона питає мене:

*) Любок; дослівно: моя примхо.

— Чи ти бачиш перстень на його палець? Як хочеш, я дам тобі його.

А я на це: — Я віддав би свій палець, щоби твій мільрд міг бути зі мною в горах і ми стояли проти себе з таquila*) в руці.

— Maquila? а це що таке? — питається Англієць.

— Maquila — каже Кармен, все ще сміючись — це помаранча. Правда, яке смішне слово для помаранчі? Він каже, що хотів би вам дати таquila.

— Так? — каже Англієць. — Добре! принеси ще завтра таquila.

Коли ми так розмовляли, ввійшов лакей і сказав, що обід готовий. Тоді Англієць встав, дав мені піястра, а Кармені подав руку, так, немов би вона сама не могла ходити. Кармен, далі сміючись, каже мені:

— Мій хлопче! я не можу запрохати тебе до обіду, але завтра, як тільки почувш барабан на парад, приходи сюди з помаранчами. Ти найдеш тут кімнату з кращою обстановкою як на Ліхтарній, і побачиш, чи я ще завсіди твоя Карменчіта. А потім побалакаємо про єгипетські інтереси.

Я не відповів нічого і був уже на вулиці, коли Англієць кричав за мною: „Принеси завтра таquila!“. А сміх Кармени лунав за мною.

Я вийшов, не знаючи, що зроблю, не спав зовсім, а вранці був я такий лютий на цю зрадницю, що рішив відіхати до Гібральтару, не побачившись з нею. Одначе при першій барабаненню вся моя сміливість покинула мене; я взяв свою плетінку з помаранчами і полетів до Кармени. Завіси в її вікнах були напів відхилені і я побачив її велике чорне око, яке чатувало на мене. Вистрижений лакей увів мене негайно. Кармен вислала:

*) Кований дрючок.

Його за якоюсь орудкою і коли ми тільки лишились самі, вона вибухнула одним із своїх реготів крокодила і кинулась в мої обійми. Я ніколи не бачив її такою гарною. Прикрашена, мов мадонна, наперфумована... довкола шовкові меблі, мережані завіси... ах!... а я мов злодій..., чим і був справді.

— Minchoggó! — казала Кармен — маю охоту все поторошити тут, підложити під хату вогонь і втекти до сієри*).

Які це були пестощі!... і сміхи!... вона танцювала, пообривала поли своєї спідниці. Ніяка малпа не натворила би стільки вихилясів, кривлянь, чортівських штук. А коли стала поважною, каже:

— Слухай: тут усе діло в Єгипті. Я хочу, щоби він повіз мене до Ронди, де маю одну сестру черницею. (І знову в сміх). Ми переїзжаємо через одно місце, про яке я тобі скажу. Ви нападете на нього і одберете його до ниточки. Найкраще було би його пристромити, одначе — докинула з діявольською усмішкою, яку мала в деяких хвилинах і якої ніхто не мав тоді охоти наслідувати — чи ти знаєш, що треба би зробити? Нехай Одноокий покажеться перший. А ви держіться трохи позаду; морський рак в хоробрій та зручній; він має добрі пістолі... Чи розумієш?

І обірвала новим реготом від якого я стрепенувся.

— Ні, — кажу — я ненавиджу Гарції, але це мій товариш. Може колись я поможу тобі його позбутись, але я порахуюсь з ним по звичаю рідного краю. Я — Єгиптянин лише випадково, а в деяких справах буду завсіди щирим Наварійцем, як каже приповідка**).

А вона на це далі:

— Ти — дурень, йолоп, справжній рауііо.

*) У гори; дослівно: ланцюг гір.

***) Navarro fino.

Ти такий як той карлик, що вважає себе великим, коли плюнув далеко*). Ти мене не любиш. Забирайся.

Коли вона мені казала: — Забирайся, я не міг відійти. Я обіцяв; що відіду, вернусь до своїх товаришів і що ждатиму на Англієця; а вона з свого боку обіцяла мені, що занедужає аж до хвилини, коли виїде з Гібральтару до Ронди. Я залишився ще два дні в Гібральтарі. Вона зважилась відвідати мене, переодягнуною, в моїй коршмі. Я відіхав; я також мав свій плян. Знаючи вже місце і час, коли Англієць має переїзжати з Карменою, я вернувся на старе місце. Данкаїр та Гарція ждали на мене. Ми провели ніч у лісі при ватрі розведеної з шишок, яка горіла чудово. Я запропонував Гарції заграти в карти. Він згодився. При другій партії я заявив йому, що він циганить; а він у сміх. Тоді я йому картами в пику. Він хотів ухопити за свій кріс; але я поклав туди нсгу і кажу йому: — Кажуть, що ти вмєш орудувати ножем як найкращий легінь з Маляги — хочеш стрібувати зі мною?

Данкаїр хотів нас розділити. Я вдарив Гарцію два чи три рази пястуком. Лють зробила його сміливим; він добув свого ножа, а я свого. Ми заявили Данкаїрови, щоби нам лишив вільну волю і вітверту гру. Побачивши, що не може нас стримати, відійшов на бік. Гарція вже зігнувся у двох, мов кіт, що має кинутись на мишу. Він держав свій капелюх лівою рукою, щоби відбивати удари, а свій ніж наперед. Це така оборона Андалузців. Я станув по-навареньському, просто лицем до нього, ліва рука вверх, ліва нога вперед, ніж удовж правої литки. Я почував себе сильнішим як велитень. Він кинувся на мене прожогом; я повернувся на

*) Циганська приповідка, дослівно така: Обіцую карлик, що далеко плюне.

лівій нозі і він не трапив перед собою нічого. Але я досягнув його за горло, і ніж увійшов так глибоко, що моя рука торкнулась його підбородка. Я покрутив вістря з такою силою, що воно зломалося. І кінець. Вістря вийшло з рани виперте кровотією завбільшки рамени. Він упав на ніс, задеревілий як пеня.

— Що ти зробив? — питає мене Данкаір.

— Слухай — кажу — ми не могли жити разом. Я кохаю Кармену і хочу бути сам. Зрештою Гарція падлюка і я пам'ятаю, що він зробив з Ремендадом. Нас тепер лише двох, але ми добрі хлопці. Чи хочеш мене за друга на життя та смерть?

Данкаір простягнув до мене руку. Це був мущина близько п'ятдесятки.

— До чорта з любощами! — гукнув він. — Колиб ти був зажадав від нього Кармену, він був би тобі її відпродав за одну піястру. Тепер нас тільки двох; що-ж ми зробимо завтра?

— Дозволь мені зробити це самому — відповів я йому. — Тепер я глузую собі з цілого світа.

Ми поховали Гарцію і розтараборились на двіста кроків далі. На другий день Кармен і її Англієць проїзжали на двох віслюках, з двома поганичачами та лакеєм. Я кажу до Данкаіра: — Англієць я беру на себе. Ти налякаєш інших — вони не мають зброї.

Англієць був сміливою людиною. Колиб Кармен не була штовхнула його в руку, він був би мене забив. Одно слово: я здобув собі Кармен — нано в той день, і перше слово, яке я їй сказав було — що вона вдова. Коли вона довідалась як це трапилось, каже:

— Ти будеш завсіди *lillipendi* (ідіотом). Гарція повинен був тебе забити. Твоя наварійська стратегія вісенітниця. Він зігнав з цього світа зручніших, як ти. Це просто прийшла його година. І на тебе прийде твоя.

— І на тебе — кажу їй — коли ти не будеш для мене справжньою „ромі“.

— Гарзд! — каже вона — я не раз уже бачила правду на дні кави у гущі, що ми маємо разом умерти. Ова! що буде то буде!

І вона застукала кастаніетами, як це робила завсіди, коли хотіла прогнати якусь настирну думку.

Коли оповідаємо про себе — находимо забуття. Всі ці подробиці певно вас нудять, але я ось ось скінчу. Життя, що ми вели, трівало досить довго. Данкаір і я, ми зєднали собі кількох нових товаришів, певніших, ніж попередні, займались контрабандою, а інколи також, треба признатись, нападали людей серед дороги; але це вже в остаточній конечности, коли не могли зробити инакше. Зрештою ми не знущались над подорожніми, а вдоволялись тим, що відбирали їм гроші. Кілька місяців я був вдоволений Карменою. Вона була на далі корисною нам у наших операціях і повідомляла нас, коли можна втяти якусь добру штуку. Перебувала вона або в Малязі, або Кордові, або Гренаді. Але досить було одного мойого слова і вона кидала все і приїзжала до мене до якогонебудь самотного заїзду, а навіть до обозу. Лише раз у Малязі я мав причину до журби з приводу неї. Я знав, що вона закинула вудку на одного сильно багатого промисловця, з яким мабуть вона мала намір повторити свій гібральтарський жарт. Не вважаючи на все те, що казав мені Данкаір, стримуючи мене від виїзду, я виїхав і приїхав до Маляги серед білого дня. Я відшукав Кармен і негайно забрав її зі собою. Ми мали між собою гостру пересправу.

— Чи ти знавеш — каже вона мені — що від часу як ти став на правду моїм „ромом“, то я люблю тебе менше, ніж коли ти був моїм тінчоггб. Я не хочу, щоби мене мучили, а головно мною командували. Бути свобідною і робити те, що мені

до вподоби — ось-що я хочу. Уважай: не доводи мене до краю... Коли ти наприкришся мені, я найду собі доброго хлопця, який зробить з тобою те саме, що ти зробив з Однооким.

Данкаір погодив нас. А проте ми наговорили собі дечого такого, що лишилось нам у серці і ми вже не були такими як раніше. Хутко потім трапилось нам нещастя. Нас зловило військо.

Забили Данкаіра, і ще моїх двох товаришів, а двох інших вхопили. Мене сильно ранили, і я, без свого доброго коня, лишився в руках жовнірів. Виснажений від втоми, з кулею в тілі, я скрився в лісі з єдиним товаришем, який мені лишився. Злізаючи з коня я омлів і вже гадав, що здохну в кущах як заяць підстрілений шротом. Мій товариш заніс мене до одної відомої нам печери і пішов відшукати Кармен. Вона була в Гренаді і як стій прибігла. Вона не відступала від мене ні на мить на протязі двох тижнів. Вона не заплющила ока і поралась біля мене з такою зручністю і такою дбайливістю, яких не виявила ніколи жінка для найбільше любленого чоловіка. Коли я лише міг удержатись на ногах, вона повела мене в найбільшій тайні до Гренади. Цигане скрізь находять певний захист і я провів шість тижнів в однім домі, треті ворота від дому, де жив кореджідор*), який шукав за мною. Нераз дивлячись з поза віконниці я бачив як він проходив. Врешті я видужав. На своїм боліснім ложі я неоднораз передумав і робив пляни як змінити життя. Я казав Кармені про те, щоби покинути Іспанію і почати чесне життя в Новім Світі. Вона глузувала з мене.

— Ми не в сотворені на те, щоби садити капусту — казала. — Наша доля, таких як ми, це жити коштом рауіло (чужинців). Ага! я полагодила один інтерес з Натаном бен Йосифом з Гіб-

*) Колись в Іспанії — найвищий суддя в місті.

ральтару. Він має бавовняні матерії які чекають тільки на тебе, щоби їх перевезти. Він знає, що ти живеш. Він рахує на тебе. Що сказалиби наші спільники з Гібральтару, колиб ти не додержав їм слова?

Я дав себе знову втягнути і вернувся до свого підлого ремесла.

Коли я скривався в Гренаді, там ішли саме змагання биків, на які пішла Кармен. Вернувшись вона оповідала багато про дуже зручного пікадора, званого Лукою. Вона знала як називається його кінь, і скільки він заплатив за свій гаптований киптар. Я не звертав на це уваги. Жуаніто, товариш, який мені лишився, каже мені кілька днів пізніше, що бачив Кармену з Лукою в одного купця. Це почало мене тривожити. Я спитав Кармену, коли і навіщо вона познайомилась з пікадором.

— Це хлопець — відповідає вона — з яким можна зробити одно діло. В ріці, де чути шипіння є вода або каміння.*) Він виграв 1200 реалів**) на змаганнях. З двох одно: або треба захопити ці гроші, або, з огляду на те, що це добрий їздець і сміливий молодець, можна його завербувати до нашої банди. Такі-то і такі-то померли і ти потрібуєш кимсь їх заступити. Возьми його зі собою.

— Я не хочу — відповів я — ні його гроша, ні його самого, і я забороняю тобі з ним розмовляти.

— Стережись — каже вона — коли мені хтось щось забороняє, то це швидко стає ділом.

На щастя, пікадор поїхав до Малягі, а я взяв на себе обов'язок перепачкувати жидівську бавовну. У цій переправі я мав силу праці, Кармен також, і я забув про Луку. Можливе, що й вона забула,

*) Len sos sonsi abela

Pani o reblendani terela. — Циганська приповідка.

**) Реаль — еспанська монета, вартости приблизно 25 сотиків.

бодай на мент. Це було саме у тому часі, пане, коли я вас зустрів — спершу біля Монтілі, згодом у Кордові. Я не казатиму вам про нашу останню зустріч. Ви може знаєте про неї більше дечого як я. Кармен украла вам ваш годинник; вона хотіла ще ваших грошей, а головно цей перстень, який бачу на вашім пальцю і який, як казала, в магічною обручкою і тому дуже залежить їй на тому, щоби його мати. Ми сильно пересварились і я її вдарив. Вона поблідла і заридала. Це вперше я бачив її як плаче і це зробило на мене страшне вражіння. Я прохав в неї вибачення, але вона ходила надута весь день і коли я відіхав до Монтілі, не хотіла мене поцілувати.

Важко було мені на душі. Та три дні пізніше вона зайшла до мене вся всміхнена і весела як посмітюшка. Усе пішло в забуття і ми подавали на пару закоханих не довше як два дні тому. Коли ми мали розставатись, вона каже мені:

— У Кордові в свято; я поїду туди подивитись, побачу хто їде звідтіля з грішми і скажу тобі про це.

Я пустив її. Коли я був на самоті, почав я думати про це свято і про зміну настрою Кармени. „Вона мабуть уже помстилась — кажу про себе — коли перша до мене вернулась“. Та раптом якийсь селянин каже мені, що в Кордові будуть бики. Кров в мені закипіла і я, мов божевільний, їду і йду на само місце. Показали мені Луку, а на лавці, при баріврі, пізнаю Кармену. Досить було мені глянути на неї одну хвилину, щоби мати певність. Лука, при першій биці, як я передбачив забавився в лицаря. Він зірвав з бика стяжку*) і

*) La divisa — вузол зі стяжок, яких колір вказує пасовиська, звідки прив'язують бики. Цей вузол причіпляють до шкіри бика при помочі спражки і верхом галантиности в видерти його з живої звірини, щоби передати його жінці.

вручив її Кармені, яка негайно завітчала собі нею волосся. Бик рішив помститись за мене. Лука тримнув разом з конем на груди, а бик на них двох. Я шукав очима Кармени, але її вже не було на своїм місці. Я не міг рушитись зі свого місця і був приневолений заждати до кінця змагань. Тоді я пішов до хаги, відомої вам, і там просидів тихо весь вечір і частину ночі. Десь в другій годині по півночі, вертається Кармен, трохи здивована, що я там.

— Ходи зі мною — кажу їй.

— Гаразд! — каже — їдьмо!

Я пішов за своїм конем, посадив її верхом, і так ми ішли решту ночі, не кажучи до себе ні слівця. Досвітком ми зупинились у захистнім заїзді, досить близько оселі пустельників. Там кажу до Кармени:

— Слухай, я забуду все. Я не казатиму тобі про нічого; але присягни мені одне: що поїдеш зі мною до Америки і що там будеш сидіти спокійно.

— Ні — каже вона набундючена — я не хочу їхати до Америки. Мені добре тут.

— Тому, що ти є близько Луки; але запам'ятай собі це добре: що коли він виздоровіє то не на те, щоби донести свої кости до старости. Зрештою, навіщо мені чіпатись його? Я вже змучився вбивати всіх твоїх любків; — я вбю тебе

Вона зупинила на мені свій дикий погляд і каже:

— Я завсіди думала про те, що ти мене вб'єш. Коли я тебе побачила вперше, я одночасно зустріла священника при вході до мого дому. А цієї ночі, виїзжаючи з Кордови, чи ти не бачив нічого? Заяць пробіг нам дорогу, між ногами твого коня. Так написано.

— Карменчіта, — питаю її — чи ти вже мене не кохаєш?

Вона не відповіла нічого. Сиділа скулиніг на рогожі і робила якісь знаки на землі рукою.

— Змінім життя, Кармен, — благаю її. — Їдьмо

кудись, де будемо жити ніколи нерозднані. Ти знаєш, що ми маємо недалеко звідсіля, під дубом, закопаних стодвайцять унцій. А крім цього маємо ще капітал у жида Бен Йосифа.

Вона всміхнулася і каже:

— Спершу я, потім ти. Я знаю добре, що так має статись.

— Подумай — повтаряю — мій терпець і моя сміливість доходять до краю; рішайся ти або я рішусь.

Я залишив її і пішов пройтись в напрямку пустельні. Я зустрів пустельника, який молився. Я ждав, аж він не скінчить молитви; я радо був би помолвився, але не міг. Коли він встав, я підійшов до нього.

— Мій отче — кажу йому — чи схочете помолитись за когось, хто в у великій небезпеці?

— Я молюсь за всіх скорбних — каже він.

— Чи можете ви відправити Службу Божу за душу, яка може стане перед Господом?

— Можу — відповів він, дивлячись на мене довго. А що я мав у собі щось дивного, він хотів спонукати мене до розмови:

— Мені здається, що я вас десь бачив — каже.

Я поклав п'ястру на лавці.

— Коли ви відправите службу? — питаю.

— За пів години. Син коршмаря, прийде служити. Скажіть мені, молодче, чи ви не маєте чогось на совісті, що вас мучить? чи хочете послухати ради християнина?

Я почував, що ось-ось заплачу. Я сказав йому що вернусь і я втік. Я пішов пожитись ва траві, аж почув голос дзвону. Тоді я підійшов bliше, але не входив до середини каплиці. Коли Служба Божа скінчилась, я вернувся до заїзду. Я майже сподіявся, що Кармен утече; вона могла взяти мого коня і спастись... Але я її застав. Вона не хотіла, щоби хтось міг сказати, що вона мене лякається.

Підчас мові неприсутности вона розпоролла об'стяжку своєї спідниці, щоби звідти витягнути оливо. Тоді сіла за стіл і стежила за оливом, яке розпустила в мисці повній води. Вона була настільки зайнята своїм вороженням, що спочатку не запримітила мого повороту. Вона на перемену то брала кусень олива і повертала ним сумно на всі боки, то приспівувала одну з тих ворожбитських пісень, в якій викликається Марію Паділя, любку Дон Педра, що була, як кажуть, Ваг і Сralissa, себго великою королевою циганів.*)

— Кармен — питаю її — чи хочеш піти зі мною?

Вона встала, кинула свою мисчину і вдягнула свою мантилю на голову, якби готова до відїзду. Мені привели коня; вона сіла верхом і ми поїхали.

— Моя Кармен — кажу її, проїхавши шмат дороги — отже ти годишся іти за мною, правда?

— Я йду за тобою аж до смерти, так, — але більше з тобою жити не буду.

Ми находились у самотному проваллі; я стримав коня.

— Чи це тут? — спитала, і одним скоком була на землі. Вона скинула мантилю, кинула її собі під ноги, і станула непорушна, з п'ястуком на бедрі, вдивляючись у мене уважливо.

— Ти хочеш мене вбити, я добре це бачу; — каже вона — так написано. Але ти мене не при-силувш піти на уступки.

— Прохаю тебе — кажу їй — схаменись. Вислухай мене! все минуле — забудьте. А втім: ти знавш те, що я завдяки тобі стратився; лише задля тебе

*) Марію Паділя обвинувачували, що вона заворожила короля Дон Педра. Народне повір'я каже, що вона зробила дарунок королеві Блянці з Бурбонів: золотий пояс, який ввижався захопленим очам Бурбонів як живий вуж. Це мала бути причина, чому нещасна княжна була для нього завжди осоружною.

я став злодієм та злочинцем. Кармен! моя Кармен! дозволь мені спасти тебе і спастись разом з тобою...

— Хозе — відповіла вона мені, — ти домагався неможливого. Я більш тебе не люблю, але ти ще мене кохавш і тому-то хочеш мене забити. Я могла би ще перед тобою збрехати, але я не хочу завдавати собі цього труду. Між нами все скінчене. Ти як мій „ром“ мавш право вчити свого „ромі“, одначе Кармен буде завсіди вільною. „Calli“ (циганкою) вона вродилась і „calli“ вона помре.

— Отже ти любиш Луку? — питаю її.

— Так, я любила його, так само як тебе; хвилину; може менше як тебе. Тепер я не люблю більш нічого і ненавиджу себе за те, що тебе любила.

Я вправ перед нею на коліна, вхопив її руки, зливаючи їх слізми. Я пригадав її всі хвилини спільно пережитого щастя. Я пропонував їй, що лишусь розбійником, її до вподоби. Усе, пане — все; я пропонував їй усе, щоби вона лише схотіла мене ще кохати!

Вона сказала мені на це: — Ще кохати тебе — це неможливе. Жити з тобою — не хочу.

Мене охопила скаженість. Я добув свій ніж. Я хотів, щоби вона була перелякалась і прохала помилування, але ця жінка була якоюсь чортякою.

— В останнє питаю тебе — кричав я — хочеш лишитись зі мною?

— Ні! ні! ні! — відповіла, тупаючи ногою, і стягнувши з руки обручку, яку я їй дав, кинула її в куці.

Я вдарив її двічі. Ножем Одноокого, який я взяв у нього, коли мій зломався. Вона впала за другим ударом, не крикнувши. Здається мені, що ще бачу її велике чорне око вдивлене непорушно в мене. — Потім воно замрячилось і заперлось. З добру годину просидів я розторощений перед цим трупом. Потім я пригадав собі, що Кармен жазала мені, що бажала би бути похованою в лісі.

Я викопав моїм ножем яму, і там склав її. Я довго шукав обручки, аж нарешті найшов. Я вложив її до ями, поруч неї, з хрестиком. Може зробив я зле. Відтак сів я на свого коня і вскач пігнав аж до Кордови, де дав себе пізнати першому вартовому. Я сказав, що забив Кармен, але не хотів сказати, де в її тіло. Пустельник був святою людиною. Він молився за неї! Він відправив Службу Божу за її душу... Бідна дитина! Це цигане винні, що її так виховали.

МАТЕО ФАЛЬКОНЕ

Коли вийдете з Порто-Веккіо в північно-західнім напрямку і підете в глибину острова, побачите, що дорога знімається досить швидко, а після трьох годин ходу закрученими стежками, заваленими зломаними скель, сям-там перерізними яругами, опинитесь край широченної гущавини, *mâquis*. „Макі“ це батьківщина корсиканських чабанів і всіх тих, що посварились зі законом. Треба знати, що корсиканський хлібороб, щоби заощадити собі праці гноїти поле, підпалює шмат ліса: коли вогонь пошириться далше як йому треба, нічого не вдієш — нехай буде, що хоче. Та певне те, що добре жниво матиме той, хто посів на цій землі удобреній попом з її деревини. Коли зберуть колоски — бо солому, яку важко було би збирати, лишаяють — коріння залишене в землі, не спалюється, пускає з новою весною дуже густі парости, які за кілька років зростають до семи-восьми стіп заввишки. Саме таку збиту гущавину називають „макі“. Вона складається з усякої деревини та кущів, переплетених та переплутаних, як Бог дав. Людина може пробити туди собі дорогу хіба зі сокирою в руці; трапляються такі густі та кристалі „макі“, що навіть муфльони*) не в силі крізь них продертись.

Коли ви забили людину — йдіть у „макі“ Порто-Веккіо, а там проживете безпечно з доброю

*) Великі барани, що живуть на Корсиці та Сардинії і доходять до висоти оленів.

рушницею, порохом і кулями. Та не забудьте брунатного плаща з капгуром, який заступить вам покривало та матрац. Чабани дадуть вам молока, сира та каштанів і нічого вам лякатись ні з боку закону ні родини помершого, хіба тоді, коли будете приневолені зійти до міста за новою муніцією.

Коли я був у Корсиці в 18.. р, на пів милі від цієї гушавини мав свою хату Матео Фальконе. Як на той край, була це людина досить багата, що жила чесно, себто нічого не роблячи: з доходів своїх отар, які його чабани, кочуючі дикуни, гонили пасти по горах, по всім усюдам. Коли я його бачив два роки після події, яку тут оповім, він міг мати, на мою гадку, щонайбільше п'ятдесят років. Прошу уявити собі мушину малого росту, але кремезного, з волоссям кучерявим і чорним як смола, з вірлиним носом, тонкими устами, великими, живими очима і шкірою на обличчю коліру чобота з середини. Як стрілець з рушниці він мав славу, незвичайну навіть на свою країну, де є стільки добрих стрільців. Матео, наприклад, ніколи не стрілив би до муфльона шротом, а вбивав його на стодвайцять кроків кулею в голову або плече, по вподобі. У ночі він орудував своєю зброєю так само легко як у день і мені наводили одну рису його зручності, яка видаватисьме може неімовірною для того, хто не їздив по Корсиці. У віддалі вісімдесяти кроків ставили горючу свічку за прозірчастим папером, завбільшки тарілки. Він примірювався, свічку гасили, а хвилину пізніше, у повній темряві, він стріляв і на чотири стріли тричі пробивав папір.

Такою надприродною прикметою Матео зєднав собі велике імення. Люде вважали його однаково добрим приятелем, як і небезпешним ворогом; зрештою був услужливим, роздавав милостиню і в окрузі Порто-Веккіо жив у згоді з усіма. За те оповідали про нього, що в Корте, звідки взяв собі

жінку, він позбувся дуже енергійно свого суперника, який мав славу однаково небезпешного в війні; що й в коханні; так бодай казали, що від Матея вийшов один стріл з рушниці, що влучив знечевя його суперника, коли цей голився перед зеркальцем завішеним на вікні. Коли справу замняли, Матео оженився. Його жінка Джіюсеппа привела спершу на світ три дочки (за що він казався в люті), а нарешті сина, якого назвав Фортунато — на знак, що це надія його рідні, спадковмець його імення. Доньки добре повіддавались; їх батько міг у потребі рахувати на підмогу ножів і рушниць своїх зятів. Його син мав ледве десять років, а вже виявляв гарні нахили.

Одного дня, в осени, Матео вийшов зранку, зі своєю жінкою оглянути одну з черед на прогоні, в макі. Малий Фортунато хотів іти з ним, але прогоня була надто далеко; зрештою хтось мусів залишитись, щоби пильнувати хати; тому батько відмовив; побачимо, чи не мусів він жалувати цього.

Його не було кілька годин дома, а малий Фортунато лежав спокійно на сонці та глядів на блакитні гори, думаючи про те, як це він найближчої неділі піде обідати до міста до свого вуйка капраля*). Аж ось його роздумування перебив гук вистрілу. Він устав і повернувся в бік рівнини, звідки йшов гук. Залунали нові вистріли, у нерівних відступах, і щораз блищі; врешті на стежці, що вела з рівнини до хати Матео, виринув якийсь мущина у кінчастій шапці, яку носять верховинці,

*) „Капралями“ називались колись начальники корсиканських громад, коли вони збунтувались проти феодалних панів. Ще й нині називають інколи так людину, що завдяки своїм маєткам, зв'язкам і відданям собі людям має вплив і виконує справжню владу в данім окрузі (кантоні). Корсиканці по стародавньому звичаю діляться на п'ять каст: шляхту (з яких одні є „ясновельможні“, інші „панове“), капралів, громадян, плебеїв і чужинців.

бородатий, у лахмітті; він ледве волюкся, спираючись на рушницю. Його пострілили в голень.

Був це бандит*), що вийшов у ночі до міста за порохом і по дорозі впав у засідку корсиканських вольтижерів**). Після завзятої оборони йому вдалось утекти і перед енергійною погонею відстрілюватись, від скелі до скелі. Одначе він лише незначно випередив жовнірів, а його рана не дозволяла йому добігти до гущавини, заки його доженуть.

Він наблизився до Фортуната і спитав:

— Ти син Матеа Фальконе?

— Так.

— А я — Джіанетто Санпієро. За мною жнуть жовті коміри***). Сховай мене, бо далі не могу йти.

— А що скаже мій батько, коли я тебе сховаю без його дозволу?

— Скаже, що ти зробив добре.

— Хто знає?

— Ховай мене хутко — вже йдуть.

— Зажди аж верне мій батько.

— Ждати! А будь ти проклят!... Вони будуть тут за п'ять хвилин. Но, ховай же мене або тебе вбю.

Фортунато відповів йому з найбільшим спокоєм:

— Твоя рушниця не набита, а за поясом не мавш уже набоїв.

— Маю ще штилет.

— Та чи можеш так прудко бігати як я?

І скочив так, що той не міг його досягти.

— Ти не син Матеа Фальконе! Невже-ж ти даш мене заарештувати перед самою твоєю хатою? Дитина здається була зворушена.

*) Тут це слово є однозначне з „проскрибованим“.

**) Іх сформував у тому часі уряд на те, щоби разом з жандармерією виконували поліційну службу.

***) Вольтижери мали брунатний однострій з жовтим коміром.

— А що ти мені даш, як я тебе сховаю? —
спитав він, підходячи ближче.

Бандит понишпорив у шкіряній торбині, що висіла при поясі і добув звідти пятифранкову монету, певне призначену на закупно пороху. Фортунато на вид срібла, всміхнувся; він ухопив монету і сказав до Джіанетта:

— Не бійся нічого.

І зараз зробив велику діру у копиці сіна, що стояла біля хати Джіанетто скулився там, а хлопець прикрив його, лишаючи йому трохи повітря для віддиху, але так, щоби не можна підозрівати, що в цьому сіні скривається людина. Ще й спромігся на тонко-вигадливу думку дикуна Пішов за жіткою з молодими і розложив їх на копиці так, щоби видавалось, що сіна давно ніхто не тикав. Потім, запримітивши сліди крові на стежці, біля хати, присипав їх дбайливо порохом і знову розложився на сонці у найбільшій спокою.

Кілька хвилин пізніше, шість людей у брунатних одностроях, з жовтим коміром, під проводом хорунжого, стануло перед дверми Матеа. Хорунжий був трохи посвояченим з Фальконе. (Відомо, що на Корсиці дошукуються ниток посвоячення далеко уважливіше, як деінде). Він називався Тіодоро Тамба і був дуже метким — страховищем бандитів, з яких неодного вже зламав.

— Добрийдень, малий свояче — сказав він, підійшовши до Фортуната — о! як-же ти виріс! Чи ти не бачив як щойно сюди проходив один чоловік?

— О! я не в ще такий великий як ви, мій свояче — відповіє хлопець придурковато.

— Стривай, ще будеш. Але скажи мені, чи ти не бачив тут чоловіка, що проходив?

— Чи я бачив чоловіка, що проходив?

— Так, чоловіка в чорній, оксамитній кінча-

стій шапці та в піджаку гаптованім чорвоно-жовтими нитками.

— Чоловіка в кінчастій шапці та в піджаку гаптованім червоно-жовтими нитками?

— Еге-ж! Відповідай хутко і не повтаряй моїх питань.

— Сьогодні вранці проїздив поуз нашу хату панотець на своїй коняці Перо. Він питав мене за здоровля мого тата, а я йому відповів...

— Ех, ти гульвісо — прикидаєшся дурненьким! Кажі мені мершій, куди пішов Джіянетто, бо ми за ним шукаємо. Я певний, що він пішов цією стежкою.

— Хто знає...

— Хто знає?... Я знаю, що ти його бачив.

— Чи як хто спить може бачити тих, що проходять?

— Ти, ледащо, не спав. Вистріли рушниць тебе прокинули.

— Невже-ж ви свояче гадаєте, що ваші рушниці роблять скільки шуму? Рушниця мого батька гучніша.

— Чорт би тебе побрав, прокляте насіння! Я певний, що ти бачив Джіянетта. Може навіть сховав його. Гей, хлопці, ввійдіть-но до цієї хати і погляньте, чи нема там того чоловіка. Він шкандибав тільки одною ногою і цей пройдисвіт має надто багато олію в голові, щоб намагався добігти до гушавини кульгикаючи. Зрештою тут кінчаться сліди крови.

— А що скаже тато — спитався глумливо Фортунато — коли довідається, що до його хати входили підчас його неприсутности?

— Ти гольтіпако! — сказав хорунжий ухивши його за вухо — чи ти знаєш, що коли тільки захочу то зараз заспіваеш иншої? Може як дістанеш двацять буків плазом шаблюки, на-решті скажеш.

А Фотунато все ще глузував.

— Мій батько в Матео Фальконе! — сказав він бундючно.

— Чи ти знаєш, малий гульвісо, що я можу тебе взяти зі собою до Корті або до Бастії? Зачиню тебе в в'язниці, на соломі, з кайданами на ногах, і коли не скажеш, де в Джіанетто Санпієро, прикажу тебе повести під гільотину.

Хлопець на цю смішну погрозу розреготався:

— Мій батько в Матео Фальконе.

— Пане хорунжий — сказав пошепки один з вольтижерів — не зачіпаймося з Матеом.

Гамба видко був у клопоті. Він розмовляв тихцем зі жовнірами, що вже обшукали всю хату. Зрештою це не було важке діло, бо хижчина Корсиканця мав тільки одну чотирикутну світлицю. Обстановка складається з одного стола, лавок, скринь і господарського та лсвецького знаряддя. Тимчасом малий Фортунато гладив кітку і немов би злобно радів зі збентеження вольтижерів і свсяка.

Один з жовнірів підійшов до копиці сіна. Побачив кітку і недбайливо штрикнув багнетом сіно, знижуючи плечима, немов би відчував, що його совісність є смішна. Ніщо не ворухнулось, а сбличча хлопця не зрадило найменшого зворушення.

Хорунжий і його відділ бачили, що справа до біса. Вже поважно гляділи в напрямку рівнини, неначе намірені вернутись туди, звідки прийшли, коли їх начальник, пересвідчений, що погрози не матимуть найменшого впливу на сина Фальконе, хотів ще зробити останнє зусилля і спробувати, яку силу мають пестоші та дарунки.

— Малий свояче — сказав він — як бачу, ти розумний молодець! Будуть з тебе люде. Але ти граєшся зі мною погано. Якби не те, що не хочу причиняти журби своєму своякові Матеові, я — нехай чорт мене візьме! — забрав би тебе зі собою.

— Ов!

— Але коли мій свояк вернеться, я оповім

Йому все і за те, що ти брехав, він виперіщить тебе так, що аж кров попливе з тебе.

— Ого!

— Побачиш... Але стривай... будь чемним хлопцем і я тобі дам щось.

— А я, свояче, дам вам одну раду: якщо ви ще далі будете баритись то Джіанетто буде вже в гущавині, а тоді треба буде більше таких юнаків як ви, щоби його найти.

Хорунжий вийняв з кишені срібний годинник, що був варта з яких десять екю.*) А запримітивши, що очі малого Фортуната аж засяли на цей вид, тримав перед ним годинник на сталевім ланцюжку і казав:

— Ех ти, вітрогоне! ти певне хотів би мати такий годинник завішений на твоїй ший! Ти похажав би з ним по вулицях Порто-Веккіо, гордий, мов пава, люде питали би тебе: „котра година?“, а ти відповідав би їм: „погляньте на мій годинник“.

— Коли виросту, мій вуйко капраль дасть мені годинник.

— Певне. Але син твого вуйка вже має годинник... правда, що не такий гарний як цей... але-ж він молодший від тебе.

Хлопець зітхнув.

— Ну, якже, малий свояче? хочеш цей годинник?

Фортунато зиркаючи з під ока на годинник подавав на ката, перед яким тримають ціле курча. Почуваючи, що з нього глузують, він не зважається вхопити його в свої кігті і що хвилини відвертає очі, щоби не впасти жертвою своєї спокуси; але раз-у-раз облизується і наче хотів би сказати до свого пана: „Які твої жарти жорстокі!“

А проте здалось, що хорунжий Гамба підсуваючи годинник, робить це щиро. Фортунато не простягнув руки, тільки сказав до нього з гіркою усмішкою:

*) З 30 фр. у нормальних часах.

— Чому ви смієтесь з мене?

— Бігме, не сміюсь. Скажи лише мені, де в Джіянетто, а годинник буде твоїм.

Фортуато не міг стримати недовірливої усмішки; впиливши свої чорні очі в очі хорунжого, він намагався вчитати в них, чи може няти віри його словам.

— Нехай утрачу свої військові відзнаки — крикнув хорунжий — коли за те, що обіцюю, не дам тобі годинника! Мої товариші в свідками і випертись цього не зможу.

Кажучи це, він щораз більше наближував годинник, так, що дотикав ним майже до блідої личівки хлопця. На обличчю хлопця малювалась боротьба, яку вели в його душі ласість і пошана гостинних звичаїв. Його голі груди важко хвилювались і він неначе душився. А тимчасом годинник колихався, вертівся і кілька разів торкнувся кінчика його носа. Врешті його права рука поволі простяглася до годинника і торкнулась його кінчиками пальців.. уже всім своїм тягарем лежав у його долоні, хоча хорунжий не пускав з рук ланцюжка... Цифер лят був блакитний... накривка свіжо вичищена... блищала на сонці як огонь... Спокуса була надто сильна.

Фортуато підніс також ліву руку і через плече показав палюхом копицю сіна, на яку спирався. Хорунжий зрозумів його у цю мить. Він випустив з руки ланцюжок і Фортуато почув себе єдиним власником годинника. Він схопився зі зручністю оленя і відбіг на десять кроків від копиці, яку вольтижери негайно почали розкидати.

Небавком сіно почало рухатись і з нього виліз чоловік увесь закрівавлений, з ножем у руці. Та коли пробував стати на ноги, захолола рана не дозволила йому втриматись. Упав. Хорунжий кинувся на нього і вирвав йому штилет. Хоча борючись, миттю звязали його сильно.

Джіанетто, лежачи на землі, звязаний як вязка хворосту, повернув голову до Фортуната, що підійшов ближче.

— С..... сину! — сказав до нього з більшою погордою, як гнівом.

Хлопець кинув йому гроші, які дістав від нього, відчуваючи, що вже не заслужив на них; але вязень навіть не звернув на цей рух уваги. Він звернувся до хорунжого з великим спокоєм;

— Мій любий Гамбо! я не можу йти. Будете мусіти нести мене до міста.

— Щойно гнав ти швидше як серна — відповів немилосерний переможець. — Та не журись... я такий вдсволений, що тебе тримаю, що навіть милю ніс би тебе на плечех без утоми. Зрештою, друже, зробимо тобі ноші з гилля та з твого плаща, а на Кресполійськiм хуторі знайдемо коні.

— Гаразд — сказав вязень. — Покладіть також трохи соломи на ноші, щоби мені було вигідніше.

Підчас того як вольтижери були зайняті — одні приготовлюванням ношей з галузей каштана, інші обв'язуванням рани Джіанетта, несподівано на скрутi стежки, що вела до „макі“ з'явився Матео Фальконе з жінкою. Жінка йшла вперед, важко зігнувшись під тягарем величезного мішка з каштанами, а чоловік похожав пишно за нею, несучи лише одну рушницю в руці, а другу на плечех; адже не личить мушині носити инший тягар як свою зброю.

Матео коли побачив жовнірів, у перший мент подумав, що вони прийшли його арештувати. Та звідки ця думка? Невже-ж Матео мав якісь порахунки зі законом? Ні. Він заживав доброї слави. Він був, як казали, добре записаний. Одначе він був Корсиканець і верховинець, а мало в корсиканських верховинців, які добре пошукавши у своїй памяти не найшли би там якогось прогріху

в роді стрілу з рушниці, удару штилетом або іншої дрібнички. Матео мав чистішу совість як інші, тому, що за останніх десятих літ не спрямував своєї рушниці проти людини. Та на всякий випадок він був обережний і прибрав поставу до доброї оборони, якщо зайшла би така потреба.

— Жінко — сказав він до Джіюсеппи — кинь мішок і будь готова.

Вона послухала як стій. Він дав їй рушницю, яку тримав на ремінці і яка могла би йому заважати. Ту, що тримав у руці — набив і йшов по волі в напрямку своєї хати, вдовж придорожніх дерев, готовий при найменшій ворожій зачіпці кинутись поза найгрубший пень і з того сховища стріляти. Його жінка йшла за ним слідком, тримаючи запасову рушницю та набійницю. Добра господині має, на випадок бою, завдання набивати зброю свого чоловіка.

Хорунжий зі свого боку був у сильнім клопоті, побачивши, що Матео так наближується, повагом, з рушницею перед собою і пальцем на зайчику.

— А що, як випадком — думав він собі — Матео в свояком Джіянетта або його приятелем, або схоче його боронити? Клейтух з його двох рушниць дійшов би до двох з поміж нас так певно, як лист поштою... А якби в мене міряв не вважаючи на свояцтво!..

У цьому збентеженні, він рішився на дуже сміливий крок — пішов сам назустріч Матеа, щоб оповісти йому справу та промовити як до старого знайомого. Одначе невеличкий шмат дороги, який ділив його від Матеа, видався йому страшенне довгим.

— Гей! го! старий друзяко! — кричав він — що чувати, юначе? Це я, Гамба, твій свояк.

Матео не відповівши ні слова, зупинився і вміру того, як той балакав, підіймав поволі дуло

своєї рушниці, так, що коли хорунжий відійшов до нього, вона була звернена вже до неба.

— Добрийдень, брате*) — сказав хорунжий простягаючи йому руку. Давно вже я тебе не бачив.

— Добрийдень, брате.

— Зайшов я по дорозі, щоби сказати добрийдень тобі та своячці Пепі. Сьогодні ми зробили здоровенний перехід. Та нема чого жалувати нашого труду, бо ми зробили знамениту ловлю. Ми щойно злапали Джіянетто Санпієро.

— Слава Богу — скрикнула Джіюсеппа. — Минулого тижня він украв нам дійну козу.

Ці слова втішили Гамбу.

— Бідолаха — сказав Матео — був голодний.

— Гультіпака боронився як лев — продовжував хорунжий, трохи пригноблений — він убив мені одного вольтижера та цього було йому мало і ще зломив руку капралеві Шардон.. Але це не велика біда.. це був тільки Француз.. Потім сховався так добре, що й сам чорт не віднайшов би його. Я не найшов би його ніколи якби не мій малий свояк Фортунато.

— Фортунато! — скрикнув Матео.

— Фортунато! — повторила Джіюсеппа.

— Аякже. Джіянетто сховався в онтій копиці сіна, але мій малий свояк виявив мені цю хитру штуку. Скажу про це його вуйкові капралеві, щоби він прислав йому за його прислугу гарненький дарунок. А його імення і твоє будуть згадані у рапорті, який передам до найвищого судді.

— Прокляття! — сказав тихцем Матео.

Наблизились до жовнірів. Джіянетто лежав уже на ношах, готовий до дороги. Коли побачив Матеа в товаристві Гамби, всміхнувся дивною усмішкою. Потім, повернувшись до дверей хати, плюнув на поріг і сказав:

*) Buon giorno, fratello, — звичайний привіт Корсиканців.

— Хата зрадника!

Тільки людина, що рішилася вмерти, могла зважитись вимовити слово „зрадник“ на адресу Фальконе. Добрий удар штилетом, якого не треба би повтаряти, змив би негайно таку зневагу. Одначе Матео зробив тільки один рух: підніс руку до чола, як людина прибита.

Фортуно, побачивши, що йде батько, ввійшов до хати. Він зараз вийшов з глечиком води, який подав Джіянеттови, спустивши очі.

— Геть від мене! — крикнув бандит громовим голосом.

А потім. повернувшись до одного з вольтижерів, сказав:

— Товаришу! дай мені напитися.

Жовнір подав йому свою плящину і бандит пив воду від чоловіка, з яким ще недавно перестрілювався. Відтак прохав, щоб йому звязали руки, так, щоби він мав їх схрещені на грудях, а не звязані на плечех.

— Люблю — сказав — лежати вигідно.

Вволили його волю. Хорунжий дав знак до відходу, сказав Матеови „до побачення“, не одержавши від нього відповіді, і зійшов швидкою ходою в долину.

Минуло з яких десять хвилин, заки Матео промовив слово. Хлопець спозирав несупокійно то на маму то на батька, який спершись на рушницю, доглядав його з висловом накипілої люті.

— Ти добре зачинаєш! — сказав нарешті Матео голосом спокійним, а страшним для кожного, хто знав його вдачу.

— Тату! — скрикнув хлопець, підходячи до нього, зі сльозами в очах, немов би хотів упасти йому до ніг.

Але Матео крикнув йому:

— Геть від мене!

І хлопець затримався і хлипав, стсячи непо-
рушно, на кілька кроків від батька.

Приблизилась Джіюсеппа. Вона запримітила
ланцюжок від годинника, якого один кінець виста-
вав зі сорочки Фортуната.

— Хто тобі дав цей годинник? — спитала
вона суворо.

— Мій свояк, хорунжий.

Фальконе схопив годинник і гримнувши ним
об каміння, розтороцив його на тисячу куснів.

— Жінко! — спитав він — чи це дитина моя?

Брунатні лицівки Джіюсеппи стали червоні,
мов цегла.

— Що ти кажеш Матео? І чи ти знаєш до
кого ти говориш?

— Коли так то ця дитина є першим зрадни-
ком у нашім роді.

Квиління й хлипання Фортуната зростали, а
Фальконе все ще вдивлявся в нього очима рися.
Нарешті вдарив об землю прикладом рушниці, за-
кинув її на плече і пішов дорогою у напрямку
„макі“, крикнувши на Фортуната, щоби йшов за
ним. Хлопець послухав.

Джіюсеппа побігла за Матеом і схопила його
за руку.

— Це твій син — сказала до нього тремтю-
чим голосом, упяливши свої чорні очі в очі свого
чоловіка, неначе бажаючи вичитати з них, що ді-
ється в його душі.

— Лиши мене — відповів Матео — я його
батько.

Джіюсеппа поцілювала сина і плачучи верну-
лась до хати. Впала навколішки перед образом
Богородиці і гаряче молилась. Тимчасом Фальконе
пройшов стежкою яких двіста кроків і зупинився
при байраці, куди зійшов. Попробував землю при-

кладом рушниці і ствердив, що вона м'ягка й легко її копати. Місце видалось йому підхоже до його пляну.

— Фортунато, йди до того великого каменя.

Хлопець зробив те, що він йому наказав і впав навколішки.

— Молись.

— Тату, тату, не забивай мене!

— Молись! — повторив Матео страшним голосом.

Хлопець загиуючись і хлипаючи відмовив „Отче наш“ і „Вірую“. Батько наприкінці кожної молитви відповідав сильним голосом „Амінь!“

— Чи це вже всі молитви, які ти знаєш?

— Тату, я знаю ще „Богородице Діво“ і літанію, якої навчила мене тітка,

— Це дуже довге, але нехай...

Хлопець скінчив літанію пригаслим голосом.

— Чи ти вже скінчив?

— Ох, тату! змилосердись! даруй мені! Я більше цього не зроблю! Я так буду прохати свояка хорунжого, щоби він помилував Джіанетта!

Він говорив далі. Матео набив рушницю і приложив до ока, кажучи:

— Нехай Бог тобі вибачить!

Хлопець зробив роспучливе зусилля, щоби встати та обняти коліна батька. Одначе не встиг. Матео стрілив і Фортунато впав неживий на місці.

Не кинувши оком на трупа, Матео пішов до дому за лопатою, щоби похсвати сина. Ледве пройшов кілька кроків, як здивав Джіюсеппу, яка прилетіла стрівожена вистрілом.

— Що ти зробив? — крикнула.

— Справедливість.

— Де він?

— У байраці. Я його поховаю. Він умер похристіянському. Я дам на Службу Божу за нього, Нехай передадуть мойому зятеві Тіодорови Біянкі, щоби спровадився до нас.

ВІЗІЯ КАРЛА ХІ.

There are more things in heaven and earth, Horatio,
Than are dreamt of in your philosophy.

Більш явищ є на небі та землі, Гораціє,
Ніж ваші філософи мріяли коли.

Шекспір „Гамлет“.

Глузуємо з візій і надприродних марев; а проте, деякі з них, є настільки ствержені, що коли б ми відмовились няти їм віри, тоді треба би, для послідовности, відкинути взагалі всі історичні свідоцтва.

Справоздання списане у відповідній формі, з підписами чотирох достовірних свідків, є заपुरкою правдивости факту, про який хочу оповісти. Скажу ще те, що пророцтво, яке знаходиться в цьому справозданні находилось у ньому і було відоме на довго передтим, ніж події нашого часу його потвердили.

Карло ХІ, батько слазного Карла ХІІ, був одним з найдеспотичніших володарів, яких мала Швеція, але й одним з наймудріших. Він обмежив дивовижні привілеї шляхти, скасував владу Сенату і творив права власним авторитетом; коротко: змінив конституцію країни, яка перед ним була олігархічною і приневолив „стани“ передати йому абсолютну владу. Зрештою це була людина освічена, смілива, вельми привязана до лютеранської релігії, непохитного характеру, холодна, позитивна, зовсім позбавлена яви.

Йому саме вмерла жінка Ульрика Елеонора. Хоча казали, що його суворість для цієї княжни, приспішила її скін, проте він цинив її дуже і її смерть вразила його більше, як можна було цього сподіятись від людини з таким шерстким серцем. Від цієї події, він став ще більше похмурим та мовчазним, ніж досіль, і взявся до праці з такою пильністю, що можна в ній було бачити доказ непереможної потреби прогнати від себе чорні думи.

Пізнім осіннім вечером, він сидів раз у шляфрок у капцях у світлиці своєї стокгольмської палати, перед великим огнищем. Біля нього сидів його шамбелян, граф Браге, який мав цю честь, що зеднав собі його прихильність і лікар Бавмгартен, який залюбки виступав як людина без пересудів, що сумнівається в усе, з виїмком медицини. Цього вечора король прикликав його, щоби порадитись, тому, що чогось нездужав.

Вечір продовжувався, і король, всупереч своїй звичці, не кажучи перший „добраніч“ не натякав, що час їм відійти. Понуривши голову, впиявши зір у головню, мовчав уперто, знуджений товариством, але невідомо чому лякався залишитись сам. Граф Браге запримітив, що його присутність не була дуже приємною і вже кілька разів висловив сумнів, чи Його Величність не хоче відпочати; королівський жест задержав його на місці. Лікар зі свого боку згадав про те, що надто пізне просиджування в ночі шкодить здоровлю; але Карло відповів крізь зуби:

— Лишіться, я ще не маю охоти спати.

Тоді торкнулись кількох тем, одначе кожна з них була вичерпана по другім-третім реченню. Очевидячки Його Величність була в дуже чорнім настрою, а в таких випадках становище двірського прибічника вельми незручне. Граф Браге догадується, що причиною королівського суму була туга за втраченою дружиною, глядів якийсь час на

портрет королевої, що висів у кімнаті, а потім сказав з глибоким зітханням:

— Який подібний портрет! Саме передає вислів її обличчя — одночасно такий величній і такий лагідний!

— Ех! — відповів обривисто король, який кожний раз, коли в його присутності вимовляли імення королевої, добачував у цьому якийсь докір — цей портрет є надто підлесний! Королева була погана.

А потім, роздратований на власну шерсткість, устав і перейшов по кімнаті; щоби скрити зворушення, якого соромився. Зупинився перед вікном, що виходило на подвіря. Ніч була темна, а місяць — молодик.

Палата в якій живуть нині шведські королі не була ще скінчена, і Карло XI, який почав її будувати, проживав тоді у старім замку на кінці Ріттергольму, з видом на озеро Мелер. Це велика будівля у формі підкови. Королівська кімната була на одному кінці, а майже напроти неї — велика саля, де збирались „стани“, коли король мав до них звертатись з якою урядовою заявою.

Видавалось у цій хвилині, що вікна цієї салі є осяєні рясним сяйвом. Це здивувало короля. Спершу він думав, що це відбитий смолоскип якогось з чур. А втім: що хто міг би робити в такій порі в салі, якої так давно не відчиняли? Крім цього: сяйво було надто різке, щоби це міг бути один смолоскип. Це могла бути пожежа, одначе не видко було диму, шиби стояли нерозбиті, довкола ні шуму; усе подобало скоріше на ілюмінацію.

Карло глядів на ці вікна якийсь час мовчки. Одначе граф Браге простягнув руку до шнурка, щоби задзвонити на пажа і доручити йому піти та поглянути: що за причина цього дивного сяння. Та король стримав його.

— Я хочу піти сам до цієї салі — сказав він.

Ледве він це сказав — поблід, і його обличчя висловлювало певного рода забобонний жах. Проте він вийшов рішучою ходою; за ним ішли шамбелян і лікар зі засвіченими свічками.

Ключник уже спав. Бавмгартен пішов його розбудити і приказав йому в іменні короля відчинити як стій двері від салі станів. Його здивування після такого нежданого приказу було велике; він одягався яко мога швидше і прибіг до короля з вязкою своїх ключів. Спершу він одчинив двері галерії, яка була перед кімнатою чи пак коридором перед салею станів. Король увійшов; та на своє диво, він побачив усі стіни вкриті чорною матерією!

— Хто казав цю салю так прибрати? — спитав він сердито.

— Ваша Високосте! Ніхто... наскільки мені відомо — відповів ключник збентежений. — Коли я підмітав галерію в останнє, вона була вимощена дубовими дошками, як звичайно... Це прикриття напевно не в зі складів Вашої Високости.

І король ідучи швидкою ходою, перейшов уже дві третини галерії. Граф і ключник ішли зараз за ним; лікар Бавмгартен лишився трохи ззаду, в остраху, нерішений, чи має залишитись сам, чи має наразитись на наслідки пригоди, яка заповідалась досить дивно.

— Не йдіть далі, Ваша Високосте! — закричав ключник. — Кленусь Богом, що там заворожене... В такій годині... і від смерти королевої, Вашої ясної Пані... кажуть, що вона проходиться по цій галерії... Помилуй нас Боже!

— Стримайтесь, Ваша Високосте! — прохав граф зі свого боку. — Чи ви не чуєте, який гомін іде зі салі? Хто зна, яка небезпека може Вас зустріти?

— Ваша Високосте, — сказав Бавмгартен, якому продув згасив свічку — дозвольте бодай покликати з двадцять вартових.

— Увійдім — відповів король рішуче, зупиняючись перед дверима великої салі; а ти ключнику, відчини ці двері.

Він штовхнув їх ногою, а гомін пішов луною між склепіння галерії, мсв гарматній вистріл.

Ключник тремтів так дуже, що ключ у його руках бився об замок і не міг увійти до середини.

— Старий вояка і тремтить! — сказав Карло знизивши плічми. — Ну, графе, відчиніть нам цю двері.

— Ваша Високосте — відповів граф відступаючи взад — прикажіть мені йти проти гирладанської або німецької гармати, а я послухаю безваганя; та Ви домагаєтесь, щоби я визвав проти себе пекло.

Король вихопив з рук ключника ключ.

— Бачу вже, — сказав він з погордсю — що це мое діло. — І заки його свита могла його вдержати, він одчинив грубі дубові двері і ввійшов до великої салі, зі словами: „Боже помагай!“ Його три товариші у неперемсжній цікавості, сильніші в віж їх ляк, а може й з почування сорому, щоби не залишити самого короля, ввійшли за ним.

Велика сая була есяєна безлічю смолоскипів: Чорна матерія прикривала стародавні килими з мережками різних осіб. Удовж стін стояли в рядах, як звичайно, німецькі, данські та московські прапори, — трофеї жовнірів Густава Адольфа. На середині видко було шведські стяги, вкриті жалібним серпанком.

У лавках сиділа безмежна скількість народу. Чотири державні стани: шляхта, духовенство, міщане і селяне, займали свої місця. Усі були одягнені на чорно і ця скількість людських облич, які немов сiali на чорній основі, так сліпила очі, що ні один зі свідків цього незвичайного видовища не міг найти в юрбі ні одного знайомого. Таке вра-

жіння мав актор перед численною публікою: бачить тільки розлигу масу в якій його зір не може відрізнити ні одної особи.

На підвищенім престолі, звідкіля король звичайно промовляв до зборів, вони бачили кровавого трупа вбраного в королівські ознаки. Праворуч стояла дитина з короною на голові, зі скиптром в руці; ліворуч якийсь зрілий мущина, чи пак: якесь инше марево спиралось на престол. Він був одягнений у святошну кирею, яку втягали на себе старі управителі Швеції, заки ще Ваза перетворив її в королівство. Напроти престола багато осіб одягнених у довге чорне вбрання, неначе судді, сиділи поважно та суворо за столом, на якому лежали великі фоліянти і кілька пергаментів. Між престолом і лавками цих зборів стояв смертний пень покритий чорною матерією, а поруч сокира.

Ніхто в цих надлюдських зборах мабуть не запримітив присутности Карла і трьох инших осіб, що його супроводили. Коли вони ввійшли, почули спершу тільки неясний шепіт, в якому не можна було схопити поодиноких слів; потім найстарший зі суддів, весь чорний, що виконував здавться роллю головуючого, встав та ударив троекратно рукою в одчинений перед ним фоліант. Негайно настала глибока мовчанка. Кілька молодих людей, на вид доброго роду, прибраних у багате вбрання, з руками звязаними на плечах, увійшло дверми протилежними до тих, які відчинив Карло XI. Вони йшли вперед з піднесеною головою і впевненим поглядом. За ними — кремезний мущина, в шкурянім одноцільнім одязі, підлепчастім кафтані та штанах, держав кінці мотузів, якими були спутані їх руки. Той, що йшов упереді і який мав вигляд найзнатнішого з в'язнів, зупинився посередині салі, перед чнем для засуджених, дивлячись на нього з великою погордою. У цей самий мент труп немов би затремтів у судорогах і свіжа, багрова кров поте-

кла з його рани. Молодець прикляк, нахилив свою голову; сокира блиснула в повітря і впала з гуком. Струмień крови прорвався на естраду і злився з кровю трупа; а голова підстрибнувши кілька разів на почервленій долівці покотилась аж до ніг Карла, забagrивши їх.

Аж до цієї хвилини він занімів зі зачудування; та після цього жахливого видовища його язик розв'язався. Він підійшов на кілька кроків у напрямку естради і звертаючись до особи вбраної у плащ управителя, вимовив сміливо відому формулу:

— Якщо ти від Бога, промов; якщо ти від цього Іншого, залиши нас у супокую.

Марево відповіло йому поволі і святошним тоном:

— Королю Карле! ця кров не попливе за твого панування... (тут голос став менше виразним), але пізніше, по пяти пануваннях. Горе, горе, горе крові Вазів!

Тоді форми численних осіб з цих дивовижних зборів почали затиратись, згодом видались тільки закрашеними тіннями, врешті зовсім щезли. Фантастичні смолоскипи погасли, а ті, які залишились у руках Карла і його свити, освічували тільки старі килими, що легко хилитались від вітру. Щейкийсь час чути було досить мельодійний шум, який один із свідків прирівнював до шуму вітру між листям, а інший: до згуку струн арфи, коли її настроюють. Усі згоджувались щодо часу як довго трівало видіння: менш-більше десять хвилин.

Чорна матерія, зрубана голова, хвиля крові, що залила долівку, усе це — щезло разом з маревами; тільки на капці Карла залишилась червона пляма, якої було досить, щоби пригадати Карлові сцени з цієї ночі, колиб вони і без цього не врізались у його пам'ять.

Вернувшись до свого кабінету, король приказав скласти справоздання з того, що бачив, дав

Його підписати своїм товаришам і поклав власний підпис. Дарма, що зміст цього документу силкувались яко мога заховати в тайні перед загалом, про нього знали незабаром, ще за життя Карла XI. Цей документ існує ще нині і ніхто до цього часу не піддав у сумнів його автентичности. Його закінчення вельми цікаве:

„А якщо те, що я тут оповів — пише Кароль — не є точною правдою, зрікаюсь надії на краще життя, на яке я міг заслужити собі кілька добрими вчинками, а передовсім ревністю, з якою я працював для щастя мого народу і в обороні релігії моїх предків“.

Коли тепер пригадати смерть Густава III. і за-суд його вбийника, Анкарстрема, можна найти не-один звязок між цією подією і умовами цього дивного пророцтва.

Молодець, якому відрубали голову в присут-ности зібраних станів, мав би означати Анкарстрема.

Коронований труп це Густав III.

Дитина, його син і наступник, Густав Адольф IV.

Старець це князь Судерманський, вуйко Гу-става IV., який спершу управляв державсю, а потім став королем на місці свого сестрінка, який зрікся престола.

ЗДОБУТА РЕДУТА*)

Один з моїх військових приятелів, що помер декілька років тому від пропасниці у Греції, оповів мені раз про першу битву в якій він брав участь. Його оповідання так вразило мене, що я списав його з пам'яті, як тільки найшов на це вільну хвилину. Ось воно:

— Я наспів у полк 4 вересня вечером. Полковника найшов я в обозі. Він прийняв мене спочатку доволі різко; та коли прочитав листа з порученням від генерала Б..., змінив своє відношення до мене, і сказав мені кілька чемних слів.

Він представив мене моєму сотникові, що саме вернувся зі стежі. Цей сотник, якого я майже не встиг пізнати, був високого росту, смуглявий, на вид суворий і відштовхуючий. Він був колись простим жовніром і добув свої еполети та хрест заслуги на полі бою. Його голос хрипкий і слабкий дивно суперечив з його поставою, майже великанських розмірів. Мені казали, що цей його дивний голос був наслідком кулі, яка прошибла йому гортанку у битві під Єною.

Коли він дізнався, що я виходжу з військової школи у Фронтенельо, він скривився і сказав:

— Мій четар поляг учора...

*) Рід чотирикутної вільної твердині з одним гирлом до входу.

Я зрозумів, що він хотів сказати: „Це ви повинні би заступити його, але до цього ви нездатні.“ Я мав на устах колюче слово, але я здержався.

Місяць зійшов за редутою в Шеверіно, віддаленою на два гарматні вистріли від нашого обозу. Він був великий і червоний, як звичайно при сході. Але цього вечора він видавався мені виїмково великим. На хвилину чорні обриси гармати відбивалися на його яснючому щиті. Він подобав на стіжок вулькана у хвилині вибуху.

Старий вояка, біля якого я находився, зауважив колір місяця.

— Ну й червоний-же він! — сказав; — це знак, що дорого коштуватиме нас здобуття цієї славної редути!

Я був завсіди забобонний; і ця ворожба зворушила мене, особливо у такому моменті. Я ляг, але не міг заснути. Я встав і прохажувався якийсь час, стежачи за безмежною лінією вогнів, що вкривали узгір'я за селом Шеверіно.

Коли мені здавалося, що свіжий і гострий подих ночі освіжив доволі мою кров, я вернувся до вогню; щільно загорнувся в мов пальто і закрив очі, надіючись, що не розплющу їх перед ранком. Але сон не приходив. Мої думки набирали непомітно понурої закраски. Я казав собі, що не маю ні одного друга між сотнею тисяч людей, що вкривали долину. Якщоб мене ранили, я пішов би у шпиталь, де неукі-хірурги поводитись би зі мною безоглядно. Все, що я чував про хірургічні операції, спадало мені на думку. Серце почало сильно товктись і я відрухово розложив на грудях як панцир хусточку і портфель. Утома пригнітала мене і я що хвилини задрімував, та що хвилини виринала якась зловіща думка і я прокидувався здрігаючись.

Одначе втома перемогла, і коли вдарили бара-

бани на світанок, я добре спав. Ми станули в ряди. Нам відчитали денний приказ, відтак ми поскладали кріси в кізли і все віщуєало, що проведемо спокійну днину.

Біля третьої години наспів звязковий і приніс приказ. Нам звеліли взяти зброю; наші стрільці розсипалися по долині. Ми йшли слідком поволі за ними і за двацять хвилин ми побачили російські передні сторожі, що подалися взад до редуги.

Один відділ артилерії розташувався на наших правім боці, другий ліворуч, але оба досить далеко перед нами. Вони почали сильний вогонь на неприятеля, що енергійно відповідав, і незабаром Шверінська редуга зникла за густою хмарою диму.

Наш полк був майже закритий перед російським вогнем вибалком. Ворожі кулі, зрештою рідкі для нас, (бо вони влучали передовсім у наших артилеристів) перелітали над нашими головами і щонайбільше шпурляли в нас землею і дрібними камінцями.

Коли тільки дали приказ йти вперед, мій сотник поглянув на мене з увагою, що приневолила мене погладити вуса з найбільше безжурним висловом обличча на який я міг лише спромогтися. Зрештою, я не боявся і якщо я почував який страх, то тільки перед тим, щоби хтось не подумав, що я боюся. Кулі, які не робили нікому лиха, ще піддержували мій геройський спокій. Себелюбство казало мені, що я в небезпеці, бо остаточно я був таки під артилерійським вогнем. Я був захоплений своїм добрим настроєм і думав про те, з якою приємністю оповідати му про здобуття Шверінської редуги в сальоні пані Б..., на вулиці Прованс.

Полковник минав нашу сотню. Він звернувся до мене: „Ну щож! — сказав — як на початок то похмеліте!“

Я посміхнувся дуже бодро, стріпуючи рукав свого мундуру, на який посипався пил збитий:

шрапнелею, що розірвалася у віддалі трийцяти кроків. Москалі завважили здається малі наслідки їхньої стрілянини шрапнелями, бо заступили їх гранатами, які скорше могли досягти нас у западині, де ми були розташовані. Доволі сильний розрив зрівнав мені шапку і вбив біля мене жовніра.

— Вітаю вас! — сказав мені сотник, коли я підняв своє чакло; — тепер уже маєте спокій на цілий день.

Я знав про цей військовий забобон, згідно з яким аксіому *non bis in idem**) приноровлюють так само на полі битви як у судовій салі. Я гордо насунув мою шапку.

— О! це називається віддавати людині поклін без церемонії, — сказав я, яко мога найвеселіше. Цей кепський дотеп, видався в даний мент знаменитим.

— Складаю вам свої побажання — сказав знову сотник; — вам уже нічого не станеться і ви будете командувати сьогодні у вечорі, бо я почувую добре, що цей огонь призначений на те, щоби я загірився. Кожного разу, коли я був ранений, у старшину біля мене попадала сліпа куля; і — докинув він тихше, майже засоромлений, — імена їх завсіди починались буквою П.

Я прикинувся людиною без пересудів; багато інших зробило би це саме; так само як багато ще інших вразили би такі пророчі слова. Я почував, що як новобранець не можу довірити нікому своїх почувань, та що повинен завсіди робити вражіння холодного й непохитно-сміливого.

Минуло пів години і московська стрілянина значно ослабла; а тоді ми вийшли з нашого сховища, щоби наступати на редути.

Наш полк складався з трьох баталіонів. Другий з них дістав доручення обійти редути від її

*) Не двічі за цю саму річ.

шійки, два інші мали робити наступ. Я був у третьому баталіоні.

Коли ми вийшли ізза вкритих деревиною окопів, нас зустріла крісова пальба, яка не заподіяла нашим рядам великого лиха. Свист крісових куль бентежив мене: я часто повертав голову і це дало привід до жартів з боку моїх товаришів, більш освоєних з цим згуком.

— На загал беручи — казав я собі — битва, це не в така страшна річ.

Ми посувалися вперед бігцем, за стрільцями: нараз Москалі закричали три рази ура! — виразно три рази — і замовкли, не стріляючи.

— Не люблю цієї мовчанки — сказав сотник; — це не ворожить нічого доброго.

На мою гадку наші жовніри були надто го-мінкі, і я не міг стриматися від порівняння у глибині душі їхніх крикливих вигуків з імпонуючою мовчанкою ворога.

Ми добігли хутко під саму редуту; наші кулі поторощили шанці і зрили землю. Жовніри кинулися на ці нові руїни з окликами: „Хай живе імператор!“ ще сильніше ніж можна було сподіятись від людей, що вже стільки кричали.

Я підніс очі і ніколи не забуду того, що побачив. Більша частина диму знялась уверх і зависла, мов бальдахим, на двайцять стіп над редуткою. Крізь синяву імлу видно було за напів розбитими стінками — російських гренадієрів з піднесеною зброєю, непорушних, як статуї. Мені досі здається, що бачу кожного жовніра, з лівим оком вліпленим в нас, та з крісом, який закривав праве. У заглибі, на кілька стіп від нас, біля гармати, стояв жовнір з льонтом у руках.

Я затрусився, певний, що прийшла моя остання година.

— Ось і пічнеться танець! — крикнув мій сотник. — Добраніч!

Це були останні слова, які я почув від нього. Заграли барабани. Я бачив, як усі кріси зникли. Я заплющив очі і почув страшний тріск, а за ним вигуки і стони. Я розкрив очі, здивований, що ще живу. Редута знову була вповита димом. Довкола мене були ранені та вбиті. Мій сотник лежав у всю довж біля моїх ніг: куля розбила йому голсу і я був облитий його мізком і крєвю. З цілої мові сотні лишились тільки шістьох людей і я.

По цій різні прийшов момент ступіння. Надівши шапку на кріс, полковник перший видряпався на укріплення, з окликм: „Нехай живе імператор!“ За ним пішли як стій усі, що лишились живими. Я майже не пригадую собі ясно, що діялось далі. Ми ввійшли до редуги, як — не знаю. Ми билися грудьми проти грудей, серед такого диму, що не могли бачити один одного. Мені здається, що і я рубав, бо мєя шабля була вся в крові. Накінець, я почув, як кричали: „Перемога!“ а що дим зменшувався, я побачив кров і вбитих, з під яких не було видно землі. Особливо гармати були закидані трупами. Приблизно двіста французьких жовнірів стояло у безладдю; одні набивали кріси, інші обтирали багнєти. Одинайцять російських бранців було при них.

Полковник, весь у крові, лежав горілиць на поломаній скринці з набсями, близько шиї редуги. Біля нього заходилсєя декількох жовнірів; я наблизився.

— Де в найстарший сотник? — запитав полковник одного підстаршину.

Цей знизав плечима дуже вимовно.

— А найстарший поручник?

— Ось старшина, який прийшов учора, — сказав підхорунжий зовсім спокійно.

Полковник сірко посміхнувся.

Він звернувся до мене:

— Ну добродію, тепер ви командуєте. Укріп-
ляйте, яко мога швидше вхід до редути отсими
возами, бо ворог ще мав сили;одначе генерал Ц,
йде нам з підмогою.

— Полковнику, — спитав я, — ви важко ранені?

— Про... грав,*) мій друже! але зате редута —
наша!

*) Лайливе слово.

ЕТРУРІЙСЬКА ВАЗА

Августа Сен-Клера ні трохи не любили у так званім товаристві. Головною причиною цього було те, що він старався подобати тільки тим, які йому подобались. Одних вишукував, інших оминав. Зрештою був розсіяний і байдужливий. Одного вечора, коли виходив з „Італійського Театру“, маркиза А., спитала його як співала панна Зонтаг. „Так пані“, відповів Сен-Клер, приємно всміхаючись задуманий над чимсь. Таку смішну відповідь не можна було розяснити собі несміливістю, тому, що він звертався до великопанських осіб, великих людей, а навіть до жінки, що була в моді, з такою свободою, немов би вів розмову з рівними собі. Отже маркиза рішила, що Сен-Клер був верхом нахабности і порожнечі.

Пані Б., запросила його на обід у понеділок. Вона зверталася до нього часто з розмовою і коли він виходив від неї заявив, що ще ніколи не зустрічав приємнішої жінки. Пані Б., мала звичку начиняти себе чужими дотепами на протязі місяця, на те, щоби їх витратити в один вечір. Сен-Клер зустрівся з нею цього самого тижня, в четвер. Цим разом він уже трохи нудьгував. Ще одні відвідини, і він рішив більше не з'являться в її сальоні. Пані Б., проголосила, що Сен-Клер є молодцем без товариських форм і з якнайгіршим вихованням.

З природи він мав ніжне та кохаюче серце. Та у віці, коли надто легко приймаємо вражіння,

які трівають усе життя, його надто експансивна
вражливість стала предметом глузування його то-
варишів. Він був гордим, себелюбним; йому зале-
жало на opinii, мов дітям. З цієї пори він поклав
собі за завдання скривати всі ті зсвітні вияви,
які вважав принижуючими слабощами. Мету досяг-
нув, але перемога коштувала його дорого. Він умів
заховати перед иншими зворушення своєї надто
ніжної душі, але через те, що зачиняв їх у собі,
вони ставали для нього стократно більше болючи-
ми. У товариській світлі він зєднав собі славу лю-
дини твердого серця та безжурної. А на самоті,
його неспокійна уява завдавала йому тим страш-
ніші муки, що він не хотів перед ніким зрадити
їх тайну.

Правда, що найти друга — важко!

— Важко! Чи це можливе? Чи існувало двох
людей, які не мали перед собою ніякої тайни?

Сен Клер зовсім не вірив у дружбу і люде це
запримічували. У товаристві молодих людей його
вважали холодним і стриманим. Він ніколи не рос-
питував їх про їх секрети; а також усі його думки
та більшість його вчинків були для них тайною.
Французи залюбки балакають про себе самих; тому
Сен-Клерові поневолі складало чимало людей свої
признання. Його приятелі — це слово означав тих,
яких бачимо двічі в тиждень — нарікали на його
недовіря супроти них; той, хто передає нам свій
секрет, хоча ми не розпитуємо про нього, звичайно
почував себе враженим, коли не дізнався від нас
про наш секрет. Люде в тої гадки, що в недискрет-
ности треба себе взаємно піддержувати.

— Він застібнений під саму бороду — сказав
раз гарненький начальник ескадрону Альфонс
Темін. — Я ніколи не міг би мати якнайменшого
довіря до цього чортівського Сен-Клера.

— Він видається мені трохи взуїтом — казав
Жюль Лямбер. — Хтось присягаєся словом честі,

що зустрів його двічі, як він виходив з костела Сев-Сюлпіс. Ніхто не знає його думок. Щодо мене, я ніколи не почуваю себе свobodно, коли я з ним разом.

Розстались. Альфонс зустрів Сен-Клера на Італійськiм бульварі, як ішов з похиленою головою, не бачучи нікого. Альфонс затримав його, взяв його під руку, і заки вони ще дійшли до вулиці de la Paix, він оповів йому всю свою історію кохання з панею, якої муж в такий заздрий і такий брутальний.

Цього самого вечора, Жюль Лямбер програв усі свої гроші в карти, в „екарте“. І почав танцювати. Танцюючи штовхнув ліктем якогось добродія, який також програв усі свої гроші та був у дуже поганім настрою. З цього прийшло до гострих слів і до визову. Жюль прохав Сен-Клера стати його секундантом і при цій нагоді позичив від нього грошей, які звичайно забував віддавати.

Як не як, а Сен-Клер був людиною, з якою можна було жити легко. Його хиби шкодили лише йому самому. Він був чемний, часто приємний, рідко нудний. Він намандрувавсь багато, багато читав, а про свої подорожі та прочитане оповідав тільки тоді, коли хтось цього домагався. Крім цього був високого росту, статний, з шляхетним, інтелігентним обличчям, майже завсіди аж надто поважним; зате з великим, призаблнвим усміхом.

Я забув про одну важну рису. Сен-Клер звертав увагу на всі жінки та дбав більше за розмову з ними, як з мущинами. Чи кохав? На це важко було відповісти. Та коли вже таке холодне ество як він відчував кохання то люде знали, що вибраним предметом його почувань могла бути хіба графиня Матильда де Курсі. Це була молода вдова, в якій його зустрічали як постійного гостя. Підставою щодо їх інтимних взаємин, такі були здогади: перш усього чемність Сен-Клера для графині і vice

versa, майже церемонійна; далі: він остентаційно ніколи не вимовляв її імення в товаристві, а коли мусів згадувати про неї, не висловив ніколи найменшої похвали. Далі: Сен Клер, заки познайомився з графінею, любив пристрасно музику, а графиня малярство; від менту їх знайомости, їх смак перемінився. Врешті: коли графиня виїхала останнього року до купівів, Сен-Клер тиждень пізніше виїхав за нею.

Мій обов'язок історика каже мені подати до відома, що одної липневої ночі, недовго перед сходом сонця, ворота від парку одного домику на селі відчинились і звідти вийшов обережно мущина, немов злодій в остраху, що його зловлять. Цей дім на селі був власністю пані Курсі, а цим мущиною був Сен Клер. Якась жінка, вгорнена в кожух провела його до воріт і вихилила з поза них голову, щоби ще трохи довше бачити його, як він щезав щораз далі на стежці вдовж паркового муру. Сен-Клер зупинився, глянув довкола уважливим зором і дав її рукою знак, щоби верталась. У сяйві літньої ночі він міг бачити її блідий обрис, ще вічно непорушний на цьому самому місці. Він завернув, підійшов до неї і взяв її ніжно в обійми. Хотів приневолити її вертатись до хати, але мав ще їй сказати сотку річей. Вони розмовляли ще з десять хвилин, коли почули голос селянина, який виходив у поле. Ще один цілунок, даний і відданий, ворота зачинаються і Сен-Клер одним скоком є на кінці стежки.

Він ішов дорогою, яка здалась йому добре відомою. То майже підстрибував з радощів і біг, бючи по кущах палицею, то задержувався або йшов поволі, задивлений у небо, що вкривалось багром на сході. Одно слово: хто бачив би його, сказав би, що це божевільний у захопленні, коли поломав свою клітку. Пройшовши так пів години,

Станув перед воротами самотного домику, який ви-
наймив на літо. Мав ключ, увійшов. І впав на ве-
лику канапу, де з непорушним зором, з устами ви-
довженими від усмішки, думав, і на яві мріяв. У
його уяві виринали тільки думки про щастя. „Який
я щасний! — повторяв собі що хвилини. Нарешті
найшов я те серце, що розуміє мене!.. — Так, я
найшов свій ідеал. Маю одночасно друга і любку...
Який це характер! яка жагуча душа!.. Ні, вона пере-
дідмною нікого ще не кохала..“ А що порожнеча
вдирається завжди у справи цього світа, ще й по-
думав згодом: „Це найгарніша жінка в Парижі“.
Його уява змальовувала всі її приваби. — „Во-
на мене вибрала зпоміж усіх. Її звеличники нале-
жали до смеганки суспільности. Того полковника
від гузарів, такого гарного та сміливого і недурного,
— того молодого письменника, який малює такі
гарні акварелі і так добре грав в аматорських
виставах, — і того російського Льовеляса, що по-
бував на Балканах і служив під Дебичем, — а го-
ловно Каміля Т., без сумніву дотепного, добре
вихованого, з таким гарним знаком на чолі від
шаблюки... — їм усім вона дала гарбуза. А мене!..“
І тоді знову вертався його рефрен: „Який я щас-
ний! який я щасний!“ Вставав і відчиняв вікно, бо
не міг віддихати; потім проходжувався, а пізніше
перекидався на канапі.

Щасно закоханий в майже так само нудним,
як той, що кохається нещасливо. Один з моїх при-
ятелів, який часто находився в одній або другій
ситуації, не мав іншого способу, щоби я слухав
його, як запрохати мене на знаменитий обід, підчас
якого він міг досхочу оповідати про своє кохання;
та коли ми випили чорну каву, мусів уже безумов-
но змінити тему розмови.

Не маючи змоги запрохати на обід усіх моїх
читачів, дарую їм любовні думки Сен-Клера. Зреш-
тою не можна вічно ширяти в підхмарних верши-
нах. Сен-Клер був утомлений — позіхнув, простяг-

нув рамена і побачив, що вже ясний день; треба було нарешті і виспатись. Коли прокинувся, годинник сказав йому, що ледве має час одягнутись і доїхати до Парижа, де був запроханий на обід-зечеру разом з кількома молодими товаришами.

Почали нову пляшку шампанського; залишаю це вже читачеві: відгадати яку з черги. Досить буде вам знати, що дійшли до того менту, який досить хутко наближується підчас парубоцького обіду, коли всі хочуть балакати одночасно і колиміцні голови починають лякатись за слабші.

— Я хотів би — сказав Альфонс де Темін, який не пропускав ніколи нагоди, щоби не сказати чогось про Англію — щоби в Парижі була така сама мода як у Лондоні і кожний міг зняти тост у честь свої любки. Таким робом ми знали би напевне за ким зітхав наш приятель Сен-Клер.

І сказавши це налив чарки: свою та своїх сусідів.

Сен-Клер, трохи збентежений, приготавлявся до відповіді. Але Жюль Лямбер випередив його:

— Я є вповні за цим звичаєм і приймаю його.

І підніс склянку з окликом:

— За всіх париських модисток! З виїмком триїцятилітніх, однооких, кульгавих і інших цього рода!

— Гурра! гурра! — закричали молоді анґльомани.

Сен-Клер устав, зі склянкою в руці:

— Панове! я не маю такого широкого серця як наш приятель Жюль, але воно трохи постійніше. Моя постійність має тим більше заслуги, що я віддавна віддалений від вибраниці моїх мрій. Одначе я певний, що ви похваляете мій вибір, якщо, річ ясна, ви не є вже моїми суперниками. За здоровля Юдити Паста, Панове! Щоби ми небавком могли знову бачити першу в Європі трагічну артистку!

Темін хотів критикувати тост, але оплески перебили йому. Сен-Клер відбивши цей наступ, гадав, що на цей день має спокій.

Балачка зійшла спершу на театри. Від драматичної цензури перейшли до політики. Від лорда Велінгтона перейшли до англійських коней, а від англійських коней через легковрозумілий перехід думок: до жіноцтва. Бо для молодих людей двома предметами найвищих бажань є перше: гарний жінь, а потім гарна любка.

Тоді почалась дискусія: якими засобами можна придбати ці такі бажані предмети. Коней купують; жінок також, — але про такі жінки й не згадуємо. Сен-Клер, заявивши скромно, що в цьому дражливому питанні має мало досвіду, зробив висновок, що першою умовиною, щоби подобатись жінці в відокремити себе, відріжнити себе від інших. Але чи існує загальне правило такого відокремлення? — в цьому він сумнівався.

— Отже на вашу гадку — сказав Жюль — жульгавий або горбатий мають більше даних на те, щоби подобатись, ніж той, хто є простий і такий як люде?

— Ви заганяєтесь за далеко — відповів Сен-Клер — але, коли треба, то я готов боронити всіх висновків мого твердження. Коли б я наприклад був горбатим, я не стрілив би собі в лоб, але хотів би здобувати жінки. Перш за все я звертався би тільки до двох родів жінок: або до тих, які є справді вражливі або до тих — а таких є чимало — які мають претенсії бути оригінальними, „ексцентричними“, як кажуть Англіїці. Першим я змалював би своє жахливе становище, жорстокість природи супроти мові особи. Я силкувався би прокинути в них милосердя для моєї долі і піддав би їм здогад, що я в силі кохати жагучою любовю. Я забив би у подинку одного з моїх суперників і отруївся би слабою дозою ляданум. Кілька місяців пізніше мій горб став би непримітним, а тоді мов

діло було би в тому, щоби схопити мент першого прориву почувань. А щодо жінок, які намагаються бути оригінальними то їх здобути легко. Досить переконувати їх, що згідно зі загально прийнятим, відомим правилом, горбатий не може мати щастя. Вони як стій захотять дати протилежний доказ на це загальне правило.

— Ну й Дон Жуан-же! — крикнув Жюль.

— Панове! — сказав полковник Боже — поламаймо собі ноги, коли нас зустріло таке нещастя, що ми не вродились горбатими.

— Я вповні погоджуюсь з поглядом Сен-Клера — сказав Гектор Рокантен, який не мав заввишки більш як три і пів стопи — день у день бачимо як найгарніші та наймодніші жінки піддаються мущинам, яких ви, гарні муштини, навіть ніколи не підозрівали би...

— Гекторе! встань, будь ласка, і задзвони, щоби нам принесли вина — сказав Темін тоном найбільше природним.

Карлик устав і кожний усміхаючись нагадав собі байку про лиса з відрізаним хвостом.

— Я зі свого боку — говорив Темін далі — чим довше живу, тим краще бачу, що пересічно „можливе“ обличча — і одночасно глянув звисока у зеркало напроти себе — і трохи смаку в одязі в тою великою виїмковістю, яка підбиває найбільше жорстокі жінки... — а при цьому одним пштирком стрілив окрушкою хліба, яка прилипла до його поли.

— Ех! — крикнув карлик — маючи гарне обличча та вбрання від Ставба, можна мати жінки, які тримаємо тиждень і які при другій зустрічі стають для нас нудними. Коли хочемо, щоби нас кохали, те, що називається кохали... треба...

— Стривайте! — перебив Темін — хочете переконуючого прикладу? Ви всі знали Массінія і знаєте, що це була за людина. Поводився як

англійський візник, розмовляв як його кінь... Але був гарний як Адоніс і вязав свою краватку як Брюмель.*) А в результаті це було найнудніше створіння, яке я знав.

— Він хотів мене забити своєю марудністю — сказав полковник Боже. — Уявіть собі, що я мусів раз проїхати з ним двіста миль.

— Чи ви знаєте — спитав Сен-Клер — що він був причиною смерти того бідного Рішарда Торнтонна, якого ви всі знали?

— Якже це? — відповів Жюль — то ви не знаєте, що його забили опришки в околиці Фовді?

— Не перечу цьому, але зараз побачите, що Массіні був щонайменше співвинуватцем у цьому злочині. Кількох мандрівників, між ними Торнтон, зробили плян спільної прогульки до Неаполя, лякаючись опришків. Массіні хотів приєднатись до каравани. Коли лише Торнтон дізнався про це, втік наперед, по моему: з остраху, що буде приневолений провести кілька днів у його товаристві. Він виїхав сам, а решту знаєте.

— Торнтон мав рацію — сказав Темін — з двох смертей вибрав лекшу. Кожний инший на його місці, зробив би це саме.

А помовчавши додав:

— Ви погоджуєтесь зі мною, що Массіні був найбільшою морокою на світі?

— Годимось! — гукнули всі в один голос.

— Та не треба знову знущатись над людьми — сказав Жюль. — Зробім виїмок для пана Х., головно, коли він розвиває свої політичні пляни.

— А тепер признаєте мені — продовжував Темін — що пані Курсі є жінкою рідкої інтелігенції.

На мент стало тихо. Сен-Клер понурив голову та уявляв собі, що всі очі зосередились на ньому.

— Хто сумнівається у цьому? — сказав він

*) Жорж Брюмель, відомий англійський „денді“.

нарешті, все ще нахилений над своєю тарілкою, буді-
то проглядаючись з цікавістю квітам розмальованим
на порцеляні.

— Я піддержую погляд — сказав Жюль го-
лосніше — що це одна з трьох найгарніших парись-
ких жінок.

— Я знав її чоловіка — сказав полковник. —
Він часто показував мені прегарні листи від своєї
жінки.

— Августе — вмшався до розмови Гектор
Рокантен — представте-же мене раз графині. Ка-
жуть, що ви падаєте там як дощ і зходите як
сонце.

— Наприкінці осені — бовкнув Сен-Клер —
коли вона вертається в Париж. Мені... мені здасть-
ся, що на селі вона не приймає нікого.

— Чи хочете вислухати мене? — кричав Темін.

Стало тихо. Сен-Клер крутився на кріслі, мов
обвинувачений перед судом.

— Ви не бачили графині три роки тому, Сен-
Клере, бо ви тоді були в Німеччині — продовжу-
вав свов Темін, з немилосердною холоднокрівністю.
Ви не можете собі й уявити, якою вона була
тоді: гарна, свіжа мов рожа, а перш усього
метка та весела, мов метелик. А чи знаєте, хто
з її численних звеличників доступив її ласки?
Массіні! Найбільше обмежений, найдурніший мущи-
на завернув голову найрозумнішій жінці. Чи гадає-
те, що горбатий був би зробив те саме? Ідть геть!
Вірте мені, що подбайте за гарну стать, доброго
кравця, і — сміливо вперед!

Сен-Клер находився в жорстокому становищі.
Хотів заперечити оповідачеві в повній основі, але
в остраху, що може скомромітувати графиню, стри-
мався. Він був би хотів сказати щонебудь в її обо-
роні, але його язик задубів. Його уста тремтіли у
скаженій люти і він шукав надаремне в думках яко-
гось посереднього способу, щоби почати суперечку.

— Як? — гукнув Жоль зачудований — пані де Курсі належала до Массінія?! Frailty, thy name is woman!*)

— Добра слава жінки не така дрібничка! — сказав Сен-Клер у сухім тоні погорди. — На те, щоби похверцювати трохи дотепом вільно розібрати її до ниточки і...

Коли казав це, пригадав собі з жахом якусь етрурійську вазу, яку бачив сотки разів у Парижі на печі графині. Він знав, що це був дарунок від Массінія, після його повороту з Італії; і... ще й обтяжуюча обставина! — ця ваза находилась і на селі, перенесена з Парижа. І кожного вечора, Матильда здіймаючи зі себе китичку квітів клала її в етрурійську вазу.

Слово завмерло на його устах; він не бачив уже нічого, не думав про ніщо інше, як тільки про це одне: етрурійську вазу!

Гарний доказ! скаже якийсь критик: підозрівати свою любовку за таку дурницю!

Чи були ви закохані, добродію критику?

Темін був у надто добрім гуморі, щоби образитись тоном, яким Сен-Клер обізвався до нього. Він відповів легкосердо та добросердо:

— Я повтаряю тільки те, що балакали люде. Це все вважали фактом у часі, як ви були в Німеччині. Зрештою сам мало знаю паню Курсі; вже з яких півтора року не був в її хаті. Можливе, що люде помилялись і що Массіні вигадував передімною. Вертаючись назад до того, що нас тут цікавить, коли й вибраний мною приклад є фальшивий — моя правда ще від цього не зменшується. Ви всі знаєте, що найбільше інтелігентна жінка у Франції, та, якої твори...

Двері відчинились і ввійшов Теодор Невіль. Він вертався з Єгипту.

*) „Крихкосте! — Тобі на імення: жінка!“ Шекспір „Гамлет“.

„Теодор! так хутко вернувся!“ Посипались запити.

— Чи ти привіз справжній турецький одяг? — спитав Темін. — Чи маєш арабського коня та єгипетського візника?

— А паша, що це за людина? — спитав Жюль. — Коли ж він став незалежним? А бачив ти як відрізують голову від одного маху шаблюки?

— А „альми“?*) — питав Рокантен. — Чи жінки в Каїрі гарні?

— Чи бачили ви генерала Л.? — спитав полковник Боже. — Як він zorganizував армію паші? Чи полковник Ц., дав вам для мене шаблю?

— А піраміди? катаракти Нілу? статуя Мемнона? Ібрагім паша?

Всі говорили одночасно, а Сен-Клер думав тільки про етрурійську вазу.

Теодор сів зі схрещеними ногами, як звук в Єгипті, а від чого не міг відвикнути у Франції, чекаючи аж ті, що питають, утомляться. А потім, щоби не могли йому легко перебивати, почав швиденько:

— Піраміди! слово чести, що це regular humbug. Багато нищі, ніж люде собі уявляють. Страсбурський собор має всього на чотири метри менше. Від тої старовини — очі мені вилізають. Не згадуйте мені за неї. На сам вид ієрогліфа дістаю паморсків. Стільки мандрівників займається цими річами! Я поклав собі як мету: студіювати фізіономію та звичай всього того дивоглядного населення, яке комашиться на вулицях Александрії та Каїра — Турків, Бедуїнів, Коптів, Феллягів, Могребінів. Я зробив собі кілька записок наоспіх, коли був у лазареті. Що за гидота цей лазарет! Гадаю, що ви не вірите в заразу! Я курих преспокійненько люльку між триста прокаженими. Ах,

*) Єгипетські сороміцькі танцюристки, що танцюють співають.

полковнику! там ви побачили би гарну кінноту! Покажу вам чудову зброю, яку я привіз зі собою. Маю джерід,*) колись власність славного Мурад бея. Полковнику! маю для вас ятаган**), а для Августа канджар.***) Побачите мою мечлю, мій бурнус, мій гаїк. Чи знаєте, що небагато бракувало, а я міг би був привезти й жінок? Ібрагім паша понасилав їх з Греції у такій кількості, що вони майже задурно... Але з огляду на мою маму... Я розмовляв з пашею чимало. Що це за голова, далебі! без ніяких пересудів. Ви не повірили би, як він добре розбирається в наших справах. Слово чести: він є поінформований про найменші тайни нашого кабінету. У розмові з ним я зібрав дуже цінні вказівки про стан партій у Франції... Він займається тепер багато статистикою. Він передплачує всі наші часописи. Чи знаєте, що він є запеклим бонапартистом! Балакає лише про Наполеона. „Ах! що це за великий чоловік цей Бунабардо!“ сказав він мені. „Бунабардом“ вони називають Бонапартого.

— А Джіурдіна значить Журден — сказав шепотом Темін.

— Спочатку — продовжував Теодор — Могамед Алі був дуже стриманий супроти мене. Ви знаєте, що всі Турки є дуже підзорливі. Він гадав, що я, чорт побери! якийсь шпигун або взуїт. Він ненавидить взуїтів. Але після кількох відвідин, він побачив, що я — мандрівник без пересудів, цікавий познайомитись основно зі звичаями, обичаями та політикою Сходу. Тоді він розперезався, і розмовляв зі мною від щирого серця. Підчас моєї останньої аудієнції, третьої з черги, я зважився сказати йому таке: „Не розумію, Ваша Високосте, чому ви не проголосите себе незалежним від Порти?“ —

*) Спис, яким кидають Араби підчас їзди на конях; ці перегони також так називаються.

**) Крива шабляка.

***) Довгий східний ніж, штилет.

„Мій Боже! каже він мені, я зробив би це радо, але лякаюсь, що ліберальна преса, яка в краю всім володіє, не піддержить мене, коли вже проголошу незалежність Єгипту“. Це — гарний старець, з гарною білою бородою, який ніколи не сміється. Він дав мені знамениті конфітури. А з усього, що я дав йому, найбільшою приемністю для нього була збірка Шарлета*) з костюмами імператорської гвардії.

— Чи паша є романтиком? — спитав Темін.

— Він мало займається літературою. Але вам відомо, що арабська література є все романтична. Вони мають поета Мелек Аятальнефус Єбн-Єсрафа, який видав недавно „Роздумування“, супроти яких „Роздумування“ Лямартіна**) видаються клясичною прозою. Приїхавши до Каїра, я взяв собі вчителя арабської мови, з яким я почав читати Коран. Хоча я мав з ним небагато лекцій, це вистачило мені, щоби зрозуміти, яку величню красу має стиль пророка і якими поганими є всі наші переклади. До речі: хочете бачити арабське письмо? Це слово виписане золотими буквами значить Аллаг, себто Бог.

Кажучи це показав сильно забруднений лист, який добув з оксамитного перфумованого гаманця.

— Як довго був ти в Єгипті? — спитав Темін.

— Шість тижнів.

І мандрівник почав описувати все — від кедра до гиссону.

Сен Клер вийшов майже негайно після його приходу і поїхав у напрямку своєї хати, на село. Рвачкий біг його коня, що гнав ускач, не дав йому змоги стежити за бігом своїх думок. А проте він почував неясно, що його щастя на цьому світі

*) Туссен Микола Шарле, франц. рисівник і літограф, що вславився військових сцен і типів. (1792-1846).

**) Лямартін (1790-1869) великий франц. поет і політик, якого заголовок згаданого твору є „Поетичні роздумування“ (Méditations poétiques).

знищене на віки і що він міг мати за це претенсії хіба до одного небіщика і до одної етрурійської вази.

Приїхавши до хати він кинувся на канапу, де напередодні він так довго і з такою насолодою аналізував своє щастя. Найбільше леліав він пестливу думку, що його любка не була такою жінкою як інші, що вона ніколи ще не кохала і не могла би кохати нікого іншого, крім нього. Нині ця гарна мрія щезала перед сумною та жорстокою дійсністю. „До мене належить гарна жінка — ось і все. Вона — інтелігентна; і тому тим більша її вина, що могла кохати Массінія!... Правда, що тепер вона кохав мене.. з усієї душі... як вона вмів кохати. Бути предметом такого самого кохання, як був Массіні!... Вона пішла за моїми клопотами, моїми примхами, моєю настирливістю. Та я помилився.. Між нашими двома серцями не було симпатії. Массіні чи я — для неї байдуже. Він — гарний і вона кохав його за його красу. Я забавляю інколи даму, і „добре! — сказала вона собі — кохаймо Сен-Клера, коли тамтой помер! а коли Сен-Клер умре або знудить мене, тоді побачимо.“

Твердо вірю, що чорт підслухує крадькома біля нещасливого, який так себе замучує. Ворог людей забавляється таким видовищем; а коли жертва почуває, що її рани зачиняються, чорт стоїть на те, щоби їх знову відкрити.

Сен-Клер немов би чув голос, який шепотів йому над ухом:

Що за ввіймова честь
Бути наслідником...

Встав з місця і поглянув диким зором докочала себе. Яким би він був щасним, якби мав когось у цій кімнаті! Він напевне роздер би його.

Годинник вибив вісім годин. Пів на дев'яту їде на нього графиня. Якби він пропустив ці відвідини! „Точно беручи навіщо відвідувати любку

Массінія?“ Він поклався знову на канапу та заплющив очі. „Хочу спати“, сказав собі. Пів хвилини лежав непорушно, потім підскочив у весь ріст і побіг до годинника поглянути, чи багато минуло часу. „Якби я хотів, щоби вже було пів на дев'яту! — подумав. Тоді було би за пізно вибиратись“. У глибині серця він не почував сміливости залишитись у хаті; хотів мати претекст. Хотів би лежати сильно недужим. Прохожувався по кімнаті, сів, узяв книжку і не міг прочитати ні складу. Сів перед фортеп'яні і не мав сили відчинити його. Почав свистати, глядів на хмари і хотів порухати тополі перед своїми вікнами. Врешті вернувся поглянути на годинник і побачив, що не міг прогаяти більше часу як три хвилині... „Я не можу стримати свого кохання — крикнув скрегочучи зубами та тупотнувши ногою — вона володіє мною і я її раб, такий самий як Массіні був передімною! Щож! нікчемнику! слухай, коли не маєш стільки сміливости, щоби розірвати ланцюг, який ненавидиш!“

Вхопив капелюх і прожогом вийшов.

Коли якась пристрасть пориває нас, ми чуємо в своєму себелюбстві деяку потіху, коли на свої слабощі глядимо з висоти своєї гордості. „Я — слабкий, це правда, — кажемо собі — але якби я захотів!“

Повільною ходою він ішов по стежці, що бігла вверх до воріт парку і здалека бачив білу постать, якої обриси виступали виразно на темній тлі деревини. Вона маяла хусткою, немов би хотіла дати йому який знак. Його серце билось сильно, ноги тремтіли. Він не мав сили, щоби промовити і став таким боязким, що дрякався, щоби графиня не прочитала його поганого настрою з його обличчя.

Він узяв її руку простягнену до нього і поцілував її в чоло, тому, що вона впала на його груди. І пішов за нею мовчки, аж до її помешкан-

ня, ледве придушуючи зітхання, які, як здавалось йому, повинні були розсадити його груди.

Одинока свічка освічувала будуар графині. Обов'язки. Сен-Клер звернув увагу на зачіску своєї приятельки: у волоссі була єдина рожа. Напередодні він приніс її гарну англійську гравюру — княжну Портланд на підставі Лвслі (вона мав там таку зачіску) і сказав лише ось-що: „Я волію цю просту рожу, ніж твої штудерні зачіски“. Він не любив клейнодів і мав такі самі погляди як той лорд, що казав брутально: „як жінка прибереться, а кінь в попону одягнеться — сам чорт не розбереться“. Коли попередньої ночі Сен-Клер бавився шнуром перел графині (бо коли розмовляв, усе мусів щось держати в руках), він сказав; „Клейноди в добрі тільки на те, щоби ховати хиби. Але ти, Матильдо, занадто гарна, щоби їх носити“. І цього вечора, графиня, зберігаючи в своїй пам'яті навіть найбайдужніші слова, стягнула зі себе перстені, нашійники, ковтки та браслети.

У жіночій туалеті він звертав у першій мірі увагу на черевики, і як багато інших муштин, мав щодо цього свої забаганки. Перед заходом сонця впала велика злива. Трава була ще зовсім мокра, а проте графиня ходила по вогкім травнику у шовкових панчішках і черевичках з чорного оксамиту... Вона-ж могла занедужати...

— Вона мене кохає — сказав собі Сен-Клер.

І він зітхав сам над собою та над своїм божевіллям, глядів на Матильду мимохіть усміхаючись, роздвоений у душі між поганим настроєм і приємністю бачити гарну жінку, яка хотіла йому подібатись тими всіма дрібничками такими дорожчими для кохаючих.

А сяєче обличчя графині, що висловлювало почування кохання змішане з маніжливою злобою, робило її ще симпатичнішою. Вона добула щось

з лякової японської скриньки, а простягнувши ручку з зачиненою жменю сказала:

— Минулого вечора я зіпсувала твій годинник. Ось він — направлений.

Вона передала йому годинник і гляділа на нього одночасно ніжно та збитошно, кусаючи свою нищу губу, немов би стримуючись від сміху. Боже мій! які гарні були її зуби! як вони сяли білиною на гарячій рожевій її уст! (Мущина має дуже дурний вид, коли приймає холодно пестоці гарної жінки).

Сен-Клер подякував їй, узяв годинник і хотів уже покласти його до кишені, як вона докинула:

— Поглянь-же на нього, відчини і перевір, чи добре направлений. Ти — такий учений, зі скінченою Політехнічною школою, ти повинен подивитись на це.

— О! я так слабо розбираюсь у цьому — відповів Сен-Клер.

І він одчинив покришку годинника, розсіяний. Яке було його зачудовання! на другім боці покришки був намальований мініатюрний портрет пані Курсі. Чи можна бути ще надутим? Його чоло прояснилось. Він не думав більше про Массінія. Він пригадав собі тільки те, що був поруч чарівної жінки і що ця жінка кохала його до нестями.

„Жайворонок — вістун ранньої зорі“ починав співати і довгі повісма блідого світла переорювали хмари на сході. У такий час Ромео прощався з Джуліеттою; це клясична пора розстання всіх любків.

Сен-Клер стояв перед печею, з ключем від парку в руках, з очима вдивленими уважно в етрурську вазу, про яку ми вже згадували. На дні душі він скривав ще жаль супроти неї. Одначе був

у дсбрім настрою і в його голові брала верх дуже проста думка, що Темін міг брехати. Коли графиня окутувала собі голову шалем, хочючи відвести його аж до воріт парку, він постукав ніжно ключем у ненавидну вазу, за кожним разом сильніше, так, що здавалось ось-ось розібе її на дрібні кусні.

— Боже мій! уважай! — крикнула Матильда — ще розібш мою гарну етрурійську вазу!

І вирвала йому ключ з руки.

Сен-Клер був сильно невдоволений, але здався на долю. Відвернувся плечима до печі, щоби не піддатись спокусі і відчинивши годинник почав приглядатись портретові, який саме одержав у дарунку.

— А хто малював це? — спитав.

— Пан Р. — знаеш, той, з яким познайомив мене Массіні. (Массіні, від часу своєї подорожі до Риму, відкрив у собі вибагливе зрозуміння для красного мистецтва і став Меценатом усіх молодих артистів). На мою думку цей портрет справді подібний до мене, хоча трохи підлесний.

Сен-Клер мав охоту шпурнути годинником до стіни, а тоді було би його вже важко направити. Він стримався і сховав його до кишені. Пізніше, побачивши, що вже дні, вийшов з хати, благаючи Матильду, щоби його не проводила. Хуткою ходою перейшов парк і миттю опинився сам на полі.

— Массіні! Массіні! — кричав він у скажености, яку душив у собі — чи вічно буду надібувати тебе!.. Нема сумніву, що маляр, який зробив цей портрет, раніше намалював такий другий для Массінія!.. Який я був дурень! Чи я міг вірити хоч на мить, що мене кохали з такою самою силою як я... і то тому, що вона кладе в зачіску рожу і не носить клейноді!.. вона має їх повну шафку... Массіні не глядів на жіноче вбрання, за те любив дуже клейноди!.. Вона має добру вдачу... це правда... нічого й казати... Вона вмів приноровитись до смаку

своїх любків. До сто чортів! Я волів би стократно, щоби вона була куртизаною і віддавала себе за гроші. Я міг би бодай вірити, що вона мене кохає, бо в мою любкою, хоча я не плачу їй за це.

Небавком инша думка, ще сумніша, виринула в його голову. За кілька тижнів мала скінчитись жалоба графині. Сен-Клер мав з нею одружитись, коли тільки мине рік її вдовиного стану. Він обіцяв їй це. Обіцяв? Ні Він ніколи про це не розмовляв. Але такий був його намір і графиня його розуміла. Для нього це мало значіння присяги. Напередодні він віддав би престол, щоби приспішити мент, коли зможе прилюдно признатись до свого кохання. Тепер він тремів на саму думку, що може звязати свою долю з давньою любкою Массініа.

— А проте я повинен це зробити! — казав він собі — і зроблю. Вона, бідолаха, думала певне, що я знаю про її минулу історію. Вони-ж кажуть, що це було публичною тайною. А крім цього вона мене не знає.. Вона мене не в силі зрозуміти. Вона гадає, що я кохаю її тільки так само як кохав її Массініа.

Тоді він казав про себе, не без гордощів:

— На протязі трьох місяців вона зробила мене найщаснішим з людей. Це щастя зовсім варта того, щоби за нього принести в жертві все своє життя.

Він не поклався спати, а їздив верхом по лісі весь ранок. В одній алеї у лісі Верієр, побачив мушину на гарнім англійським коню; той почав його здалека кликати по іменню і миттю порівнявся з ним. Це був Альфонс Темін. У такому настрою, в якому був Сен-Клер, самотність в виімково приемною і тому зустріч з Теміном змінила поганий його настрій у здушений гнів. Темін не запримічував цього або мав злобну привмність робити йому навсупор. Він балакав, сміявся та жартував, не добачуючи, що не одержує відповідей. Сен-Клер, побачивши одну вузьку алею, віхав туди

мерщій, у надії, що цей настирливець не поїде за ним. Але помилився; настирливець так легко не випускав своєї добичі. Темін також повернув уздечку та прискорив ходи, щоби порівнятись зі Сен-Клером і вигідніше продовжувати розмову.

Я сказав уже, що алевя була вузька. Два коні могли ледве йти поруч себе. Тому нічого незвичайного не було в тому, що Темін хоча був дуже добрим їздцем, проїзжаючи поруч Сен-Клера, зачипив за його ногу. Цей, дійшовши у своїй люти до крайности, не міг довше заволодіти собою. Він піднявся в стременах і вдарив сильно тростинкою по ніздрях коня Теміна.

— Що до біса з вами, Августе? — крикнув Темін. — Завіщо бете мого коня?

— Чого ви за мною тягнетесь?! — відповів Сен-Клер страшеним голосом.

— Чи ви зіхали з глузду, Сен-Клере? Чи забули до кого звертаєтесь?

— Знаю добре, що до чванька.

— Сен-Клере!... мені здається, що ви здуріли... Слухайте: завтра ви попрохайте вибачення або надолужите мені за це грубіянство.

— Отже до завтра, добродію.

Темін стримав свого коня; Сен-Клер підігнав свого, і хутко щез у лісі.

У цей самий мент почував себе вже спокійнішим. Він мав слабість до віри в передчуття. Думав про те, що завтра його вбють і що це буде саме найкраща розв'язка його становища. Провести ще одну днину; а завтра — вже ні хвилювань, ні мук. Вернувся до хати, вислав свого служачого з білетом до полковника Боже, написав кілька листів, відтак пообідав з апетитом і точно в пів на дев'яту находився при малій хвіртці парку.

— Що таке з тобою нині Августе? — питала графиня. — Ти дивно веселий, а проте не в силі

розсміяти мене всіма своїми жартами. Вчора тив був такий надутий, а я така весела! Нині ми помінялись ролями. Голова болить мене страшенне.

— Моя красуне-приятелько... признаюсь, що вчора я був дуже нудним. Але нині я був на проході, зробив руханку, почуваю себе чудово.

— А я встала пізно, спала дуже довго і мала томлячі сни.

— Ах, сни! Чи ти віриш у сни?

— Що за дурниці!

— А я вірю.. пібуюсь з тобою об заклад, що твій сон заповідав якусь трагічну подію.

— Мій Боже! Я ніколи не пригадую своїх снів. А втім... я пригадую собі... я бачила в сні Массінія... ось і бачиш, що не було нічого дуже приємного.

— Массіні? А я гадав, що навпаки: що тобі було дуже приємно знову його побачити..

— Бідний Массіні!

— Бідний Массіні?

— Августе! прошу тебе, скажи мені, що з тобою нині вечір? У твоїм усміху є щось диявольського. Так, немов би ти глузував сам зі себе.

— Ох! тепер ти ставишся до мене так самокепсько як твої приятельки, старі вдови.

— Що-ж! правдою є те, що ти Августе мав нині такий вид, як прибиравеш його супроти людей яких не любиш.

— Ех, ти, погане сотворіння! залиши це... і подай мені руку..

Він поцілував її руку з іронічною елегантністю і вони гляділи собі вперто в очі довгу хвилину. Сен-Клер спустив очі перший, з окликом:

— Як важко жити на цьому світі не зєднавши собі слави злої людини! Треба би хіба розмовляти завсіди лише про погоду та лови, або заводити дискусію з вашими старими приятельками про фонди в їх добродійних комітетах.

Він узяв папір, що лежав на столі.

— Ось рахунок від твоєї прачки. Мое золотко! балакаймо ось про це... тоді не скажеш, що я — злий.

— Ти, Августе, справді дивуєш мене...

— Цей правопис нагадує мені один лист, який я найшов нині вранці. Мусиш знати, що я по-рядкував нині свої папери, бо вряди-годи люблю лад. До речі: я найшов один любовний лист від одної швачки, в якій я кохався маючи шістнайцять літ. Вона писала кожне слово дуже питомим способом і завжди найскладнішим. Її стиль варта її правопису. Отже, зваживши, що я був тоді молодим джигуном, я вважав негідним своєї особи мати любку, яка не пише як пані Севінів.*) Я раптово покинув її. Нині прочитуючи її лист, я побачив, що ця швачка мусіла мене справді кохати.

— Гарно! жінка, як ти утримував!

— Ще й величаво: — за пятьдесят франків місячно. Але мій опікун не давав мені надто щедрої пенсії, бо казав, що молодий чоловік, який має гроші, запропащує себе та інших.

— А що сталося з цією жінкою?

— Чи я знаю?! Імовірно вмерла в шпиталі.

— Августе... Якби це була правда то ти не казав би цього так безжурно.

— Коли вже мушу сказати правду: — вона вийшла заміж за „порядного чоловіка“... А коли я став повнолітним, я дав їй мале віно.

— Який ти добрий!... Навіщо-ж ти хочеш псудабати на злого?

— Ох! я дуже добрий!.. Чим більше думаю, тим більше приходжу до пересвідчення, що ця жінка кохала мене дійсно... Та тоді я не вмів добачати правдивого почування під смішною формою.

*) Маркіза Де Севінів (1626—1696) французька письменниця, славна зі своїх чудових „Листів“, які писала до своєї дочки.

— Ти повинен був принести мені цього листа. Я не була би заздрою... Ми, жінки, маємо більше такту як ви, і ми пізнаємо, як стій, зі самого стилю листа, чи автор в щирій, чи може прикидається упристрасти, якої не відчуває.

— А проте скільки разів ви попадаєте на вудку дурнів або джигунів!

Підчас розмови він приглядався етрурійській вазі і в його очах та голосі було щось лиховісного, чого Матильда зовсім не запримітила.

— Добре-добре! ви, мушчини, всі хочете мати славу Дон Жуанів. Уявляєте собі, що водите нас за ніс, а тимчасом ви находите часто лише „донни Жуани“ ще хитріші за вас.

— Розумію, що ви, мої пані, своїм вищим розумом, знюхаєте дурня на милю здалека. Тому й не сумніваюсь, що наш приятель Массіні, який був дурнем і джигуном, помер непорочним і мучеником.

— Массіні? Алеж він не був занадто дурним. А зрештою існують ще дурні жінки. Мушу тобї оповісти одну історію про Массінія... Та скажи, чи я вже тобї її не оповідала?

— Ні, ніколи — відповів Сен-Клер тремтучим голосом.

— Массіні вернувшись з Італії, закохався в мене. Мій муж знав його; він представив мені його як людину інтелігентну та вибагливу. Вони були немов би сотворені один для одного. Массіні спочатку не відступав від мене — даровував мені акварелі, будім-то свої, а які купував у Шрота, балакав про музику та малярствѣ з такої висоти, що можна було бавитися. Раз прислав мені неімовірного листа. Між иншим казав, там, що я є найчеснішою жінкою в Парижі і... тому він хоче стати моїм любком. Я показала листа моїй своячці Юлії. Ми були тоді обі великі пустуні і рішили зробити йому збитка. Одного вечора було в нас трохи гостей, а між ними й Массіні. Моя своячка каже до

мене: „Прочитаю тобі лист з освідчинами, які я одержала нині вранці“. Бере лист і читає його, регочучись... Бідний Массіні!

Сен-Клер упав навколішки і крикнув з радощів. Він ухопив руку графині і вкрив її цілунками та слізьми. Матильда не могла вийти з дива, гадаючи, що він у памороках, нездужає. Сен-Клер ледве промовив стільки: „Вибач мені! вибач!“ Нарешті встав. Сяв увесь. У цій хвилині він був щасливішим, як у той день, коли Матильда сказала йому вперше: „кохаю тебе“.

— Я найбільше безглуздий і злочинний з усіх людей — крикнув — від двох днів я підозріваю тебе. . і я не пробував звернутись до тебе за розясненнями...

— Ти мене підозривав... І в чому-ж це?

— Ох! я падлюка!... Мені сказали, що ти кохала Массінія і...

— Массінія!...

І вона почала сміятись. Та зараз сказала вже поважно:

— Августе! і ти міг бути настільки нерозумним, що ходив з такими підозріннями і настільки лицемірним, що скривав їх передімною!

В її очах завернулась сльоза.

— Благаю тебе, вибач мені.

— Якже-ж тобі не вибачити, любий друже?... Та спершу дозволь мені присягнути...

— Ох! я вірю тобі, вірю, не кажи нічого.

— Та, Боже мій! що могло дати тобі привід підозрівати таку неімовірну річ?

— Нічого, нічого.. Крім моєї клятої голови... і бачиш отої етрурійської вази, про яку я знав, що її дав тобі Массіні!...

Графиня склала руки з дива. Потім зареготалась:

— Моя етрурійська ваза! моя етрурійська ваза!

Сен-Клер сам не міг стриматись від сміху, а

втім: великі сльози скапували по його лицівках. Він ухопив Матильду в обійми і сказав до неї:

— Не пущу тебе, заки мені не вибачиш.

— Але-ж я вибачаю тобі, навісноголовий! — сказала вона, ніжно його цілючи. — Завдяки тобі я нині дуже щаслива: я вперше бачу, як ти плачеш, а я гадала, що ти не плачеш ніколи.

І варвавшись з його обіймів, ухопила етрурійську вазу, розбиваючи її об підлогу на тисячу куснів. (Був це рідкий, ще невідомий твір мистецтва. На вазі була намальована трьома фарбами боротьба Ляпіта з Кентавром).

Сен-Клер почував себе кілька годин одним з найбільше засоромлених і найщасливіших людей.

— Отже — спитав Рокантен полковника Боже, зустрічаючи його вечір у Тортонія*) — чи ця новина правдива?

— Аж занадто, мій дорогий, — відповів полковник сумно.

— Оповідajte-ж мені, як це трапилось.

— Добре, ах! Сен-Клер почав мені казати, що він не мав рації, але що хоче видержати воюнь Теміна, заки попрохав в нього вибачення. Я міг його за це хіба похвалити. Темін хотів, щоби жереб рішив, хто мав стріляти перший. Сен-Клер домагався, щоби стріляв Темін. Темін стрілив: я побачив як Сен-Клер зачеркнув своїм тілом коло і впав трупом. Я запримітив уже в численних випадках як жовніри влучені кулею так дивно обертались безпосередно перед смертю.

— Це справді незвичайне — сказав Рокантен. — А що-ж зробив Темін?

— О! те, що в такім випадку й личить. З жалем тріснув пістолетом до землі. Шпурнув ним так сильно, що аж курок зломився. Це англійський

*) Відома у свій час париська каварня.

стістоlet з Мантони; не знаю, чи він зможе знайти в Парижі рушникаря, який умів би таку річ направити.

Графиня повні три роки не бачила нікого. Зимую та літом, вона мешкала у своїй віллі на селі, ледве виходячи з кімнати, з одинокою муляткою, яка знала про її роман з Сен-Клером і до якої вона не промовила більш як двох слів на день. Після цих трьох літ, її сестрінниця Юлія вернулась з довгої подорожі. Коли вона силою відчинила двері її хати, застала там бідну Матильду, таку худошаву та бліду, що здалось їй: бачить трупа тої жінки, яку лишила гарною та повною життя. З великими труднощами вдалось їй витягнути з цього сховища і повезти зі собою до Гієр. Графиня сиділа там ще три-чотири місяці, а відтак умерла на грудну недугу, спричинену домашніми турботами — як казав лікар М..., який лікував її.

ВЕНЕРА з ІЛЬ

*Πλεὺς ἦν δ' ἔργῳ, ἔστω δ' ἀνδρίας
καὶ ἤπιος, οὕτως ἀνδρείος ὦν.*

ΛΟΥΚΙΑΝΟΥ ΦΙΛΟΦΕΥΔΗΣ.

Я була ласкава, нехай і муж буде лагідний, хоча він такий мужний.

Я сходив з останнього горбка косогору Канігу, і хоча сонце вже зайшло, я міг доглянути ще на рівнині хатини містечка Іль, куди я йшов.

— Ви знаєте певне — кажу до Каталюнца, що від попереднього дня був моїм провідником — де мешкає пан Пейрегорад?

— Чи знаю! — крикнув. — Знаю його хату як власну; і якби не було так темно, я показав би вам її. Це найгарніша хата в Іль. Він має гроші, пан Пейрегорад, го-го! ще й женить свого сина з багатшою як він сам.

— А скоро буде це подружжя? — питаю.

— Скоро! може вже й скрипаків замовили на весілля. Може нині вечір, завтра, позавтра, чи я там знаю! Воно буде в Пюгаріг, бо панич жениться з панною Пюгаріг. І гарне-ж воно буде!

Я звертався до пана Пейрегорада з поручення мого приятеля П. Він сказав мені, що Пейрегорад є дуже освіченим дослідником старовини і незвичайно чемним. Він покаже мені всі руїни на десять миль довкола. Тому-то я рахував на його поміч, щоби оглянути околицю Іль, яка, як я знав, має

чимало стародавніх і середовічних пам'яток. Подружжя, про яке я почув тут уперше, псувало всі мої пляни.

Попаду туди як курка в борщ — кажу собі. Але на мене там ждуть; коли приятель П, уже повідомив про мене то слід явитись.

— Побиймось об заклад, пане — каже мій провідник, коли ми були вже на рівнині — за одну цигару, що я вгадаю, що ви будете робити у пана Пейрегорада?

— Що-ж! — відповідаю, передаючи йому цигару — це не так дуже важко відгадати. У такій порі, коли хтось зробив шість миль по Канігу, найважливіша справа: повечеряти.

— Це правда, але завтра?... Я заложився би, що ви приїхали до Іль, щоби побачити божицю. Я відгадав це зараз, коли побачив, що в Серрабоні ви відрисовували ікони святих.

— Божицю! яку божицю?

Це слово прокинуло мою цікавість.

— Якже? невже-ж вам не оповідали в Перпінан як пан Пейрегорад віднайшов у землі божицю?

— Хочете сказати: камяну статую або глиняну?

— Ні... Хоча й так: з міді... о! було би з чого наробити грошей! А важить вам як церковний дзвін. Найшли ми її глибоко в землі, під оливним деревом.

— То ви також були присутні при цьому?

— Егеж. Так Пейрегорад каже нам, якось два тижні тому, мені і Івансі Коль, щоби викопати з корінням старе оливне дерево, що померзло минулого року, бо рік, як знаєте, був дуже поганий. І ось при праці, Іван Коль, розмахавшись, як негримне мотикою, а я чую: бі-ім... якби вдарив по дзвоні. А це що таке? питаю. Копавмо і копавмо далі, аж нараз визирає якась чорна рука, немов мерця, що вилізав з землі. Взяв мене страх. Іду до пана і кажу йому: Під оливкою, пане, в небіщики!

треба покликати отця пароха. — Які небішки? — каже. Йде зі мною і ледве побачив руку, кричить: Антик! антик! Можна було подумати, що знайшов скарб. Хапав за мотику, а далі й порпає руками, метушиться так, що напрацювався майже стільки, що нас двох.

— Що-ж у решті ви нашли?

— Велику чорну жінку, до половини, вибачте паночку за слово, голу, всю мідяну. Пан Пейрегород сказав нам, що це божище з поганських часів... щось за Карла Великого, чи як!

— Уже розумію... Якась Мати Божа з бронзи, зі знищеного монастиря.

— Мати Божа? аякже!... Вже я би її пізнав, якби це були Мати Божа. Кажу-ж вам, що це — божище: вже з самого виду видко. Дивиться на вас великими білими очищами... Неначе хоче в душу вам залізти. Коли чоловік дивиться на неї, мусить спустити очі.

— Білі очі? Вони певно івкрустовані в бронзі. Це буде мабуть якась римська статуя.

— Римська, так-так! Пан Пейрегород каже, що римська. О, бачу зараз, що ви такі самі вчені як він.

— Чи вона ціла, добре збережена?

— Еге-ж, нічого їй не бракує. Вона ще гарніша і краще вироблена як бюст Людвика-Пилипа, що стоїть перед мійською радою з помальованого гипсу. Та з усім тим лице тої божиці мені не по-нутру. Вона виглядає дуже лиха... і в лихою.

— Лиха? Якеж лихо вона вам учинила?

— Не якраз мені... але побачите. Ми старались на всі заставки поставити її на ноги, і пан Пейрегород, чесна душа, також тягнув линву, хоча не мав більше сили як курча! З великою бідою поставили ми її просто. Беру кусень черепянки, щоб підложити під неї, аж тут бевх! вона паде го-

рілиць усім своїм тягарем. Кричу: Позір! та вже було за пізно, бо Іван Коль не мав часу сховати своєї ноги...

— І поранила його?

— Зломала йому бідну ногу як тичину! Добісової мами! коли я це побачив, лють мене схопила. Хотів я розбити цю божицю мотикою, але пан Пейрегорат стримав мене. Дав він гроші Іванові Коль, який як не як, лежить уже два тижні в ліжку від часу як це трапилось. Лікар каже, що ніколи вже цією ногою не буде ходити так само як другою. Аж жаль збирає! він був наш найкращий бігун і після нашого панича найліпший грач у мячик. Зажурився-же тим пан Альфонс Пейрегорат, що аж страх! адже Коль грав завжди разом з ним. Було на що дивитись, як вони відкидали собі мячики: паф! паф! — так, що ніколи й не торкнулись землі.

Серед такої гутірки ми дійшли до Іль, і я небавком станув перед паном Пейрегоратом. Був це старичок ще в силі віку та моторний, випудрований, з червоним носом, з весело-жартливим видом. Заки він відчинив лист від пана П., посадив мене за щедро накритий стіл і представив мене своїй жінці та синові, як славного археолога, що має добути Руссійон*) зі забуття, в якому залишили цю країну байдужі вчені.

Заїдаючи якнайсмашніше — бо ніщо не дає кращого апетиту як свіже гірське повітря — я приглядався своїм господарям. Я вже згадав про пана Пейрегората; мушу ще додати: ходяча жвавість. Балакав, їв, вставав, бігав до своєї бібліотеки, приносив мені книжки, показував репродукції, наливав чарку — ні двох хвилин не встояв супокійно. Його жінка трохи занадто огрядна — як усі Каталянки після сорокового року — видалась мені за-

*) Стародавня французька провінція, нині департамент у східних Піренеях, — славна в вин.

скорузлою провінціалкою, що дбає тільки про господарство. Хоча вечора могла би вистарчити щонайменше для шести осіб, вона бігала до кухні, казала різати голуби, смажити ка-зна-що і відчиняла не знати скільки баньок з конфітурами. Стіл миттю був завалений полумисками та пляшками, і я напевне вмер би від нестравности, якби я тільки був покушав усе, що передімною ставили. При кожній страві, коли я відмовлявся, повторялась нова принука. Боялись, що я буду почувати себе недобре в Іль. На провінції в так мало ріжноманітності, а Парижане такі вибагливі!

Коли родичі вештались сям і там, пан Альфонс Пейрегорад сидів увесь час непорушно як стовп. Це був двацятьшестилітній молодець, високого росту, з гарними та правильними рисами, але з обличчям без вислову. Його ріст та атлетична будова розяснювали вповні славу невтомного грача в мяч, яку він придбав собі в околиці. Цього вечора він мав на собі елегантний одяг, якби знятий з останнього „Журналу Мод“. Та я мав вражіння, що він почував себе ніяково у своєму убранні; сидів в оксамитнім комірі як кілок і обертався тільки цілим тягарем свого тіла. Його грубі, загорілі руки та короткі нігті дивно відбивали від його вбрання. Це були руки хлібороба, що вилазили з під рукавів чепуруна. Зрештою, дарма, що оглядав мене від голови до п'ят з великою цікавістю як зразок Парижанина, він забалакав до мене на протязі всього вечора тільки єдиний раз і то на те, щоби спитатись, де я купив ланцюжок від свого годинника.

— Ах! дорогий госте — сказав до мене пан Пейрегорад під кінець вечері — ви є в мене і належите до мене. Я не випущу вас, заки не побачите все те цікаве, що маємо у себе в горах. Ви мусяте добре пізнати Руссійон і віддати йому справедливість. Ви навіть не підозріваєте всього, що

ми вам покажемо. Памятники фенікійські, кельтійські, римські, арабські, византійські — побачите все, від кедра до гіссопу. Заведу вас скрізь і не дарую вам ні одної цегли.

Він мусів перестати, бо хопив його кашель. Я скористав з цієї хвилини, щоби йому відповісти, що мені незвичайно прикро перешкаджати йому у такий важливий момент для його родини. Якщо він зволить допомогти мені своїми цінними порадами щодо намірених прогульок, то я міг би, не турбуючи його...

— Ах! ви маєте надумці подружжя цього хлопця — перебив він мені крикливо. — Це дрібниця, яка скінчиться позавтра. Ви будете з нами на весіллі, в родиннім гуртку, бо молода в жалобі по тітці, яка лишила їй мавток. Тому не буде ніякої забави і ніякого балю... А шкода... ви посадили би як танцюють наші Каталюнки... Вони — гарні, і можей вас закортіло би піти за прикладом Альфонса. Кажуть, що одно подружжя наводить інші... У суботу, коли молодята будуть після шлюбу, виберемось у дорогу. Вибачте, що понудитесь на провінціяльнім весіллі. Для Парижанина пересиченого забавами... ще й весілля без балю! Одначе побачите молоду... молоду... побачите яка це красуня! Та ви — людина поважна і не дивитесь на жіноцтво. Я маю для вас щось кращого. Щось вам покажу!.. Приготовляю для вас на завтра неабияку несподіванку.

— Мій Боже — кажу — важко мати у своїй хаті скарб, щоби про нього люде не знали. Здається, що я догадуюсь, яку це несподіванку ви приготовляєте мені. Коли маєте надумці свою статую, то моя цікавість ще збільшилась і я настроєний на тон подиву, на підставі її опису, який чув я від свого провідника.

— Ах! він казав вам про божицю... бо так називають мою гарну Венеру Тур... Але не хочу вам

казати нічого. Завтра в білий день ви побачите її і скажете мені, чи маю рацію, вважаючи її архитвором. Далєбі! ви не могли приїхати в кращу пору! Є там надписи, які я, бідний недоук, розяснюю по своєму... але париський учений!.. Ви певне будете сміятись з мого розбору... бо я приготсвив меморіял... я, у власній особі... старий провінціяльний дослідник бувальщини... кинувся.. Хочу пустити друком багацько річей... Якщо ваша ласка прочитаєти і поправити, то я міг би сподіятись... Наприклад: я дуже цікавий знати, як ви переклали би такий надпис на підніжку статуї: CAVE... Але ні! ще нічого не хочу питатись вас! До завтра! Нині ні слова більше про Венеру!

— Ти маєш рацію — каже його жінка — що кінчиш уже з цією божицею. Ти повинен зміркувати, що перешкаджаєш гостеві їсти. Чейже добродій бачив багато гарніші статуї в Парижі, як твоя. У Туїльрі*) в їх на тузини і також у бронзі.

— Ось тобі й на! ох! несвідомосте, свята несвідомосте провінції! — перебив пан Пейрегорад. — Рівняти чудовий антик до млявих різьб Кусту!**

Як легковажно про богів

Моя хозайка собі каже!

Чи ви знаєте, що моя жінка хотіла, щоби я перетопив свою статую на дзвін для нашої церкви? Бо була би його хрещеною мамою. Пане! архитвір Мирона!

— Архитвір! архитвір! вона зробила гарний архитвір! зломала чоловікові ногу!

— Жінко! бачиш — сказав пан Пейрегорад з пересвідченням, простягаючи до неї свою праву ногу в шовковій мінливій паньчосі — якби моя Венера зломала мені оцю ногу то я не жалував би цього.

*) Стародавня палата французьких королів.

**) Прізвище трьох славних французьких різьбарів: Миколи (1658-1733), найславнішого — Пійома батька (1677-1746) і Пійома сина (1716-1777).

— Мій Боже! Чоловіче, якже ти можеш таке казати! Слава Богу, що тому парубкові краще... А я, як собі хочеш, не можу насилувати себе, щоби поглянути на статую, яка є причиною такого нещастя. Бідний Коль!

— Ранений Венерою, прошу вас, — сміявся грубо пан Пейрегорат — і ще шалапун нарікає:

Veneris pes graemia poris

Кого-ж не зранила Венера?

Пан Альфонс, який розумів по французькому краще як латину, підморгнув до мене зі зрозумінням, буцім-то хотів спитати: А ти, Парижанине, розумієш?

Вечера скінчилась. Я вже від години не їв більше. Я був утомлений і мені не вдавалось скрити частих позіхань, які проривались. Пані Пейрегорат перша звернула на них увагу і висловила думку, що пора йти спати. Тоді почались нові вибачення за поганій нічліг, який матиму. Не буде мені як у Парижі! На провінції так невигідно! Одначе Русійонцям треба вибачити. Я даремне заперечував, кажучи, що після гірського проходу, навіть на вязанці соломи спав би солодко — в мене все ще прохали вибачення для бідних селях, якщо вони не приймають мене так добре, як собі цього бажали би. Врешті пішов я на поверх, у тваристві папа Пейрегорода, до кімнати призначеної для мене. Сходи, з горішними деревляними ступіннями, виходили на середину коридора, звідки був вхід до кількох кімнат.

— Праворуч — сказав мені господар — є псмешкання призначене мною для моєї майбутньої синові. Ваша кімната є на протилежнім кінці коридора. Ви розумієте добре — сказав він тоном, яким хотів підкреслити дотеп — що новоженців треба залишити самих. Ви є на однім кінці хати, вони на другім.

Ми ввійшли до кімнати з добрим и меблями

де першим предметом, на якому спочив мій зір було ліжко, завдовжки на сім стіп ще й шість шириною і таке високе, що треба було стільця, щоби туди видрапатись. Мій господар, показавши мені, де є дзвінок, переконавшись на власні очі, що цукорничка була повна, а флякони з кольонською водою як слід поставлені на туалетці, і спитавши мене кілька разів, чи нічого мені не бракує, побажав мені доброї ночі і лишив мене самого.

Вікна були зачинені. Заки я роздягнувся, я відчинив одно вікно, щоби дихнути свіжим нічним повітрям, цілющим після довгої вечері. Напроти була Канігу, чудова в кожній порі, але цього вечера, коли її облило місячне сяєво видавалась мені найгарнішою горою в світі. Я подивляв кілька хвилин її незвичайні обриси і вже мав зачинити вікно, коли спустивши очі, побачив статую на педесталі, віддалену від хати на яких двацять сажнів. Вона стояла у кутику живоплоту, який відмежовував малий городець від великого, гладесенького чотирукутника, який, як я дізнався пізніше, був місцевою площею до гри в мяча. Цей ґрунт відступив громаді пан Пейрегорат під впливом настирливих прохань свого сина.

З такого віддалення важко мені було доглянути як стоїть статуя; я міг тільки зміркувати її висоту, яка, як мені здавалось, була приблизно на шість стіп. Саме тоді два сільські збитошники переходили через мячевий майдан, досить близько тину, підсвистуючи гарну русійонську арію: „Moptagnes regalades“. Вони зупинились, щоби поглянути на статую; один з них навіть почав голосно промовляти до неї. Він говорив по-каталянському, але я жив досить довго у Русійон, щоби те, що він казав менш-більше розуміти.

— Ах, ти злодійко сяка-така (Каталянський вислів був рішучіший). Ось де ти! То це ти зло-

змила ногу Іванові! Ех! якби ти була моя то я би тобі потилицю зломав!

— Ага! а чим? — сказав другий. — Вона-ж мідяна та така тверда, що Степан, пробуючи її надлупити, аж пилку зломав. Це мідь з поганських часів, твердша, як кат зна що.

— Якби я мав своє долото (це був здається шлюсарський челядник) то я видовбав би її великі білі очі так хутко як горіх з лущини. В них в більше як на п'ять франків сребра.

Вони відійшли на кілька кроків.

— Треба божиці побажати доброї ночі — сказав більший челядник — неждано зупиняючись.

Він схилився, мабуть, щоби піднести камінь. Я бачив як він замахнувся, чимсь кинув і негайно потім почув я дзенькіт бронзи. У цей самий мент челядник схопився рукою за голову, з болісним криком.

— Вона відкинула мені його! — крикнув.

І два збитошники побігли мерщій. Було ясне, що камінь відбився від металю і покарав ледаща за образу богині.

Я зачинив вікно щиро сміючись.

— Ще один Вандал покараний Венерою. Щоби всім тим, що нищать наші старі пам'ятники так порозбивало голову!

Висловивши таке милосерне побажання, я заснув.

Був уже повний день, як я прокинувся. Біля мого ліжка, з одного боку стояв пан Пейрегорад у домашнім халаті, а з другого служачий, висланий його жінкою, з чаркою чеколяди.

— Парижанине, ану, вставайте! Ось як виглядають столичні лінюхи! — казав мій господар, а я покvapно одягався. — Вже восьма година, а ви ще спите! Я на ногах уже від шести. Тричі вже вилазив сюди: підходив під ваші двері навшпиньки: — ні живої душі, ні знаку життя! У ва-

шім віці спати так довго це шкідливе. А ви ще не бачили моєї Венери! Гайда, пийте мерщій цю чеколяду... з Барцельони... правдива контрабанда... такої чеколяди й в Парижі нема. Підкріпіться, бо як станете перед мовою Венерою то не можна будете від неї відтягнути.

У пяти хвиликах я був одягнений, себто на половину оголений, зле застібнутий і з попеченими устами від чеколяди, яку я випив кипучу. Я зійшов до саду і станув перед чудовою статуєю.

Це була справді Венера, ще й незвичайної краси. Вища половина тіла була гола, — як звичайно у старовину змальовували великих богів; права рука піднесена до висоти грудей, звернена жменею до середини, три великі пальці випрямлені, два інші легко зігнені. Друга рука наближена до бедра піддержувала серпанок, що вкривав нищу частину тіла. Постава статуї нагадувала позу „Грача в морю“, відомого, не знати чому, під назвою Гермавікуса. Може різьбар хотів змалювати богиню як грає в морю.

У всякому разі неможливе бачити щось більше довершеного як тіло цієї Венери — м'якшого, розкішнішого як її обриси; чепурнішого та благороднішого як її серпанок. Я сподіявся побачити якийсь византійський твір, а бачив архитвір з найкращої доби різьби. Найбільше вражала мене чудова правдивість форм, немов би вони були відлиті з природи, якщо природа родила такі довершені зразки.

Волосся піднесене на чолі виглядало так, немов би колись було золочене. Мала голова, як майже в усіх грецьких статуях, легко нахилена наперед. А обличчя — ніколи не зможу висловити його дивної прикмети, типу неспорідненого не з одною античною статуєю, з тих, які памятаю. Не була це зовсім ота тиха та сувора краса грецьких різьбарів, які свідомо придавали всім рисам

має стат непорушності. Тут, навпаки, я здивований доглянув явний намір артиста висловити пустотливість, що межує зі злобою. Всі її риси були легко стягнені: очі трохи косі, уста в кутиках піднесені, ніздря дещо роздуті. На обличчю можна було вчитати погорду, іронію, жорстокість і одночасно неімовірну красу. В дійсності, чим довше було глядіти на цю чудову статую, тим більше ворушилось болісне почування, як така незвичайна краса може єднатись з повною безсердечністю.

— Коли першовзір взагалі існував — сказав я до пана Пейреграда — а я сумніваюсь, чи небо колинебудь створило таку жінку, то спочуваю дуже з її любками! Вона мусіла відчувати насолоду, коли доводила їх до смерті, внаслідок їх роспуки. Є щось жорстокого у вислові її обличчя, а проте я ніколи не бачив щось такого гарного. Це вся Венера до жертв своїх привязана*) задеклямував пан Пейреград, вдоволений з мого захоплення.

Цей вислів пекольної іронії збільшувався мабуть ще контрастом її очей інкрустованих сріблом і дуже блискучих, зі зелено-чорнявою патиною, якою час вкриває кожну статую. Ці блискучі очі творили деяку оману, що нагадувала дійсність, життя. Я пригадав собі те, що сказав мені мій провідник, що хто глядів на неї мусів спускати очі. Це було майже правдою, і я не міг заволодіти відрухом обурення на себе, почувачись сам дещо ніяково перед цією бронзовою фігурою.

— Тепер, коли ви вже все подрібно оглянули, мій дорогий товаришу по археології — сказав мій господар — пічнім, коли ваша ласка, науковий виклад. Що ви скажете про цей напис, на який ви ще зовсім не звернули уваги?

*) З Расіна „Федри“.

Він показав мені підставу статуї, де я прочитав такі слова:

CAVE AMANTEM

— *Quid dicis, doctissime?* — спитав він мене, затираючи руки. — Ану, чи не знайдемо значіння цього *cave amantem*!

— Що-ж, — кажу — є два значіння. Можна перекласти так: „Стережись того, хто тебе кохає, не довіряй любкам“. Та не знаю, чи в цьому значінні *cave amantem* було би доброю латинщиною. Бачучи диявольський вислів обличча цієї пані, я гадав би радше, що артист хотів остерегти глядача перед цією страшною красою. Тому я переклав би так: „Стережись, коли вона тебе кохає“.

— Г-м! — сказав пан Пейрегорд — так, таке значіння можна би прийняти... але вибачте, що я волюю перший перший переклад, з тим, що я його розвину. Чи ви знаєте любка Венери?

— Є їх багато.

— Так, але перший це Вулкан. Чи не хотіли цим написом сказати: „Не вважаючи на всю твою красу, твій вислів погорди — твоїм любком буде коваль, поганий кульга?“ Глибока наука, мій пане, для кокеток!

Я не міг стримати усмішки, настільки ця інтерпретація видалась мені силуваною.

— Латина зі своєю ядерністю це страшенна мова — висловив я погляд, щоби виминути потреби формально перечити мійому дослідникові старовини і я відступився на кілька кроків узад, щоби краще подивляти статую.

— Стривайте на мент, товаришу! — вхопив мене за руку пан Пейрегорд — ви всього не бачили. Є ще другий напис. Вилізьте на підставу і погляньте на праве рамя.

І поміг мені вилізти.

Небагато церемонившись, я вчипився за шию Венери, до якої я почав звикати. Я глядів навіть

на неї хвилину нахабно і ствердив, що вона зблизка ще більше злюща та гарніша. Відтак я запримітив, що на її рамени в вирізьблених кілька слів, як мені здалося: стародавньою курсивою. При великій допомозі бінсклів я прочитав склад за складом, а пан Пейрегорад повтаряв одночасно за мною кожне слово, потверджуючи його жестом і голосом. І прочитав я:

VENERI TVRBVL...
EVTYCHES MYRO
IMPERIO FECIT.

Після слова TVRBVL у першій рядку, було, здавалось мені, кілька букв затертих; але TVRBVL було незвичайно читке.

— Що це може значити? — спитав мене сяючий господар, хитро всміхаючись, гадаючи що я нелегко дам собі раду з цим TVRBVL.

— Є тут одно слово, якого ще не можу собі розяснити — кажу; — решта — легка. Евтихес Мирон склав цю жертву Венері, з її наказу.

— Знаменито. Але TVRBVL? що з цим зробите? Що значить TVRBVL?

— TVRBVL журить мене сильно. Шукаю даремне якогось відомого епітету Венери, що став би мені в пригоді. Стривайте!... що ви сказали би про TVRBVLENTA? Венера, що турбує, хвилює, бунтує... Бачите, що я весь час маю на думці її вислів злости. „Турбуюча“ „хвилкюча“ це не такий уже поганий епітет для Венери — докинув я скромно, бо сам не дуже був вдоволений своїм розясненням.

— Бурхлива Венера! бешкетлива Венера! Гей! невже-ж ви гадаєте, що моя Венера в з коршми? Дуже помиляєтесь, мій пане; це Венера з дсбрго товариства. Я розясню вам це TVRBVL.. Зі застереженням, що обіцяєте мені не поширювати мого відкриття, заки не видрукую свої розвідки. Бо, бачите слава цієї знахідки мені належить... Нарешті мусите нам, провінціальним бідолахам, полишити

кілька колосків, після вашого жнива. Ви панове вчені з Парижа, ви такі багаті!

З висоти педесталу, де я все ще стовбичив, я обіцяв йому святошно, що я ніколи не зробив би такої нечесности, щоби йому вкрати його винахід.

— TVRBVL... прошу вас — казав він наближуючись і знижуючи голос, з остраху, щоби ніхто крім мене не почув його — треба читати TVR-BVLNERAE.

— Я все ще не розумію.

— Послухайте добре. Миля звідси, під одною горою в село, яке називається Бультурнер. Нема нічого буденнішого як такі переставки. Бультернер, прошу вас, це було римське місто. Я завжди мав здогади щодо цього, але ніколи не мав на це доказу. Та ось маю доказ. Ця Венера була місцевою богинею міста Бультернер. А це слово „Бультернер“, якого стародавнє походження я саме виказав, показує ще иншу річ, багато цікавішу, а саме, що Бультернер, заки було римським містом було містом фенікійським!

Він зупинився на мент, щоби віддихнути і насолоджуватись моїм зачудованням. Мені вдалось здушити в собі сильну охоту сміятись.

— В дійсности — продовжував він — TUR-BULNERA це наскрізь фенікійське слово; TUR і SUR це те саме слово, чи не так? SUR в фенікійською назвою Тиру; його значіння не потрібую вам пригадувати. BUL це BAAL, а Баль, Бель, Буль тільки легкі відміни у вимові. Щодо NERA то з цим маю трохи клопоту. Не маючи на це фенікійського слова, я скиляюсь до погляду, що воно виводиться від грецького нерос себто м'який, болотистий. Отже це слово було би мішане. Щоби виправдати „нерос“, покажу вам у Бультернер, як гірські потоки творять там отруйні багна. З другого боку закінчення NERA могло бути додане багато пізніше в честь Нери Півезувії, жінки Тетрікуса, яка могла

зробити щось доброго для міста Турбуль. Одначе з огляду на багна, волю етимольогію від „нерос“.

Задоволений, він узяв нюх табаки.

— Та залишім Фенікійців і вертаймось до надпису. Отже перекладаю: Венері з Бультернер присвячує цю статую з її наказу свій твір, Мирон.

Я оберігався критикувати його етимольогію, але хотів з черги дати доказ своєї прозірливости і кажу:

— Стривайте, любий добродію. Мирон щось присвятив, але зовсім не бачу чому це мала би бути ця статуя.

— Чому? — гукнув він — невже-ж Мирон не був славним грецьким різьбарем? Його талант міг перейти на його рідину і один з його нащадків зробив цю статую. Певніших даних і не треба.

— Одначе — відповідаю йому — бачу на рамени якусь дірочку. Гадаю, що вона була призначена на те, щоби до неї щось привязувати, нпр. браслетку, яку Мирон дав цій Венері як дарунок покути. Мирон був нещасним любком. Венера загнивалась на нього: він хотів привднати її, жертвуючи їй золотий браслет. Зважте, що fecit „зробив“ уживається дуже часто замість „consecravit“ присвятив. Це синоніми. Я навів би вам не один приклад, якби мав під рукою Гругера або Ореліуса. Природне явище, що закоханий бачить Венеру в сні і уявляє собі, що вона йому наказує дарувати своїй статуї золотий браслет. Мирон присвятив їй браслет.. Пізніше варвари або якийсь свято-татський злодій...

— Ох! зараз видко, що ви писали романи — гукнув мій господар, подаючи мені руку, щоби я вліз. — Ні, добродію, це твір школи Мирона. Потягніть тільки на роботу, а згодитесь зі мною.

Поклавши собі за правило ніколи занадто не суперечатись з упертими дослідниками старовини, я схилив голову, буцім-то пересвідчений, і сказав:

— Це прегарний кусник.

— Ах! мій Боже! — гукав пан Пейрегорад, ще одна риса вандалства! Хтось кинув у мою статую каменем!

Він запримітив білий слід трохи нище грудей Венери. Подібний знак побачив я на пальцях правої руки за які, як я догадувся, зачіпив летучий камінь або коли відлуплений відломок відбився по дорозі об руку. Я оповів своєму господареві, як я був свідком зневаження статуї та негайної кари, що прийшла після цього. Він щиро реготався і прирівнявши челядника до Діомеда, побажав йому, щоб всі його товариші перемінились у білі птахи.

Голос дзвону, що кликав на обід перервав цю клясичну балачку. Так само як попереднього вечора, я був приневолений їсти за чотирох. Пізніше прийшли люде з хутора пана Пейрегорада. За той час, коли він приймав їх на розмову, його син повів мене показати мені колясу куплену в Тулюзі для своєї нареченої; само собою, що я захоплювався нею. Відтак я пішов з ним до стайні, де він на протязі пів години вихвалював мені свої коні, оповідав про їх родовід та про нагороди, які вони одержали на перегонах у своїм повіті. Врешті дійшов також і до своєї нареченої, перейшовши від оповідання про гніду кляч, призначену для неї.

— Нині псбачимо її — сказав він. — Не знаю, чи скажете, що гарна. Ви, Парижане — дуже вибагливі. Але тут і в Перпініян вона для всіх чарівна. Дсбре те, що вона грубо багата. Її тітка, Прадес, лишила їй своє майно. Гс-го я буду страшенне щасливим.

Мене глибоко вразив факт, що цей молодець був більше зворушений віном своєї вибраної, ніж її очима.

— Ви розумітесь на клейнодах — казав він далі — що ви скажете на цей? Це перстень, який я дам її завтра.

Сказавши це, стягнув з горішньої кістки найменшого свого пальця велику обручку обсипану діамантами, у формі двох сплетених рук; ця алюзія видалась мені незвичайно поетична. Робота була стародавня, але на мою думку перероблена, щоби вставити діаманти. У середині обручки можна було прочитати такі слова готицькими буквами; *Semper ab ti* себто: завсіди з тобою.

— Це гарна обручка — кажу йому, — але через ці додані діаманти вона тратить дещо зі свого характеру.

— Го! так вона багато гарніша — відповів він з усміхом. — Тут є на тисячдвіста франків діамантів. Її дала мені моя мама. Це дуже стародавня родинна сбручка... з лицарських часів. Її носила моя бабка, яка одержала її від своєї бабки. Бог зна, коли це зроблене.

— Згідно з париським звичаєм — кажу — дають зовсім звичайну обручку, здебільша складену з двох різних металів, нпр. золота й платини. Ось тамтой перстень, який маєте на пальцю, був би дуже підхожий. За те ця обручка з діамантами та різьбленими руками є така груба, що не можна її буде носити під рукавичкою.

— Е! моя пані дасть собі якомь раду. Гадаю, що буде з такої обручки вдоволена. Тисяч двіста франків на пальцю — приємна річ. А отто маленьку обручку — закінчив він, споглядаючи з задоволенням на зовсім гладку обручку, яку носив на руці — одержав я від одної жінки в Парижі, на останній день мясниць. Но! закрутився я добре, коли був два роки тому в Парижі! Там уміють бавитись!...

І з жалем вітхнув.

Цього дня ми мусіли їхати на обід до Пюгаріг, до родичів молоді. Всіли ми до коляси і поїхали до замку, віддаленого від Іль приблизно на яких півтора милі. Мене представили та прийняли.

як приятеля родини. Не стану оповідати про вечеру, ні про балачку після неї, в якій я брав малу участь. Пан Альфонс, сидячи поруч своєї вибраної, шептав їй що чверть години щось на вухо. Вона-ж не підводила очей; кожним разом, коли її наречений звертався до неї, скромно червоніла, але відповідала йому ні трохи не збентежена.

Панна Пюгаріг мала вісімнадцять літ, а її струнка та ніжна стать відбивала від кремезно збудованого її нареченого. Вона була не лише гарна, але й приваблива. Я був захоплений незвичайною природністю кожної її відповіді. А її добрячий вигляд — в якому проте не бракувало легкого в'дтінку злости — нагадував мені мимохіть Венеру мого господаря. Переводячи тихцем це порівняння, я питав сам себе, чи вищість, яку треба було признати статуї, не мала своєї причини в тім, що вона мала вислів тигриці, тому, що енергія навіть у поганих пристрастях прокидає в нас завсіди здивування і своєрідний мимохітний подив.

— Який жаль — казав я до себе, виїзджаючи з Пюгаріг — що така симпатична особа в багата і що для її віна найшов її чоловік негідний її собі!

Вернувшись до Іль, сам не знаючи що сказати пані Пейрегорат, та в почуванні, що вряди-годи таки слід забалакати до неї, жартую:

— Ви, панство, — мешканці Русійону, не маєте ніяких пересудів! Якже-ж це пані? ви робите весілля в п'ятницю! Ми, в Парижі, в більше заборонні; ніхто з нас не зважився би в такий день оженитись.

— Ах! Боже мій — відповідає вона — навіть не згадуйте мені про це. Якби це залежало від мене то певно ми вибрали би інший день. Одначе так хотів мій муж і треба було йому поступитись. Як не як, а це для мене прикро. Ану-ж трапиться

якесь, нещастя? Адже мусить бути якась причина, чому всі лякаються п'ятниці...

— П'ятниця — загомонів її муж — це день Венери! Добрий день для шлюбу! Бачите, дорогий товаришу, що я весь час думаю лише про мою Венеру. Слово чести, що я тільки задля неї вибрав п'ятницю. Коли хочете, то завтра, перед шлюбом, ми складаємо їй малу жертву; пожертвуємо два припутні* і якби ще можна де знайти кадило...

— Пфе! чоловіче! — перебила йому жінка страшенне згіршена. — Кадити божиці! Це була би ганьба! Що сказали би в нас усі люде?

— То бодай мусиш дозволити мені вложити їй на голову вінок з рож і лілей з надписом:

*Manibus date lilia plenis.***) Бачите, пане, що конституційні закони є звичайним згуком. Ми не маємо свободи у виборі віроісповідань!

Програма слідуєчого дня була така: всі повинні були бути готові та вбрані точно на десять годин. Випють чеколяду і поїдуть до Пюгаріг. Цивільний шлюб буде в мійській раді, а церковний обряд у замковій каплиці. Пізніше прийде обід. Після обіду кожний проведе час по вподобі, до семи вечора. У сімій годині обі родини вернуться до Іль, до пана Пейрегорада, на спільну вечеру. А далі — все згідно з природним правилом. Коли не можна танцювати то слід якнайбільше попоїсти.

Від осьмої зранку сидів я перед Венерою, з олівцем у руці, починаючи який двацятий раз голову статуї, не в силі схопити її вислову. Пан Пейрегорад вештався довкола мене, радив мені, повтаряв своє фенікійське походження слів. Відтак розкладав довкола підстави статуї бенгальські рожі та трагікомічним тоном передавав їй бажання за пару, що житиме під його дахом. Десь біля девятої він вернувся до хати, щоби подумати про свій

*) Дикі голуби.

***) Давайте лілеї повними руками.

одяг. Одночасно появився пан Альфонс, у новім фрак у обхват, білих рукавичках, лякерованих черевиках, різьблених гудзиках і з рожею в бутоньєрці.

— Чи ви зробите портрет моєї жінки? — спитав він мене, нахилиючись над моїм рисунком. — Вона також гарна.

У цій хвилині на мячевім майдані, про який я згадував, почалась партія, яка як стій притягнула увагу пана Альфонса. І я, втомлений, утративши надію відмалювати це чортівське обличчя, покинув небавком свій рисунок і пішов приглядатись грачам. Було між ними кілька еспанських погоничів мулів, що приїхали напередодні. Це були Арагонці та Наварці, майже всі небувалої зручності. Не диво, що ці нові чемпіони побили хутко Ілійців, дарма, що оцих підбадьорував своєю присутністю та радами пан Альфонс. Глядачі-краяне були збиті в пантелику. Пан Альфонс глянув на годинник. Було щойно пів на десяту. Його мама ще не була готова зі своєю зачіскою. Він довше не вагався: скинув фрак, казав собі принести сорочку без рукавів і кинув визоз Еспанцям. Я приглядався йому з усміхом і трохи здивований.

— Треба боронити національної чести — заявив.

Тоді він видався мені справді гарним. Запалився. Його одяг, яким він щойно так сильно журився, перестав для нього існувати. Кілька хвилин раніше він був би лякався повернути головою, щоби не скривити собі краватки. Тепер він і не думав про свою зачіску, ні про гарно вигладжений жабот. А його наречена?... Якби було треба, він, далєбі, відклав би шлюб до завтра. Я бачив, як він притьмом убрав капці, засукав рукави і впевнено станув на чолі побитої партії, наче Цезар, що збирав жовнірів під Дирахієм. Я перескочив тин і став

вигідно в тіні залізного дерева,*) щоби добре бачити оба табори.

Всупереч загальному сподіванню, пан Альфонс пропустив перший мяч; правда, що він пролетів над самою землею, з незвичайною силою, кинений одним Арагонцем, який подобав на проводиря Еспанців.

Це був мущина сорока років, жилавий, нервовий, на шість стіп, з оливковою шкірою, майже такою самою темною як бронза Венери.

Пан Альфонс кинув свою ракету об землю, скажений і гукнув:

— Це та проклята обручка, що тисне мені палець, дала мені пропустити такий певний мяч!

Він стягнув обручку, хоча й не легко. Я підійшов до нього, щоби її взяти. Але він випередив мене: побіг до Венери, вложив її обручку на четвертий палець і станув на своєму місці, на чолі Ілійців.

Він був блідий, але спокійний і рішучий. На далі не зробив уже н іюдної помилки і Еспанців розбили в пух. Варта було поглянути на захоплення глядачів: одні вигукували на тисячні лади з радощів, підкидаючи в гору своїми шапками; інші стискали йому руку, називаючи його рідною славою. Сумніваюсь, чи якби він відкинув ворожий наступ, то чи одержав би живіші та щиріші побажання. Зажурені лица переможених ще придавали блиску його перемозі.

— Загравмо знову колись, юначе, — сказав він до Арагонця тоном вищости — а я вам ще допишу кілька пунктів.

Я бажав собі, щоби пан Альфонс був більше

*) Залізне дерево (*Celtis australis*) росте в лісах півден. Європи (з виїмком Еспанії та Португалії), у Малій Азії та північн. Африці. Плекають його також у півден. Україні. Називають його залізним, бо незвичайно тверде; бував високе понад 20 метрів. (Прим. перекл.)

скромним і я був майже враженим таким приниженням його суперника.

Еспанський велитень відчув глибоко цю образу. Я бачив як його смагляве обличчя зблідло. Він глядів похмуро на свою ракету, заціпивши зуби. Відтак придушеним голосом сказав пошепки: *Me lo pagará.**)

Голос пана Пейрегорада перешкодив тріумфові його сина. Мій господар був сильно здивований, побачивши, що він не тільки не проводить приготуваннями нової коляси, але стоїть увесь спитілий з ракетною в руках. Пан Альфонс побіг додому, обмив собі обличчя та руки, вложив свій новий фрак та лякеровані черевики і п'ять хвилин пізніше ми їхали повним трюхом у напрямку Пюгаріга. Всі місцеві грачі в мяча та велика скількість глядачів бігли за нами з радісними окликами. Прудкі коні, що нас везли, ледве могли випередити невтомних Каталянців.

Ми були вже в Пюгаріг і весільна дружина вибиралась до міської ради (магістрату), коли пан Альфонс ударивши себе в чоло, сказав до мене пошепки:

— Ну й роззява-ж з мене! Я забув свою обручку! Лишив її на пальцю Венери, чорт би її побрав! Лише не кажіть цього моїй мамі. Може вона не запримітить.

— Можете когось туди післати — кажу.

— Еге! мій служачий лишився в Іль, а тутешнім я не вірю ні трохи. Діаманти за тисячдвіста франків! Моглиби спокусити неодного. Зрештою, що подумалиб собі тут про моє розсіяння? Занадто глузували би з мене. Назвали би мене ще мужем отої статуї... Лише щоби мені не вкрали обручки! На щастя, ці опришки лякаються божиці. Не зважуються підступити до неї на досяг руки. Ова! Пусте! маю другу обручку.

*) Заплатиш мені за це.

Оба обряди, світський і релігійний, перейшли з відповідною пишністю. Панна Пюгаріг одержала обручку париської модистки, не підозріваючи, що її наречений склав їй жертву зі свого любовного дарунку. Пізніше товариство сіло за стіл, пило, їло, навіть співало, — усе дуже довго. Я спочував з молодією, з приводу грубих веселощів розсипаних довкола неї; а проте вона поводитись краще, ніж я міг сподіятись; її збентеження не мало в собі нічого з нездарности ні з маніження.

Мабуть сміливість появляється одночасно з важкою ситуацією.

Обід, дякувати Богові, скінчився; була вже четверта година. Муштини пішли на прохід до чудового парку або гляділи як пюгарігські селянки, прибрані у святошні одяги, танцювали на травниках замку. Так провели ми кілька годин. Підчас цього жінки обступили молоду, яка давала їм подивляти шлюбні дарунки. Пізніше переодягнулась: я запримітив, що покрила своє гарне волосся чіпком і капелюхом з перами. Жінки з нічим так не квапляться як з убранням, яке звичай забороняє їм носити у дівочому стані.

Була вже приблизно восьма, коли люде збирались вертатись до Іль. Та раніше була ще одна патетична сцена. Тітка панни Пюгаріг, яка заступала їй маму, жінка в літах і дуже побожна, не мала з нами їхати до міста. Перед відїздом вона сказала своїй сестрінниці зворушуючу проповідь на тему подружних обовязків, за якою полились рясні сльози та безконечні цілунки. Пан Пейрегорад порівнював це розстання з пірванням Сабинок. Врешті ми виїхали. У дорозі кожний з нас силкувався розвеселити молоду та розсміяти її, але надаремне.

В Іль ждала на нас вечера. Ще й яка вечера! Коли вже вранці вражали мене грубі веселощі то тим більше відчував я двозначники та жарти, що йшли здебільша на адресу новоженців. Молодий,

який щез на хвилину, заки ми сіли за стіл, був блідий і ледяно поважний. Він попивав що хвилини старе коліорське вино, майже так само сильне як горілка. Станувши біля нього, я вважав своїм обов'язком остерегти його:

— Бережіться!... кажуть, що вино...

Не знаю вже, яку небилицю сказав я йому, щоби піддержати загальний настрій решти гостей.

Він штовхнув мене коліном і сказав тихцем:

— Коли встануть від стола... хочу вам сказати кілька слів...

Я був здивований його святошним тоном. Я приглянувся йому уважніше і закріпив дивну зміну в його рисах.

— Чи ви нездужаєте? — спитав я його.

— Ні.

І почав пити далі.

Тимчасом у супроводі вигуків і оплесків, одинайцятилітня дитина, що влізла крадькома під стіл, показала зібраним гарну біло-рожеву стяжку, яку зірвала при кістці ноги молодой. Це називають її підвязкою. Цю підвязку порізали негайно на безліч частей і розділили поміж молодю, яка прибрала ними свої бутонірки, згідно зі стародавнім звичаєм, який зберігають ще деякі патріархальні родини. При цій нагоді молода почервоніла аж по самі вуха.. Та верхом її збентеження був мент, коли пан Пейрегорад, прохаючи, щоби всі затихли, відспівав її кілька каталянських в'ршів, як казав: імпровізованих. Коли я як слід зрозумів то їх зміст був менш-більше такий:

„А це що, мої приятелі? чи від вина в очах мені двоїться? Тут є дві Венери“...

Молодий з переляканим лицем так раптово оглянувся, що всі аж розсміялись.

Пан Пейрегорад промовляв далі:

„Так, під моїм дахом є дві Венери. Одну най-

шов я в землі, мов труфель, друга зійшовши з небес поділилась з нами своєю перевязкою“...

Хотів сказати: „підвязкою“.

„Мій сину! вибирай ту Венеру, яку волієш: римську або каталянську. Хитрун вибирав каталянську і вибирав кращу частину. Римська в чорна, каталянська — біла. Римська — холодна, каталянська розпалює все, до чого торкнеться“.

Це закінчення счинило такий гам, такі рясні оплески та регіт, що гадав я: стеля впаде на наші голови. За столом були тільки три поважні обличча: двох новоженців і мов. Мене страшенне боліла голова; крім цього, не знаю чому, але весілля завсіди наводить на мене смуток. А це подружжя ще й трохи збирало мене на гид.

Коли заступник мійського голови відспівав останні строфи своєї пісні — а були вони, кажучи правду, прелегенькі — перейшли ми до сальону, щоби брати привмну участь у прощанні молодої, яку мали небавком відвести до своєї кімнати, тому, що наближувалась північ.

Пан Альфонс потягнув мене під вікно і відвернувши очі, каже:

— Ви будете кепкувати собі з мене... Та я не знаю, що зі мною таке... я — заморожений! нехай мене всі чорти візьмуть!

Першою, що майнула мені в голові, була думка, що він лякається якогось нещастя, в роді тих, про які пишуть Монтень*) і пані де Севініє:

„В усьому царстві кохання в повно трагічних історій...“

Гадав я, кажу собі в душі, що такі пригоди трапляються тільки людям з високою інтелігенцією. І кажу йому:

— Дорогий пане Альфонсе! ви пили за багато коліурійського вина. Я остерігав вас.

*) Montaigne (1533-1592), французький філософ, скептик, автор славних Essais.

— Можливе, але це щось багато страшнішого. Його голос заломався. Мені вдалось, що він зовсім п'яний.

— Ви знаєте мій перстень? — каже по-мовчавши.

— Ну й що? Його взяв хтось?

— Ні.

— Отже його маєте?

— Ні... я... я не можу його стягнути з пальця цієї чортиці Венери.

— Овва! ви за слабо тягнули.

— Але-ж тягнув... та Венера затиснула палець. Він вдивлявся в мене диким поглядом, спершись на облавок вікна, щоби не впасти.

— Що за небилиця! — відповідаю. — Ви надто сильно засадили перстень. Завтра стягнете його кліщами. Але уважайте, щоби не поцувати статуй.

— Кажу-ж вам, що це не те. Палець Венери скорчений, закарлючений; вона стискає руку, розумієте?... Імовірно це моя жінка, бо я дав її свій перстень... Тепер вона вже не хоче мені його віддати.

Мене звечевя мов за шкуру снігом сипнуло. Відтак за його глибоким віддихом бухнуло на мене вином і все зворушення щезло.

— От, нужда — подумав я — впилась до нестями.

— Ви в дослідником старовини — каже до мене молодий плаксивим голосом — ви розумієтесь на цих статуях... може там у ній є якась пружина, якісь чари, яких я не знаю... Якби ви хотіли піти поглянути?

— Дуже радо — відповів я. — Ходіть зі мною.

— Ні, я волію, коли ви підете самі.

Я вийшов зі сальону.

Підчас вечері погода змінилась і почав падати сильний дощ. Я мав уже попрохати парасолі, коли надума зупинила мене. „Я був би великим дурнем, колиб пішов перевірювати те, що кавав мені п'яний! Зрештою може він хотів зробити мені кепський

жарт, щоби ці порядні провінціяли мали з чого сміятись... а вже в найкращому випадку перемокну до костей і вернись з нежитем."

Крізь двері я поглянув на статую, з якої скапувала вода і пішов наверх до своєї кімнати, не вернувшись уже до сальону. Я ляг, але не міг заснути. Сцени з цілої днини виринали в моїй пам'яті. Я думав про дівчину, таку гарну та невивну, віддану на поталу п'яриці. Що за осоружна річ — думав я — подружжя з родинно-грошевих оглядів! Мійський голова вбирає трьохколірову бинду, священник епитрахиль і гульк! найневиннішу дівчину на світі віддають за Мінотавра, Що можуть сказати собі дві особи, які не кохають себе у такий мент, за який інші заплатили би ціною свого життя? Чи може жінка колинебудь кохати чоловіка, якого раз бачила грубіянським? Перші вражіння не затираються, і я певний, що цей пан Альфонс заслужить на ненависть...

Підчас мого монольогу, який тут сильно скорочую, я чув як по всій хаті ходили сюди і туди, як одчиняли та зачиняли двері, як відїзжали вози. Пізніше здалось мені, що чую на сходах легкі кроки кількох жінок, що йшли у сам кут коридора, протилежного до моєї кімнати. Це була імовірно дружина молодої, яку відводили до ліжка. Згодом зійшли по сходах. Двері нової пані Пейрегород зачинились. Як ця бідна дівчина — думав я — мусить почувати себе схвильованою та ніяковою! Лихий, перекидався я на ліжку. Парубок знаходиться у передурному становищі в хаті, де переводять шлюб.

Якийсь час панувала тиша, аж заки не перебили її важкі кроки на сходах. Деревляні ступні тріщали здоровенно.

— Що за бамбула! — закричало щось у мені.
— Побюсь об заклад, що він упаде на сходах.

Настала знову тиша. Я взяв якусь книжку, щоби звернути свої думки в инший бік. Була це

повітова статистика, на вступі зі справозданням пана Пейрегорада про друїдичні пам'ятники в окрузі Прад. На третій сторінці я заснув.

Я спав погано і кілька разів прокидався. Могла бути пята вранці і я не спав уже з двадцять хвилин, коли запіяв півень. Починало світати. Тоді я почув виразно ці самі важкі кроки і те саме тріскання сходів, яке чув перед сном. Це видалось мені дивним. Позіхаючи, пробував я збагнути, навіщо пан Альфонс встає так рано. Я не міг придумати ніякого імовірного роз'яснення. Я мав уже знову заплющити очі, коли мою увагу розбудила знову дивна тупотня, змішана небавком з дзенькотом дзвінків і гриманням дверей з розмахом відчинюваних. Врешті безладні крики.

„Мій піяка певне щось підпалив!“ — подумав я, зістрибнувши з ліжка на землю.

Я одягнувся хутко та вийшов на коридор. З протилежного кінця лунали крики та бідкання і пронизливий голос верховодив над усіма: „Мій син! мій син!“ Було ясно, що з паном Альфонсом трапилось нещастя. Я побіг до шлюбної кімнати: там було повно людей. Перше, на чому зупинився мій погляд це був молодий мущина, напів роздягнений, що лежав поперек дерев'яного ліжка, якого побічниця була зломана. Він був блідий і непорушний. Його мати плакала та заводила біля нього. Пан Пейрегорад метушився, натирав йому виски кольонською водою та підсував під ніс соляний квас. На жаль, його син був уже давно неживим. На другім кінці кімнати, лежала на канапі молода у страшенних судорогах. Вона кричала несамовитим голосом і дві сильні служанки ледве могли її вдержати.

— Мій Боже! — крикнув я — що таке трапилось?

Я підійшов до ліжка і підніс тіло нещасливого молодця; воно було вже заціпеніле та студене. У його затиснених зубах та почорнілім обличчі

був змальований жакливиї переляк. Його смерть була мабуть нагла, а його конання страшне. Одначе на його вбранні ні сліду крови. Я відгорнув його сорочку і побачив на його грудях сине клеймо, що йшло попід боки та на плечі. Так, наче би його оперезав залізний обруч. Я станув ногою на щось тверде, що лежало на килимі; коли нахилився побачив обручку з діамантами.

Я відтягнув звідти пана Пейрегора та його жінку, а відтак казав перенести до їхньої кімнати і молоду.

— Ви маєте ще дочку — сказав я їм — ви маєте обов'язок заопікуватись нею.

І я лишив їх самих.

Я не сумнівався, що пан Альфонс упав жертвою вбивства, з рук злочинців, які якимсь способом вдерлися в ночі до кімнати молодої. А проте мене дуже бентежили синяки на грудях і те, що вони творили коло, бо такі знаки не могли лишитись від дрючка або залізної штаби. Притьмом пригадав я собі, що чув про валенціянських зайдисвітів, як вони вживають довгих шкіряних мішків з піском, коли підплачені мають намір когось забити. І в слід за тим згадав я погрози арагонського поганяча мулів; а одночасно я й не мав сміливости повірити в те, що він міг аж так страшенне помститись за такий дрібний жарт.

Я обійшов усю хату, шукаючи скрізь слідів влому та ніде не найшов їх. Я зійшов до саду, поглянути, чи злочинці могли вдертись з тамтого боку і там не найшов якихсь певних познак. Зрештою дощ з попереднього дня настільки розмочив землю, що на ній не могли залишитись ніякі виразні сліди. А втім я доглянув кілька кроків глибоко відбитих; вони йшли в двох протилежних напрямках, але по тій самій лінії, від кута тину, що притикав до мячевого майдану, аж до воріт хати. Це могли бути кроки пана Альфонса, коли він ходив до статуї за

своїм перстеном. З другого боку тин був у цьому місці не такий густий і мабуть туди злочинці перелізли через нього. Переходячи кілька разів перед статуєю, я зупинився на мить, щоби їй приглянутись. Признаюсь, що цим разом я не міг без остраху глядіти на вислів її іронічної злоби. З головою повною жахливих сцен, яких я був свідком, мені здалось, що бачу пекольну божицю захоплену нещастям, що впало на цю хату.

Я вернувся до своєї кімнати і сидів там до полудня. Щойно тоді вийшов і розпитав, що чувати з моїми господарями. Вони трохи успокоїлись. Панна Пюгаріг, чи пак: удова пані Альфонсова прочуняла Вона навіть розмовляла зі слідчим суддею з Перпіньян, який саме обїздив Іль і він записав її зізнання. Він звернувся і до мене. Я сказав йому те, що знав, не скриваючи своїх підозрінь щодо арагонського поганяча мулів. Він видав наказ арештувати його нетайно.

— Чи ви дізнались дечого від пані Альфонсової? — спитав я слідчого судді, коли я підписав свої зізнання.

— Ця нещаслива молода особа зійшла з глузду — сказав він, сумно всміхаючись. — Божевільна! зовсім божевільна. Послухайте, що вона оповідає:

— Вона була вже кілька хвилин у ліжку, при спущених завісах, коли двері кімнати відчинились і хтось увійшов. Тоді пані Альфонсова лежала на краечку ліжка, з лицем поверненим до стіни. Вона й не ворохнулась, пересвідчена що це її муж. Хвилину пізніше ліжко затріщало, неначе під величезним тягарем. Вона страшенне перелякалась, але не зважилась повернути головою. Так минуло з п'ять хвилин... може й десять... вона не здавала собі справи з минаючого часу. Відтак вона мимохіть ворохнулась, чи може був це порух тої особи в ліжку, і вона відчула доторк чогось студеного, мов лід; такі були її слова. Вона посунулась до стіни трем-

тючи на всьому тілі. Небавком двері відчинились ще раз і хтось увійшов зі словами: „Добрий вечір, моя жіночко“. І негайно після цього хтось підтягнув завіси в вікнах. Вона почула здушений крик. Особа, що лежала біля неї в ліжку, сіла і здається простягнула вперед рамена. Тоді вона, Альфонсова, повернула головою і... побачила, каже, свого мужа навколішках, поруч ліжка, з головою на висоті подушки, в обіймах якогось зеленкуватого великана, що душив його з усієї сили. Вона каже і повторила це мені — бідна жінка! — з двадцять разів, що пізнала тоді... вгадаєте кого? бронзову Венеру, статую папа Пейрегорода... Від часу, як вона появилася в околиці, всім вона ввижається. Та послухайте далі історії бідної божевільної. Побачивши таку сцену, вона втратила пам'ять і можливе, що вже від кількох хвилин утратила й розум. Як довго лежала в памороках, не може собі ніяк пригадати. Коли прочунала, побачила знову марево, чи по її словам, статую, непорушну, з ногами та пів тулубом у ліжку, а пів на верху, з простягненими руками, в яких держала непорушно її мужа. Запіяв півень. Тоді статуя встала з ліжка і випустивши трупа, вийшла. Пані Альфонсова сіпнула дзвінком, а решту вже знаєте.

Привели Еспанця. Він був супокійний і боронився зі зимною кровю та великою присутністю ума. Зрештою не випирався фрази, яку я чув, лише розяснював її так, що мав на думці відбитись на другий день, добре відпочавши, у партії мяча проти свого переможця. Пригадую собі, що додав ще таке:

— Коли Арагонець почував себе ображеним, тоді не чекав аж до слідуєчого дня, щоби помститись. Якби пан Альфонс хотів мене, на мою думку, образити, тоді я почаствував би його як стій ножем у живіт.

Прирівняли його черевики з витисненими знаками в городі; його черевики були куди більші.

Крім цього коршмар, в якого цей чоловік мешкав, заявив рішуче, що він усю ніч заходився біля недужого мула, якого натирав і лікував.

Зрештою цей Арагонець був відомою ссобою у всій околиці, куди рік річно приїзжав у торговельних справах. Тому його випустили на волю, прохаючи в нього вибачення.

Забув я ще про зізнання одного служачого, який останній з усіх бачив живим пана Альфонса. Саме тоді, коли пан Альфонс мав увійти до своєї жінки, він закликав його і спитав його схвильований, чи не знає, де я в. Служачий відповів, що мене зовсім не бачив. Тоді пан Альфонс зітхнув, і стояв без слова яку хвилину, а врешті сказав: Ну, щс-ж! видно, що його також чорт узяв!

Я спитав цього чоловіка, чи пан Альфонс мав свій перстень з діамантами, коли розмовляв з ним. Він вагався щодо відповіді; врешті заявив, що не гадає і що не звернув на це ніякої уваги.

— Якби він був мав цей перстень на пальцю — поправив себе — я певно запримітив би його, бо він, так я гадав, дав його пані Альфонсовій.

Роспитуючи цього чоловіка я відчув дещо з того забобонного жаху, який наляг на всю хату, після зізнань пані Альфонсової. Слідчий суддя споглядав на мене з усмішкою і я не хотів довше продовжувати розпитів.

Кілька годин після похорону пана Альфонса, я приготувався до від'їзду з Іль. Коляса пана Пейрегорада мала мене відвезти до Перпінян. Бідний старець, не вважаючи на своє знесилення, хотів мене ще провести до воріт саду. Ми йшли мовчки; він оберся на мов рамя і ледве волікся. У хвилині розстання я кинув ще останній погляд на Венеру. Виринув у мені здогад, що мій господар, дарма, що не погоджувався з жахом і ненавистю своєї родини щодо неї, хотів би позбутись предмету, який нагадуватиме йому неввинно страшенне не-

щастя. Я мав намір намовити його, щоби він відступив статую якомусь музеєви. Я вагався ще, чи почати розмову на цю тему, коли пан Пейрегорад повернув машинально головою в той бік, куди я, як він запримітив, дуже пильно вдивлявся. Поглянувши на статую, він залився слізми. Я обняв його і не зважаючись вимовити слова, всів до коляси.

Від часу мого відїзду я не чув, щоби який новий промінь світла розяснив цю таємну катастрофу.

Пан Пейрегорад помер кілька місяців після смерти сина. Він записав мені у своїм заповіті свої рукописи, які може колись видрукую. Між ними я не найшов розвідки про надписи на статуї Венери

P. S. Мій приятель П., саме повідомив мене, що статуї в Перпівян уже нема. Коли тільки пан Пейрегорад помер, його жінка вважала своїм першим обовязком дати перетопити її на дзвін і вона служить у цій новій формі церкві в Іль. А проте — додає приятель — мені здається, що лихо переслідує тих, які мають цю бронзу. Від часу, як цей дзвін дзвонить в Іль, виноградники вже двічі померзли.

З м і с т

Передмова	ст. I—XVIII.
Кармен	1—62
Матео Фальконе	63—77
Візія Карла XI	78—85
Здобута редута	86—92
Етрурійська ваза	93—119
Венера в Іль	120—153

Титулова вініетка роботи Ю. Максимчука.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA

3 0112 066976918